

dr. Aleš Gabrič

ŠOLANJE IN ZNANJE NA SLOVENSKEM V IZZIVU 20. STOLETJA

dr. Aleš Gabrič

ŠOLANJE IN ZNANJE NA
SLOVENSKEM V IZZIVU
20. STOLETJA

Kontakt:

dr. Aleš Gabrič, docent in znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino,
Ljubljana
emailalesg@inz.si

To poročilo je del projekta "Perspektive evalvacije in razvoja sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji" (2009), financiranega s strani MŠŠ in ESS; projekt koordinira dr. Janez Kolenc.

Znanstveno poročilo **11/09**

Avtor:

dr. Aleš Gabrič

Naslov:

Šolanje in znanje na Slovenskem v izzivu 20. stoletja

Izdajatelj:

Pedagoški inštitut, Ljubljana (zanj Mojca Štraus)

Oblikovanje:

Emina Djukić in Jaka Kramberger

Za strokovno in jezikovno raven poročil odgovarjajo avtorji

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

37(497.4)(091)

GABRIČ, Aleš, 1963-

Šolanje in znanje na Slovenskem v izzivu 20. stoletja
[Elektronski vir] / Aleš Gabrič. - El. knjiga. - Ljubljana :
Pedagoški inštitut, 2009. - (Znanstveno poročilo / Pedagoški
inštitut ; 09, 11)

Način dostopa (URL): [http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba
/ZnanstvenaPorocila/11_09_solanje_in_znanje_na_slovenskem_v_izzivu20.stoletja.pdf](http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba/ZnanstvenaPorocila/11_09_solanje_in_znanje_na_slovenskem_v_izzivu20.stoletja.pdf)

ISBN 978-961-6086-91-2

245594880

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, prikazovanje in izvajanje ter predelavo pod naslednjimi pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter deljenje predelanega dela pod enakimi pogoji.

Polno besedilo licence je na voljo na URL naslovu:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/si/legalcode>

Dovoljenja za morebitno uporabljena avtorska slikovna gradiva so podana sproti v besedilu.

Kazalo

6	Zapletena pot do izobrazbe v drugi polovici prejšnjega tisočletja
6	Šolstvo v očeh slovenskih protestantov
7	Jezuitski monopol nad šolstvom (1597-1773)
8	Terezijansko-jožefinski koncept šolskega sistema (1774-1848)
13	Reformiranje šolstva po revoluciji 1848 in porast pismenosti
15	Slovenizacija in izpopolnitev šolskega sistema v prvi Jugoslaviji
17	Od osemletne šolske obveznosti do enotne osemletne osnovne šole
20	Od moškega do unisex šolstva
20	Uzakonitev šolanja = uzakonitev spolne segregacije
21	Začetki boja za odpravo spolne diskriminacije v šolah
24	Izenačevanje možnosti šolanja obeh spolov v prvi Jugoslaviji
26	Prepoved spolne segregacije v šolstvu v drugi Jugoslaviji
29	Slovenske gimnazije v jugoslovanski državi
29	Položaj ob rojstvu jugoslovanske države
33	Gimnazije v prvem desetletju po 2. svetovni vojni
37	Gimnazija v šolski reformi

45	Slovenska matura v jugoslovanski državi
45	Namesto nemške mature slovenska
50	Ko slovenščino zamenja srbskohrvatskoslovenski jezik (1929 - 1941)
52	Odpadanje mature zaradi vojne
53	Leta 1945 zavlada na maturi slovenščina
58	Šolska reforma in zaključni izpit
65	Korak k izvirnemu pomenu zrelostnega izpita
72	Temeljne značilnosti šolske reforme 1953 - 1962
72	Čas neposrečenih eksperimentov (1945 - 1952)
73	Priprave na reorganizacijo šolskega sistema (1953 - 1958)
75	Predlagane spremembe v šolstvu in mnjenja stroke
80	Zmagoslavje stališč oblastnih struktur (1958 - 1962)
83	Pridobitve in pomanjkljivosti šolske reforme
86	Komisija za proučevanje šolstva - predhodnica Zavoda za šolstvo
94	Oblast in katoliško šolstvo na Slovenskem po letu 1945
94	Frontalni napad na versko šolstvo (1945 - 1950)
98	Med politično zaostritvijo in delnim popuščanjem (1950 - 1958)
102	Šolska reforma in iskanje sožitja za verske šole (1958 - 1970)
109	Koraki proti vnovični izenačitvi državnih in zasebnih šol (1971 - 1990)
113	Literatura

Zapletena pot do izobrazbe v drugi polovici prejšnjega tisočletja

Čeprav se nam morda na prvi pogled zdi, da so šole že od nekdaj, da je šolanje proces, skozi katerega vseskozi hodi človeška družba, pa je šolski sistem, kakršnega si pod tem pojmom predstavljamo danes (torej od najnižje elementarne stopnje, v katero vstopajo vsi nadobudni otroci, do visokega šolstva), šele »izum« novega veka. Če bi začeli s stopnice, ko so bile državno uzakonjene vse stopnje študije, bi se pravzaprav morali vrniti le za četrto tisočletja v preteklost. Vseeno pa bomo v tem hitrem pregledu stopili še nekaj korakov nazaj, ko so se začela ob širjenju obzorij in iznajdbi tiska porajati vse številnejša razmišljanja o potrebnosti šolanja in širjenju pismenosti med čim širšim krogom prebivalstva.

Šolstvo v očeh slovenskih protestantov

Trubar se je že leta 1550 v Abecedniku zavzel za ljudsko šolo, ki bi zajela otroke vseh slojev. Primarni namen je bil vsekakor verski, nikakor ne narodni v današnjem pomenu besede. V šolah za kmečke otroke naj bi učili predvsem slovensko pisanje, slovensko branje in slovenski katekizem. Leta 1557 je Trubar zapisal, da misli na šolo za vse otroke, saj naj bi šolali *»ne samo tiste vaše mladine, ki jo nameravate poslati v tuje dežele, da bi se učila drugih jezikov, ampak tudi tisto, ki jo obdržite doma«*. Učni jezik v teh šolah naj bi bil izključno slovenski, saj naj bi šlo za splošno »ljudsko« šolo, v kateri naj bi se poučevalo v otrokom razumljivem jeziku. Za potrebe slovenskih šol je Trubar napisal več učbenikov; to je bil pravzaprav že Abecedarium iz leta 1550, priročnike za šolo pa so poleg njega pisali še drugi slovenski protestantski pisci. Zlasti je pri tem potrebno omeniti knjigo Otročja biblija Boštjana Krelja (1566). Kako uspešna so bila prizadevanja za razvoj elementarnega šolstva, ni jasno, dolgotrajnejših rezultatov v večjem splošnem dvigu pismenosti vsekakor niso prinesla.

Na drugi stopnji šolanja je začela v Ljubljani leta 1563 delovati stanovska šola. Vsaj leta 1582 je imela priznano stopnjo gimnazije, čeravno tega naziva tedaj še niso

uporabljali; v vsakdanjem jeziku so govorili o latinski šoli. Bistvo gimnazij pa je vselej bilo, da pripravlja učence za nadaljnji študij na univerzi. Ljubljanska gimnazija je bila najstarejša tovrstna šola na ozemlju današnje Slovenije, naši predniki pa so hodili še na istovrstno latinsko šolo v Celovcu, ki je bila sicer pet let starejša. Obe sta vzgajali bodoče duhovnike in uradnike. V latinski šoli so bili deželni jeziki nebodigatreba in so jih uporabljali le toliko, kolikor je bilo v prvih razredih potrebno za pojasnjevanje učne snovi. Pa še pri tem je imela pri nas nemščina prednost pred slovenščino.

Jezuitski monopol nad šolstvom (1597-1773)

Z zmagoslavjem protireformacije je bilo protestantskega šolstva konec in oktobra 1598 so dobili ljubljanski predikanti ukaz, da morajo zapustiti mesto in habsburške dežele. Popoln monopol nad šolstvom so tedaj v roke dobili jezuiti. V elementarnem šolstvu je to prineslo nazadovanje, saj se jezuiti zanj niso zanimali in so ga prepuščali nižji duhovščini. Toda podeželske šole, kjer bi se za silo naučili na pamet kaj iz katekizma ali pa se srečali z osnovami branja in pisanja, so imele tedaj le redke župnije. Jezuitsko šolstvo je bilo namenjeno v prvi vrsti vzgoji katoliške intelektualne elite. Jezuiti so neposredno vodili ali pa imeli vsaj nadzor nad večino (v današnjem pomenu) srednjih in visokih šol v katoliških državah. V naše kraje so prišli ob koncu 16. stoletja in leta 1597 ustanovili kolegij v Ljubljani z dvema stopnjama študija.

Predhodnica kasnejših gimnazij je bila studia inferiora (=nižje študije). Namenjena je bila predvsem učenju latinščine, uradnega jezika katoliške cerkve. Slovenščina in nemščina sta bili prepovedani tudi v prostem pogovoru med učenci in sta se uporabljali le kot »pomožna« jezika v prvem razredu. Drugi predmeti so bili podrejeni latinščini, v učnem načrtu pa je kmalu postalo zaznavno pomanjkanje živih jezikov in naravoslovnih ved, ki so se tedaj hitro razvijale. Zaradi koncentracije na en predmet je za poučevanje v razredu zadostoval le en razredni učitelj.

Za Slovence so bili zanimive »gimnazije«, ki so jih jezuiti ustanovili v Ljubljani (začetek 1597), Celovcu (1604), Gorici in Trstu (1620) in Mariboru (1758). Edina nejezuitska je bila leta 1746 ustanovljena frančiškanska gimnazija v Novem mestu, a je tudi ta morala ravnati po jezuitskem šolskem redu. V skladu z ločevanjem spolov v ideologiji katoliške cerkve je bilo jezuitsko šolstvo dostopno le fantom.

Za razliko od učenja jezika v nižjih študijah so se v studii superiori (=višje študije) jezuiti posvečali poučevanju vsebine, saj so morali slušatelji jezik že dodobra obvladati. Višje študije so bile le v deželnih glavnih mestih in so pomenile začetek visokošolskih študij v teh središčih. Toda jezuitski kolegij, ustanovljen leta 1597 v glavnem mestu Kranjske Ljubljani, ni bil povzdignjen v univerzo kot npr. osrednja

šola sosednje Štajerske v Gradcu (kjer so ustanovili kolegij in gimnazijo leta 1573, studio superioro uvedli leta 1579, privilegij za univerzo pa dobili že leta 1585).

Prva visokošolska predavanja v Ljubljani so se začela leta 1619. Studia superiora so obsegale filozofske in teološke študije. Za pravo in medicino, ki so tudi sodile v univerzitetni študij, se jezuiti niso zanimali. Zaradi uniformnosti sistema so bili učni načrti, snov in učbeniki enaki ali vsaj sorodni kot v podobnih ustanovah in je bil študij v Ljubljani primerljiv s študijem v drugih katoliških državah Evrope.

Jezuitski šolski sistem je bil vsekakor prvi (po današnjih meril resda še dokaj nepopoln) šolski sistem. Njegova prednost je bila tudi v tem, da je bilo brezplačno in so se v te šole lahko vpisali tudi nadarjeni sinovi meščanov in kmetov. Svoj vzpon je jezuitsko šolstvo doživelo v 17. stoletju, a je kmalu zašlo v krizo, ki je bila v 18. stoletju že očitna. Nameščanje premladih profesorjev je slabilo učinkovitost pouka, predmetnik in učni načrt se niso prilagajali razvoju znanosti. Naravoslovne vede, ki so z novimi odkritji spreminjale svet, so komajda našle odmev v jezuitskih šolah.

Terezijansko-jožefinski koncept šolskega sistema (1774-1848)

Izobraževanje je v novem veku postajalo naložba v bodočnost, diploma pa je postala sestavni del oz. pogoj za službo, ki bi bila v korist domovini. Zaposlovanje v diplomaciji in državnih službah ni bilo več ozko vezano na viteštvo in plavo kri, temveč v vse večji meri na znanje branja in pisanja, razumevanja zakonov in jezikov. Ker od jezuitskega reda ni bilo pričakovati sprememb, ki bi zaustavili stagniranje šolstva za potrebami družbenega razvoja, je začela v šolski sistem odločneje posegati država. Predvsem je hotela šolski sistem in učno snov prilagoditi potrebam gospodarstva. Odločneje je začela država spreminjati ustroj šolstva v času vladanja cesarice Marije Terezije (vladala 1740-1780) in njenega sina Jožefa II (najprej sovladar, nato 1780-1790 cesar). Sad reform, ki so znane kot terezijansko-jožefinske šolske reforme, je bil prvi šolski sistem, ki je zaobjel vse stopnje šolanja in v katerem je imela glavno besedo država, pa čeprav si je to vlogo še dolgo delila z rimokatoliško cerkvijo.

Marca 1760 je bila v cesarskem Dunaju ustanovljena študijska dvorna komisija, s čimer je država prevzela vajeti šolstva v svoje roke. Najprej je posegla v obstoječe jezuitske šole in leta 1764 z instrukcijo za humanistične šole izdala prvi državni učni načrt v Avstriji. Odpravili so anahronizem, da je bila nemščina le zasilni učni jezik in od latinskih šol zahtevali tudi, da v interesu gospodarskega razvoja več pozornosti posvetijo prirodoslovnim vedam. Po ukinitvi jezuitskega reda leta 1773 pa so bili posegi države v šolstvo še bolj temeljiti kot dotlej.

Misel na »osnovno šolo«, ki naj bi dvignila nivo splošne pismenosti, je pri Mariji Tereziji in njenih svetovalcih zorela nekaj desetletij. Ko je Marija Terezija septembra 1770 proglasila šolstvo za »politicum«, tj. politično zadevo, v kateri ima pravico odločati država, so se začele stvari hitreje premikati in začele so se resne priprave na temeljito preureditev šolskega sistema. Med različnimi idejami, s katerimi so se soočile oblasti na Dunaju, je prišel tudi predlog iz Kranjske, ki ga je spisal Blaž Kumerdej.

Kumerdej je zapisal, da bi se zanimanje za šolo v deželi zelo povečalo, če bi pri tem upoštevali, da to ljudstvo govori jezik, ki je samo njihov. Ker pa za učenje tega jezika dotlej ni bilo poskrbljeno, je bilo ljudstvo *»tako neizkušeno, da zna razen redkih študentov, duhovščine, nekaterih meščanov v mestih in v grajskih pisarnah, v vsej vojvodini komaj sto oseb brati in pisati«*. Zato je predlagal organiziranje osnovnega šolstva, kakršnega so že imeli v mislih na Dunaju, novost pri Kumerdeju pa je bila, da je predlagal v šoli uporabo »deželnega« jezika, torej slovenščine, in v tem jeziku tudi tiskanje knjig, med temi bi moral posebno mesto dobiti *»abecednik ali tako imenovana začetnica«*.

Kumerdejev načrt je bil v glavnem pisan v istem duhu, ki je preveval osebe, ki so vodile šolsko reformne procese na Dunaju, zato je Kumerdej tudi postal ena od glavnih osebnosti pri organiziranju elementarnega šolstva v »deželnem« jeziku (=slovenščini) na Kranjskem.

Splošna šolska obveznost v avstrijskih deželah in s tem tudi na Slovenskem je bila uzakonjena decembra 1774, ko je cesarica Marija Terezija potrdila t.i. splošno šolsko naredbo; tri leta kasneje, 1777, je bila prevedena tudi v slovenščino in tako postala prvi šolski zakon, izdan v našem jeziku. Splošna šolska naredba je izhajala iz stališča, da je *»vzgoja mladine obojega spola najvažnejši temelj resnične blaginje narodov«*. Določila je ustanavljanje treh tipov osnovnih šol: normalk, glavnih šol, trivialk. V trivialkah na podeželju naj bi mladino naučili predvsem osnov branja, pisanja in računanja, medtem ko naj bi v glavnih šolah in normalkah dodali še jezikovne predmete (nemščino, latinščino) ter predmete, ki jih je zahteval razvoj znanosti in gospodarske potrebe države. Normalke kot vzorne šole v deželnih glavnih mestih so imele še pedagoške naloge usposabljanja učiteljskih kandidatov s pedagoškimi predmeti, prvi ravnatelj normalke na Kranjskem v Ljubljani pa je postal Kumerdej.

S splošno šolsko naredbo je bila izenačena pravica obeh spolov do osnovnega izobraževanja, torej na elementarni stopnji šolanja, medtem ko je ves nadaljnji šolski proces še dolgo ostal privilegij moške polovice družbe. Ker država ni poskrbela za financiranje šolstva, so več šol ustanovili tam, kjer so imeli zagrete ljudi, ki so se bili pripravljeni spopasti z nehvaležno nalogo iz nič ali nekaj ustvariti veliko. Učnega jezika v šolah zakon ni neposredno navajal in se je v praksi uveljavilo poučevanje v otrokom razumljivem maternem jeziku.

Ker država ni natančno predpisala načina financiranja šol, se je koristnost splošne šolske obveznosti le počasi prebijala v zavest preprostih ljudi, še posebej po tem, ko se je zaradi pomanjkanja financ kmalu uveljavilo plačevanje šolnine. Učitelji so bili slabo plačani, pomembna prednost te službe pa je bila, da so bili oproščeni služenja vojaščine in se jim ni bilo treba bati poziva v vojsko. Obisk šol kljub napredku ni rasel po željah. Bolj po pričakovanjih so bile ustanovljene normalke in glavne šole, trivialke pa le v omejenem obsegu, tako da je elementarne šole skupaj obiskovalo le nekaj odstotkov celotnega prebivalstva. Kljub temu pa je začela pismenost med mladino naraščati in je v nekaj desetletjih presegla desetino prebivalstva, česar si brez reforme ne bi mogli niti zamisliti.

Na ozemlju, poseljenem s Slovenci, se je zlasti na povsem slovenskem podeželju uveljavljalo šolanje v slovenskem jeziku, v večjih trgih in mestih je prevladovalo v nemščini, marsikje (zlasti na Štajerskem in Koroškem) pa je bilo dvojezično. V glavnih šolah je potekal pouk večinoma dvojezično. Slovenščina se je začela uveljavljati tudi kot jezik, v katerem tiskajo šolske knjige, večina abecednikov pa je bila dvojezičnih. Upoštevati pa moramo, da so se učbeniki po deželah razlikovali in so se slovenski otroci na Kranjskem, Štajerskem ali v Prekmurju učili »različne« slovenščine. Toda učbenik je bil še prava redkost in so ga številni otroci, morda celo velika večina, občasno videli le na zunaj in še to od daleč.

Po ukinitvi jezuitskega reda se je za nekdanjo studio inferioro začel uveljavljati pojem gimnazija. Reforma gimnazije ni doživela tako radikalnega posega kot elementarno šolstvo in je kmalu obtičala na pol poti. Že v času terezijanskih reform so se nekateri pedagogi zavzemali za take vrste gimnazijo, v kateri bi realni predmeti dobili enakopravno mesto ob latinščini, v kateri bi zamenjali razredni pouk s predmetnim, duhovnike pa s posvetnimi gimnazijskimi profesorji, izšolanimi na univerzi. Toda ta radikalni predlog so na Dunaju zavrnil, namesto tega pa jeseni 1775 potrdili kompromisni predlog, po katerem je latinščina ostala osrednji predmet, kot enakopravni, a z relativno majhnim številom ur, pa so bili uvedeni matematika, zgodovina, zemljepis, naravoslovje. Med težnjami po prosvetnih profesorjih ali redovnikih so dobili prednost tisti, ki jih je bilo trenutno dovolj, torej redovniki. Prav tako ni dobil podpore predlog za uvedbo predmetnega pouka. Leta 1784 je bila uvedena na gimnazijah še šolnina, kar je vplivalo na začasno upadanje števila gimnazijcev in na večje socialno razslojevanje tudi v šolstvu.

Gimnazija je tako od terezijansko-jožefinskih reform do naslednje velike reforme v letih 1848/49 kolebala med dvema konceptoma, konceptom latinske šole in šole, ki naj bodočim študentom nudi kar najbolj široko splošno izobrazbo. Ves ta čas pa so državne organe zaposlovali predlogi, s katerimi so se prosvetne oblasti prvič soočile že za časa Marije Terezije – a jih tedaj še zavrnilo.

Za srednješolskim je zamujalo reformiranje visokošolskih študij, saj so predavanja iz bivše studie superiore obnovili šele ob koncu 18. stoletja. Za semiuniverzitetni študij, ki ni imel pravic, ki gredo univerzam, se je uveljavil naziv licej. Ljubljanski licej je bil tako najvišja znanstvena in pedagoška ustanova na slovenskih tleh. Na njem so potekale filozofske in teološke študije ter mediko-kirurška šola. Absolventi prvih dveh so lahko prestopali na univerzitetne študije.

Šolski sistem, kakršen je bil vzpostavljen v času terezijansko-jožefinskih reform, se je obdržal vse do pomladi narodov in vzpona liberalnih idej. Toda to nikakor ne pomeni, da je bilo šolstvo – kot npr. v času monopola jezuitov – okostenelo in se ni prilagajalo duhu časa. Zlasti ideje francoskega razsvetljenstva in francoske revolucije, ki so jih po Evropi raznesle tudi napoleonske vojne, so močno odmevale širom Evrope. V šolskem sistemu konservativne in Napoleonu sovražne Avstrije se je to v šolskem zakonu iz leta 1805 (ko so prvič za krajši čas prešli na predmetni pouk!) odražalo v vnovičnem večanju vloge rimokatoliške cerkve v nadzoru šolstva in v predmetnikih, saj je verouk pridobil na pomenu na vseh stopnjah šolanja. Elementarne šole je na začetku 19. stoletja redno obiskovalo približno 15% otrok. Na gimnazijah so nekatere istočasne spremembe resda prinesle korak naprej (večje upoštevanje naravoslovnih ved, postopni prehod k predmetnemu pouku), a so ob hkratnem večanju pritiska katoliške ideologije na šolstvo dokaj razvodenele.

Še najbolj pa se je – kar je bilo za Slovence dolgoročno najbolj pomembno – spreminjala politika v odnosu do učnega jezika. Uporaba maternega jezika v javni rabi je postala v času napoleonskih vojn sestavni del politike številnih evropskih držav, ki so skušale na ta način buditi domovinski čut in ljubezen do vladarja in države. Tiskanje uradnih razglasov ali uporaba jezika v šolah je bil tako način, s katerimi so se hoteli vladarji prikupiti tudi malim narodom, katerih jezik je bil dotlej v izrazito podrejenem položaju. Korist od tovrstnega »podkupovanja« pa s(m)o znali iztržiti tudi Slovenci.

Ko je Napoleon po zmagi nad Avstriji oktobra 1809 ustanovil Ilirske province, je Ljubljana za kratek čas štirih let postala njeno glavno mesto. Francija resda ni na naše ozemlje presadila vseh razsvetljenskih idej, ki jih je uzakonila na domačih tleh, toda če ne drugega, so se imeli izobraženci slovenskega narodnega preporeka možnost vsaj seznaniti z nekaterimi kulturnimi dobrinami, ki jih dotlej še niso izkusili; pa četudi v kratkotrajni državni tvorbi sredi ujme evropskih vojn niso mogle zaživeti do konca. Toda v zavest slovenskih izobražencev se je le ugnezdila misel, da bi Ljubljana lahko bila tudi kaj drugega kot le zakotno drugorazredno provincialno mestece v obrobni deželici tam nekje na koncu monarhije.

S šolskim letom 1810/11 so Francozi namesto različnih tipov šol uvedli enotne štirirazredne osnovne šole in prvič pri nas so bile možnosti elementarnega šolanja (vsaj teoretično) izenačene. Jezik teh šol naj bi bil izključno materinščina, za kar si je od

Slovencev najbolj prizadeval Valentin Vodnik, ki je leta 1811 izdal prvo povsem slovensko uradno priznano začetnico za osnovne šole. Šolski sistem je bil teoretično korak naprej od avstrijskega, dejansko pa je šolstvo zaradi vojnih let in varčevanja države nazadovalo. V glavnem mestu države Ljubljani so Francozi leta 1810 ustanovili tudi univerzo, glavni politični nagib za tovrstno odločitev pa je bila prepričitev mladine, da bi odhajala na študij v »sosednjo« Avstrijo. Med študenti in profesorji so tako prevladovali Kranjci. Bolj kakor zaradi neposredne koristi je kratkotrajnost univerze prinesla spoznanje o potrebnosti visokošolskega študija pri nas.

Vsekakor je slovenski jezik v tem času pridobil na pomenu in to ne le v Ilirskih provincah, temveč tudi na drugi strani meje, v (začasno) okrnjeni Avstriji. Kot protiutež francoskim »uslugam« slovenskemu jeziku so namreč spomladi 1812 ustanovili stolico za slovenski jezik na liceju v Gradcu, kjer naj bi se šolali duhovniki in uradniki za slovenske dežele. V šolah na Štajerskem, kjer je bila premoč nemščine pred tem izrazitejša, so se začele bolj uveljavljati dvojezične nemško-slovenske šolske knjige.

Dva pomembna slovenska intelektualca, Vodnik v francoski Iliriji in Kopitar v Avstriji, sta svoje sogovorce prepričevala v isto – da so Slovenci samostojen narod s samostojnim jezikom. Ravno v začetku 19. stoletja se je začel predvsem pridevnik »slovenski« uveljavljati v pomenu, kakršnega poznamo še danes, zahvaljujoč slovenskim narodnim buditeljem pa se je uveljavil tudi v šolskem prostoru in začel postopoma krepiti narodno zavest.

Po napoleonskih vojnah je avstrijska oblast šolski sistem vnovič potisnila v stari terezijansko-jožefinski okvir. V elementarnem šolstvu so vnovič zavladale ločene trivialke, glavne šole in normalke, pri gimnazijah pa so v letih 1818/19 naredili celo korak nazaj od stanja, doseženega v letu 1805, ter gimnazijsko šolanje vrnili v okvir razrednega pouka in zmanjšali pomen naravoslovja v predmetniku. Trajnejši dosežek pa je bila povečana vloga slovenskega jezika, saj je bila po ukinitvi univerze in vnovičnem začetku delovanja liceja v Ljubljani tudi na njem julija 1816 ustanovljena stolica za slovenski jezik.

Drugje kot na trivialkah se slovenščina kot učni jezik ni uveljavila. V glavnih šolah je prevladala nemščina, v gimnazijah pa se je večal delež dijakov iz premožnejših slojev, ki je v komuniciranju uporabljal nemščino. Nastajati je začel stereotip o slovenščini kot o jeziku kmetov.

Pismenost je v politično mirnejših letih vsekakor napredovala. Ocenjuje se, da je prvo stopnjo šol okoli leta 1810 obiskovalo približno 15% otrok, pred revolucijo 1848 pa približno dvakrat toliko oziroma vsak tretji otrok. Na relativno slab obisk je poleg tradicionalnih pogledov kmečkega prebivalstva, da za delo na polju človek ne rabi šole, vplivala tudi industrializacija, saj so zaposlovali vedno več otrok, ki jih ni bilo treba tako dobro plačati kot starejše delavce.

Reformiranje šolstva po revoluciji 1848 in porast pismenosti

V revolucionarnem letu 1848 je Avstrija dobila prosvetno ministrstvo, ki je zamenjalo študijsko dvorno komisijo. Že poleti 1848 je ministrstvo v osnutku temeljnih načel javnega pouka v Avstriji predlagalo temeljito šolsko reformo, a je do njene dokončne izpeljave zaradi poraza revolucije preteklo še dobri dve desetletji. Leta 1849 sta bili reformirani srednješolska in visokošolska stopnja.

Gimnazija je postala elitna, osrednja in splošnoizobraževalna srednja šola. Priključen ji je bil bivši licej, tako da je imela osem razredov, po štiri v nižji in višji stopnji. Latinščina je začela izgubljati na veljavi, namesto nje pa so na pomenu pridobivali živi jeziki in prirodoslovni predmeti. Za zaključek osemletnega šolanja je bil uveden zrelostni izpit ali matura, ki je bila pogoj za vpis na univerzitetni študij. Prve mature na Slovenskem so dijaki opravili leta 1850. Večja zahtevnost nove gimnazije je zahtevala tudi bolj izobražen profesorski kader, od katerih se je po novem zahtevala diploma filozofske fakultete. Teologi torej niso prišli več v poštev (razen za verouk) in začela se je laizacija profesorskega poklica, ki je z zagotovljeno solidno plačo precej pridobil na ugledu. Poleg gimnazij so na srednji stopnji šolanja od leta 1867 obstajale še sedemletne realke, bolj tehnično usmerjene šole, iz katerih so lahko dijaki prestopali na tehniške visoke šole. Na nižji srednješolski stopnji so ustanavljali še meščanske šole. Njihov predmetnik je bil prilagojen obrtnim in trgovskim potrebam mesta, v katerem so bile.

Ker so bili liceji »vključeni« v gimnazije, je ostala Ljubljana brez višjih šol. V letu 1848 so si sicer vodilni Ljubljančani in Kranjci prizadevali, da bi dobili univerzo, kar pa je bilo enako neuspešno kot v nadaljnjih sorodnih poskusih v Avstriji. Vprašanje univerze v Ljubljani se je v naslednjih desetletjih izrazilo spolitiziralo in postalo bolj politično kot pa strokovno vprašanje. Ob pogrevanju nacionalizmov je bilo vse bolj očitno, da odločujočim Nemcem v monarhiji nikakor ni dišala ideja o slovenski univerzi v Ljubljani, ki bi postala tudi trdnjava slovenskih političnih stremeljenj.

Elementarno šolstvo je bilo zaradi avstrijskih notranjepolitičnih vzrokov reformirano z zamudo. Splošno šolsko obveznost so v Avstriji uzakonili s šolskim zakonom iz maja 1869. Predpisal je osemletno šolsko obveznost, a dopuščal, da smejo bolj zaostale dežele obveznost izjemoma skrajšati na šest let, kar je izkoristila ravno naša Kranjska. Predmetnik je bil v primerjavi z nekdanjimi trivialkami močno razširjen. Zakonsko je bila sicer dopuščena uvedba šolnine, a so jo zaradi odpora prebivalstva že po nekaj letih odpravili.

Za izobraževanje učiteljskega kadra na ljudskih šolah so ustanovili štiriletna učiteljišča, ki so začela delovati leta 1870. Dežele so morale za učitelje predpisati minimalno plačo, da jim ni bilo treba iskati postranskih zaslužkov, kot državni uslužbenci pa so postali upravičeni tudi do pokojnine. Učiteljišča so bila edine srednje šole, v katere so se lahko enakopravno vpisala tudi dekleta. Znak spolne neenakosti pa je bil viden tudi v določbi, da prejemajo učiteljice le 80% plače učitelja. Učiteljice so morale biti samske, njihova morebitna poroka pa naj bi pomenila, da se prostovoljno odpoveduje učiteljski službi. Ker naj ne bi imele družine, naj po mnenju zakonodajalcev tudi ne bi rabile tolikšnih prejemkov kot učitelj, ki naj bi skrbel za družino.

Težava avstrijskega šolskega sistema je bila zgodnja diferenciacija otrok že pri približno enajstem letu starosti. Večina mladine s podeželja je nadaljevala šolanje na višji ljudski šoli, le manjši del najbolj sposobnih je lahko prestopil v gimnazijo. Ker se je bilo možno le s te vpisati na vse smeri visokošolskega študija, je bila večini otrok že v mladosti zaprta pot do širše izobrazbe. Prehodnosti med istostopenjskimi šolami praktično ni bilo. Poleg tega so bile iz večine zahtevnejšega šolskega sistema izločene ženske; Avstrija je bila pri tem ena najbolj konservativnih evropskih držav. Nežnejšemu spolu je bila odprta le pot na učiteljišča, šele ob koncu 19. stoletja pa so se smele kot privatistke vpisati tudi na gimnazijo, kar pa so si lahko privoščile le posameznice iz bogatejših meščanskih družin. Ozka možnost izbire poklica je vplivala na začetek feminizacije učiteljskega poklica. Pred 1. svetovno vojno so v ljudskih šolah na Kranjskem učiteljice po številu že prehitele svoje kolege, s 56% deležem v učiteljskem kadru ljudskih šol pa tudi močno prekašale povprečje in deleže v drugih avstrijskih deželah.

Slovenščina se je kot učni jezik uveljavila predvsem na najnižji stopnji šolanja, ker pa je bila jezikovna politika v pristojnosti dežel, je tudi na elementarni stopnji v deželah z nemško večino (Štajerska, Koroška) na moči dobivala nemščina. Pri prizadevanjih, da bi slovenščina na gimnazijah postala učni predmet, so se Slovenci srečali s težavo, da za ta nov predmet še ni bilo napisanih učbenikov. Zato je bila prva naloga napisati srednješolske slovenske učbenike, pri čemer je imel glavno besedo vodilni slavist dunajske univerze Fran Miklošič. Z uporabo enotnih učbenikov slovenščine se je skozi gimnazijsko šolanje bodočih slovenskih izobražencev utrjeval enotni slovenski knjižni jezik in uporaba gajice in konec je bilo do tedaj trajajočih razhajanj o književnem jeziku in pisavi. Enako vlogo kot na gimnazijah je imela slovenščina na realkah, še večjo pa na nižjih strokovnih šolah. Slovenščina se je, ker je postala gimnazijski predmet, prebila tudi na univerzo in Miklošič je začel novembra 1949 predavati na stolici za slovenski jezik na dunajski univerzi.

Po uveljavitvi nove šolske zakonodaje je začela hitro naraščati pismenost prebivalstva, pri čemer so Slovenci zaostajali le za narodoma najrazvitejših dežel monarhije, Nemci in Čehi. Desetletje po uvedbi šolske obveznosti, leta 1880, je bilo med

prebivalci večinsko slovenskih območij še približno 39% nepismenih, desetletje kasneje je delež padel na četrtno oziroma 25%, ob prelomu stoletja leta 1900 je bilo še približno 15% nepismenih Slovencev, ob zadnjem štetju prebivalstva v Avstriji leta 1910 pa še približno 12%. Levji delež so seveda prispevali starejši ljudje, medtem ko je bilo med najmlajšo generacijo le še 3% nepismenih.

Problem večinske pismenosti je bil torej pri Slovencih rešen že pred 1. svetovno vojno. Težava pa je bila v tem, da se je za veliko večino mladih šolanje po osnovnošolski stopnji tudi končalo. Na gimnazijah na ozemlju, kjer so živeli in se šolali Slovenci, je npr. ob začetku 20. stoletja letno maturiralo le nekaj več kot 200 fantov (in vmes še kakšna privatistka), tako da je bila popolna srednješolska izobrazba že velik dosežek. Še slabše je bilo na visokošolski stopnji, saj je študij na Dunaju, v Gradcu, Pragi in drugih univerzitetnih mestih, kamor so se v večjem številu vpisovali slovenski študentje, zahteval sredstva, ki si jih marsikateri maturant ni mogel privoščiti.

Slovenizacija in izpopolnitev šolskega sistema v prvi Jugoslaviji

Z vojaškim porazom v 1. svetovni vojni in razpadom Avstro-Ogrske ter ustanovitvijo nove države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (kasneje Jugoslavije) so se v temeljih spremenili pogoji za kulturno ustvarjanje Slovencev. V oktobra 1918 imenovani prvi slovenski narodni vladi je bil za »šolskega ministra« imenovan Karel Verstovšek, ki si je za prvo nalogo zadal hitro in temeljito slovenizacijo kulturnih in prosvetnih ustanov. V ljudskih in srednjih šolah je slovenščina v šolskem letu 1918/19 postala uradni učni jezik, nemščina pa se je obdržala le še v posameznih manjšinskih šolah ali razredih, pa še teh je bilo iz meseca v mesec oziroma iz leta v leto manj, saj se je velik del Nemcev, večinoma nekdanjih avstrijskih državnih uslužbencev, po zakoličenju nove državne meje preselil v Avstrijo. Druga največja pridobitev prelomnih let je bila izpopolnitev šolskega sistema z ustanovitvijo univerze v Ljubljani leta 1919.

Sam ustroj šolskega sistema se ni spreminjal in je po utečenih navadah mladina po štiriletni nižji osnovni šoli prestopala na srednje šole. Novost v teh je bila, da so v nekaj letih na stežaj odprla vrata tudi nežnejšemu spolu.

V Kraljevini SHS so Slovenci izstopali po kulturni razvitosti, kar je pokazal tudi eden njenih osnovnih kazalcev, stopnja pismenosti. Medtem ko je bil v slovenskem delu države nepismen približno vsak deseti prebivalec, jih je bilo v velikem delu države več kot polovico, v nekaterih najbolj zaostalih muslimanskih delih države pa je bil – ravno obratno kot na Slovenskem – pismen približno vsak deseti prebivalec.

Poskusi poenotenja šolstva v državi so bili v takšnih okoliščinah zelo problematični. Na razvoj šolstva na Slovenskem in položaj slovenščine v njem so v prvi Jugoslaviji močno vplivale zlasti teze o troedinem narodu Srbov-Hrvatov-Slovencev (Slovenci smo bili uradno le eno od treh plemen tega naroda) in uzakonitev neobstoječega srbskohrvaškoslovenskega kot uradnega jezika v državi. V prizadevanjih za uzakonitev enotnega šolskega sistema se je tako skrivala tudi želja po unificiranem kulturnem razvoju in uveljavitvi srbsčine kot vsedržavnega jezika.

Predlogi šolske reforme, ki bi poenotili različne šolske sisteme v novi državi, so si sledili eden za drugim, toda v desetletju parlamentarne demokracije nobeden od njih ni dobil zelene luči v jugoslovanski skupščini. Šele ko je kralj januarja 1929 ukinil politične stranke in odpravil parlament, so po uvedbi diktature na hitro potrdili novo šolsko zakonodajo. Že v letu 1929 so bili izdani zakoni o osnovnih in srednjih šolah ter učiteljskih, leto kasneje pa še zakon o univerzah.

Zakon o osnovnih šolah iz decembra 1929 je predpisal splošno in obvezno osemletno šolanje, kar za Slovenijo seveda ni bila nikakršna novost. Po enotni obvezni štiriletni nižji ljudski šoli so druga štiri leta učenci lahko izbirali med višjo ljudsko šolo, nižjo gimnazijo, meščansko ali strokovno šolo. Kot kombinacija nekdanje bolj humanistične gimnazije in bolj naravoslovne realke je postala osrednja splošnoizobraževalna šola srednje stopnje šolanja ti. realna gimnazija. V njenem predmetniku je latinščina še naprej izgubljala na pomenu, večje število ur v predmetniku pa so dobili živi jeziki in prirodoslovje. Leta 1929, na začetku diktature in v času največjih unitarističnih pritiskov, je v predmetnikih vseh stopenj šolanja slovenščino zamenjal nov predmet – srbskohrvaškoslovenski jezik, ki je postal tudi del mature. Tudi zakon o univerzah ni prinesel novosti v delovanju ljubljanske univerze, ki je imela sprva pet fakultet (filozofsko, pravno, medicinsko, teološko in tehniško). Po pomenu je to bila tretja univerza v državi, za beograjsko in zagrebško, in temu primerno podhranjena tudi pri financiranju iz državnega proračuna, tako da so se vedno znova pojavljale ideje o ukinitvi te ali one fakultete.

Tak šolski sistem, ki je nosil še precejšen del dediščine starega avstrijskega sistema in njegovih napak, je bil v tridesetih letih tarča številnih kritik iz učiteljskih vrst, med katerimi so prevladovala politično levičarske težnje. Ost kritik je bila usmerjena predvsem proti razvejanosti sistema v času obveznega osemletnega šolanja in v praktično onemogočeni prehodnosti med istostopenjskimi šolami, ki je socialno revnejšemu delu prebivalstva onemogočala izpolnitev želja in tudi zmožnosti.

Večina Slovencev je tudi v času med obema svetovnima vojnama šolanje še vedno zaključila po osemletni šolski obveznosti, toda delež vpisanih na srednje šole je le naraščal. Medtem ko je bilo, npr., v šolskem letu 1918/19 na slovenskih gim-

nazijah vpisanih manj kot 5.000 dijakov, jih je bilo pred 2. vojno že več kot 13.000. Naraščal je tudi delež deklet in na gimnazijah jih je bilo leta 1940 že približno tretjino vseh vpisanih, na učiteljskih pa približno 60%. Na višanje povprečne izobraženosti Slovencev je vplivala tudi ljubljanska univerza, ki je prvo študijsko leto vpisala manj kot 1000 študentov, v dveh desetletjih do 2. svetovne vojne pa se je njihovo število več kot podvojilo. Deklet na univerzi je bilo sprva le za vzorec, njihov delež pa je začel naraščati ob koncu dvajsetih let, ko so gimnazije končale prve generacije, v katerih so bila dekleta enakovpravne dijakinje.

Od osemletne šolske obveznosti do enotne osemletne osnovne šole

Vzpostavitev komunističnega monopola v Jugoslaviji ob koncu 2. svetovne vojne leta 1945 je prinesla nove poglede na vlogo in pomen šolstva. Šolski sistem naj bi reformirali tako, da bi podaljšali leta enakega osnovnega šolanja za vso mladino, srednje šole pa bi se morale odpreti širšemu krogu ljudi, zlasti delavski in kmečki mladini, ki naj bi se šolala na tehniških strokovnih šolah za potrebe gospodarstva, z večanjem možnosti prestopanja iz ene na drugo šolo iste stopnje pa naj bi izgubile primat dotlej privilegirane šole. Osnovni kulturni pogoj za tovrstni prehod so bili v Sloveniji že doseženi, saj je prvi povojni popis prebivalstva leta 1948 pokazal, da je bilo v Sloveniji nepismenih le še 2% ljudi. Toda na večjo šolsko reformo je bilo treba še počakati, saj je bilo treba najprej obnoviti v vojni porušeno domovino in šele ustvariti razmere za bolj razgibano kulturno ustvarjanje.

Prve korake v smeri izenačevanja možnosti šolanja za širši krog ljudi je šolska oblast naredila že v prvih povojnih šolskih letih, še pred izvedbo velike šolske reforme. Ukinili so meščanske šole in jih večinoma preoblikovali v nižje gimnazije, kar je že večjemu krogu dijakov omogočilo nadaljnje šolanje na višji gimnaziji in nato visoki šoli. Ustanovljene so bile tudi nove popolne gimnazije, srednje strokovne šole in nove visokošolske ustanove. Slovensko ministrstvo za prosveto je začelo s predpisovanjem sorodnih predmetov izenačevati predmetnike na drugi štiriletni stopnji šolanja (od enajstega do petnajstega leta), z novimi predpisi, ki so omogočali lažje prepisovanje iz ene šole na drugo, pa poskušalo narediti šolski sistem bolj prožen. Delež dijakov v generaciji od petnajstega do devetnajstega leta starosti in delež študentov v štiri leta starejši generaciji se je tako začel povečevati že v prvem povojnem desetletju. Še dosti bolj pa so se ti deleži na Slovenskem povečali po veliki šolski reformi, najobsežnejši dotlej.

Predlog celovite šolske reforme so pristojni jugoslovanski organi pripravili sredi petdesetih let. Izhajala je iz zahteve po enotnosti izobraževanja v času osemletne

šolske obveznosti, kar bi vsem enakopravno omogočalo prepis na vse srednje šole, z izenačevanjem le-teh pa naj bi omogočili tudi vpis na visoke šole iz vseh srednjih šol. Na srednješolski in visokošolski stopnji naj bi se zlasti povečal pomen strokovnega šolstva.

Vse te novosti so bile zapisane v splošnem zakonu o šolstvu, sprejetem junija 1958 v zvezni jugoslovanski skupščini. Na njegovi osnovi so morale skupščine šestih jugoslovanskih republik sprejeti svoje zakone, ki bi podrobneje določili ustroj posameznega tipa šole. Šolski sistem, ki ga je uzakonil splošni zakon o šolstvu, je prinesel veliko sprememb na vseh stopnjah šolanja. Na elementarni stopnji je prejšnji dve ločeni štiriletni obdobji in diferenciacijo po 4. razredu osnovne šole zamenjala enotna osemletna osnovna šola. V Sloveniji se je reorganizacija šolske mreže začela že v šolskem letu 1957/58, že dve leti pred tem, ko je bil oktobra 1959 sprejet slovenski osnovnošolski zakon. S preoblikovanem šolske mreže je šolska oblast odpravljala kombinirani pouk, pri katerem so se v istem razredu stiskali učenci dveh ali več razredov, v višjih razredih pa poskušala čim večjemu številu učencev omogočiti obiskovanje predmetnega pouka. Kombinirani pouk se je obdržal le še v nekaterih hribovskih predelih in na demografsko ogroženih področjih, po preoblikovanju mreže šol pa je bilo v začetku šestdesetih let v štirih višjih razredih osnovne šole, 5. do 8., že več kot 9/10 učencev vključenih v predmetni pouk.

Na srednji stopnji šolanja je gimnazija, ki so jo komunistični ideologi označevali kot šolo »meščanske elite«, na kateri ni prostora za delavsko in kmečko mladino, izgubila dotedanjo prevladujočo vlogo. Zahteve po popolni ukinitvi gimnazije tedaj še niso dobile večinske politične podpore. Ker so bile nižje gimnazije vključene v osnovne šole, so po novem gimnazije postale štiriletna srednje šole. Šolske oblasti so bile bolj naklonjene širjenju mreže strokovnih šol, novi predpisi pa so omogočali dijakom teh šol prestop na univerzitetni študij. Formalno so bile gimnazije in popolne srednje strokovne šole resda izenačene, toda prvi letniki visokošolskih študij so pokazali, da so gimnazije z boljšim proforskim kadrom in težjim programom še vedno ohranjale primat najboljših srednjih šol.

Visokošolski študij je - poleg gimnazijcev - na široko odprl vrata tudi abiturientom strokovnih šol. Prej enotne (večinoma štiriletna) študijske načrte je na večini fakultet zamenjal stopenjski študij z dvoletno višjo in štiriletno visoko stopnjo, kot nadaljevanje pa so začeli uvajati še dveletni magistrski študij. Ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let je bilo ustanovljenih več novih višjih šol, večinoma tehniških usmeritev. Novost je bila v tem, da so jih v večini ustanovili zunaj Ljubljane, še največ v Mariboru. V drugem največjem slovenskem mestu se je začelo razvijati drugo močno slovensko visokošolsko središče, ki je napore kronalo leta 1975, ko je bila v Mariboru ustanovljena druga slovenska univerza. Stopenjski študij na fakultetah je diplomantom višjih šol omogočal nemoteni prestop v tretji letnik univerzitetnih študij in s tem nadaljevanje študijske poti.

Če primerjamo prejšnji šolski sistem z novim, oblikovanim ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let, so med njima zaznavne pomembne spremembe. Stari sistem je že v drugem štiriletnem ciklusu na osemletni stopnji obveznega šolanja ustvarjal razlike med šolarji, nov šolski sistem pa je diferenciacijo potisnil na petnajsto leto starosti. Medtem ko se je v tej starosti prej šolanje za večino mladih končalo, je nov sistem z ustanavljanjem novih srednjih šol odpiral možnosti nadaljnjega šolanja. Oteženo prehodnost med različnimi tipi šol v prejšnjem šolskem sistemu je po novih predpisih zamenjal lažji prehod iz večine srednjih šol na večino visokošolskih ustanov. To je prineslo tudi »stranske« učinke, saj so zlasti univerzitetni profesorji ugotavljali, da imajo vse več študentov z zelo slabo ali pa sploh nikakršno osnovo za uspešen visokošolski študij.

Osnovnošolsko izobraževanje je po reformi leta 1958 večini otrok nudilo podobno osnovo za nadaljnje šolanje. S povečanimi investicijami v gradnjo šol v šestdesetih in sedemdesetih letih je bil na veliki večini šol odpravljen izmenski pouk, tako da so bili otroci - razen majhnega deleža - v šoli le v dopoldanski izmeni. Medtem ko je pred šolsko reformo šolanje na srednji šoli nadaljeval vsak peti osnovnošolec, se je desetletje in pol po reformi ta delež že približal polovici generacije. Na srednji stopnji šolanja je v osemdesetih letih močno zarezo naredilo ti. usmerjeno izobraževanje, ki je, na srečo, kmalu neslavno propadel. Tudi število študentov se je po šolski reformi krepko povečalo; število iz sredine petdesetih let se je v enem desetletju podvojilo, v dveh desetletjih pa početrilo.

Vse manj je bilo torej mladih, ki so šolanje zaključili po obvezni osemletni šoli. K odpiranju šolskega sistema je pripomoglo splošno naraščanje družbenega in osebnega standarda, odpiranje novih srednješolskih in visokošolskih ustanov, bolj prehodni šolski sistem in široka podpora razvoju šolstvu v socializmu, ko, razen redkih izjem, ni bilo potrebno plačevati šolnine. V osemdesetih letih se je tako na visokošolske ustanove že vpisalo več kot polovico abiturientov, v začetku devetdesetih približno tri četrtine in sredi devetdesetih že več kot štiri petine maturantov.

Preskok, ki so ga pri odpiranju šolskega sistema in naraščanju povprečne izobrazbe naredili v 20. stoletju Slovenci je morda najbolj učinkovito prikazano s sledečim podatkom: ob koncu dvajsetega stoletja se je v Sloveniji letno uspešno zagovarjalo približno toliko doktoratov znanosti, kolikor je bilo na začetku istega 20. stoletja uspešno opravljenih matur.

Od moškega do unisex šolstva

Uzakonitev šolanja = uzakonitev spolne segregacije

Namen tega prispevka ni spregovoriti zgolj o šolanju žensk oziroma o ženskem šolstvu, saj je bila ta tematika v slovenskem zgodovinopisju že obdelana. Pozornost bom posvetil možnosti enakopravnega vključevanja obeh spolov v različne stopnje šolanja, čemur so bili podrobneje posvečeni le nekateri prispevki, ki se sicer v širšem dotikajo tistega, kar je dostikrat označeno kot šolstvo nežnejšega spola. Prav tako se te problematike posebej ne dotikajo obširnejši pregledi slovenskega šolstva.

Vprašanju enakopravnega dostopa obeh spolov do izobrazbe se ni posvečalo pozornosti vse do konca 19. stoletja, zato tudi ni presenetljivo, da je to vprašanje spregledano tudi v najobširnejši zgodovini slovenskega šolstva Vlada Schmidta (kjer s 3. knjigo konča pri letu 1870). Iz Trubarjevih navedb v Cerkovni ordningi, da naj bi imeli v vsaki fari »šulmojstra«, ki naj »te mlade hlapčiče inu deklice, purgarske inu kmetiške otroke, vuči slovenski brati inu opisati«, bi le težko izpeljali zamisel, da je imel Trubar pred očmi v prvi vrsti boj za »nacionalno« in »spolno« enakopravnost. Primarno je bilo seveda poučevanje katekizma, seznanjanje z verskimi resnicami in to v jeziku, ki ga otrok najbolj pozna, torej v materinščini.

Trubar in drugi protestanti so bili v zamislih o organizaciji šolstva ljudje svojega časa in tudi omemba »hlapčičev inu deklic« ni odstopala od srednjeveške in novoveške sheme pogleda na šolsko problematiko. V očeh zakonodajalcev je bilo vprašanje deklic v šoli vse do konca 19. stoletja omejeno na osnovno izobraževanje oziroma na elementarno šolstvo; in nič drugače ni bilo niti s Trubarjem in protestanti. Tudi stanovska šola, prva (predhodnica) »gimnazija« na našem ozemlju, je bila namenjena zgolj fantom; iz verskih idejnih pogledov bi se učiteljem na protestantski stanovski šoli zdel predlog, da bi v šolo vključili tudi dekleta, enako nesprejemljiv kot kasneje monopolistom na šolskem področju, jezuitom. Da o dekletih v šolah po protireformaciji sploh niso več premišljevali, gre bolj pripisati dejstvu, da v času jezuitskega šolstva niso posvečali pozornosti organizaciji elementarnega šolstva. Ko je do tega v času Marije Terezije prišlo, pa sploh ni bilo vprašanje, če je prva stopnja šolanja namenjena zgolj enemu ali obema

spoloma. Gledajoč skozi takšno prizmo zato verjetno tudi ni presenetljiv podatek, da v Schmidtovi zgodovini slovenskega šolstva v imenskem indexu med težavnim iskanjem oseb ženskega spola najdemo le eno, ki je omenjena več kot enkrat (ostale lahko preštejemo na prste ene roke!), pa še ta ni bila Slovenka - Marija Terezija.

Tudi po terezijanski uzakonitvi elementarnega šolstva, ki se je zelo počasi prebijalo v zavest ljudi in v otroški vsakdanjik, je šolski sistem predvideval ločevanje po spolu. Leta 1805 so npr. v politično ustavo avstrijskih šol zapisali, da naj na podeželskih šolah, kjer so fantje in dekleta skupaj v enem razredu, »deloma z ozirom na pospeševanje npravnosti, deloma pa z ozirom na potrebo različnega pouka na spol, ločiti deklice od dečkov«. V mestih naj bi ustanavljali ločene šole za deklice in za dečke, 3. razred glavnih šol pa bi smele deklice obiskovati le v primeru, če v tistem mestu ni bilo posebne šole za deklice in če ni bilo v razredu vpisanih dovolj dečkov. Na posebnih dekliških šolah je bil poudarek na ženskih ročnih delih. Toda prislovična kranjska konservativnost je bila vidna tudi v nizkem številu posebnih dekliških šol. Medtem ko jih je bilo leta 1851 na Goriškem in Tržaškem skupaj 50, na Štajerskem pa 14, so bile na Kranjskem in prav tako na Koroškem le po 4!

Do srede 19. stoletja so bile dekliške šole - razen redkih izjem - zasebne. Deloma so jih ustanavljali cerkveni redovi, uršulinke in šolske sestre, deloma bogatejše plemkinje in meščanke. Teh značilnosti tudi šolska reforma po 1848 ni na hitro spremenila, tako da je bilo še ob koncu 19. stoletja na Slovenskem razmerje med javnimi in zasebnimi dekliškimi šolami približno izenačeno. Tudi javne šole (pogosto so to bile šole v lasti cerkvenih redov z državno koncesijo) so bile ločene po spolih, da ne bi prihajalo do moralno »spornega« družjenja deklet in fantov.

Začetki boja za odpravo spolne diskriminacije v šolah

Po reformah, ki so sledile pomladi narodov, se je odnos do šolanja deklet le malenkostno spremenil. Gimnazije in univerze, ki so bile reformirane po letu 1849, so bile še vedno nedostopne za dekleta. Reformiranje elementarnega šolstva po zakonu iz leta 1869 pa je prineslo novost, saj je dovoljevalo ustanavljanje ženskih učiteljišč, torej nadaljevanje šolanja deklet tudi po končani ljudski šoli.

Učiteljišča so torej postala prva vrsta šole, na katerih so lahko dekleta po dokončanju elementarne stopnje šolanja nadaljevala učna leta kot enakopravne moškim, seveda ne v istem razredu ali šoli, saj so šole delili po spolih na moška in ženska učiteljišča. Do tega »popustka« zakonodajalcev ni vodila težnja po enakopravnejši udeležbi obeh spolov v šolanju, temveč povsem praktični vzroki. Učiteljski poklic je postal po šolski reformi 1869 še bolj nezanimiv za moške, kot je bil prej, saj so se

morali odpovedati nekaterim postranskim zaslužkom, ki so jih imeli dotlej. Zato je kandidatov za učiteljišča in s tem učiteljev v času, ko so morali v šolske klopi spraviti vso mladino, zelo primanjkovalo. Tudi omiljenje pogojev za vpis na učiteljišča ni pripomoglo pri odpravi teh težav. Rešitev je bila, da odprejo možnost vpisa na učiteljišča tudi dekletom. Še en dokaz več, da je bilo v zgodovini padanje ugleda določenega poklica v družbi običajno povezano s feminizacijo tega poklica.

Zanimivo pri vsem skupaj je bilo, da so dekleta z vstopom v učiteljišča izboljšala povprečno raven izobraženosti dijaštva na tej vrsti šol. Prihajala so iz socialno višjih slojev kot njihovi kolegi in »v splošnem velja, da so bile bolj izobražene kakor njihovi moški tovariši«. Skrb za šolanje učiteljskega kadra je sicer nase prevzela država, a ker je bilo kadra premalo, so dovolili tudi odpiranje zasebnih učiteljišč, s tem da so morali kandidati/ke zaključni izpit položiti na državnih šolah. Rimskokatoliški cerkvi so privatna ženska učiteljišča omogočala, da je obdržala vsaj del odvetnega vpliva na šolanje mladine. Poleg državnih učiteljišč v Ljubljani in Mariboru smo tako na našem ozemlju imeli še nekaj zasebnih, ki so si v nekaj letih pridobila pravico javnosti.

Ustanavljanje ženskih učiteljišč, višjih dekliških šol in licejev (v Ljubljani je občinski svet ustanovil prvo javno višjo dekliško šolo na našem ozemlju leta 1896) lahko ocenjujemo iz več perspektiv, med najpomembnejše pa vsekakor sodi boj žensk za uveljavitev spolne enakopravnosti v šolskem sistemu. V teh letih so bila ustanovljena tudi posebna društva učiteljic, ki so spoznale, da zahtev po enakopravnosti ne morejo uveljaviti niti v stanovskih vrstah.

Možnost prestopanja deklet iz ljudskih šol v nadaljnji šolski proces pa še ne pomeni, da se je stališče zakonodajalcev do vprašanja enakopravnosti dostopa obeh spolov do izobrazbe bistveno spremenilo. Resda se šolanje deklic ni nujno zakonsko končalo po ljudski šoli, toda ne smemo spregledati pomembnega dejstva —učiteljišča so bila vse do 2. svetovne vojne podrejena posebni zakonodaji in niso bila našteta v zakonih o srednjem šolstvu! Uradno je bilo tako srednje šolstvo še vedno privilegij moškega spola. Ustanavljanja dekliških učiteljišč, dekliških meščanskih šol in dekliških licejev zatorej še vedno ne bi mogli šteti za izenačevanje pravice spolov pri srednješolskem šolanju, saj jim ni bil omogočen redni zaključek srednje šole —matura kot vstopnica za univerzo, pa tudi ustanavljanje po spolih ločenih šol ni ravno spodbujalo enakopravnega odnosa spolov.

Šele leta 1872 je bilo v Avstriji dovoljeno, da so se na gimnazijo vpisala tudi dekleta, a zgolj kot privatistke. Po navodilu ministrstva iz leta 1877 je moral vsako vlogo privatistke pretehtati učiteljski zbor in presoditi, »če proti sprejemu ni kakršnihkoli resnih pomislekov moralne ali disciplinske narave«. Na koncu šolanja so lahko polagale tudi maturitetne izpite, vendar spričevalo po navodilu iz leta 1878 ni smelo biti označeno kot maturitetno, po uredbi iz leta 1896 pa so jim na spričevalo sicer zapisali,

da so opravile maturitetni izpit, a so izpustili navedbo, da so si pridobile zrelost za vpis na univerzo. Šele na prelomu 19. v 20. stoletje so se smele prve posameznice vpisati na avstrijske univerze. A tudi po tem, ko so smele pokukati v srednješolski razred, je za dekleta veljal drugačen režim kot za fante. Dijakinja ptujske gimnazije se je spominjala, da so se morala dekleta (hospitantke) zbirati v posebnem prostoru, kamor jih je prišel iskat profesor pred uro in jih odpeljal v razred, kjer so sedele ločeno od fantov. Po končani uri jih je profesor peljal nazaj v »njihov« prostor, kjer jih je pred naslednjo uro »pobral« profesor tistega predmeta.

Ob številnih omejitvah so se dekleta le stežka prebijala skozi sistem, v katerem so o vsem odločali moški, ki so v šolanju žensk videli nevarnost za нравno življenje, opuščanje tradicionalnih vrednot, po katerih je ženskam mesto v ozkem družinskem krogu, kasneje pa tudi vse bolj nevarno konkurenco za delovna mesta. Malo je bilo že privatistk in hospitantk na gimnazijah, vse seveda niso prilezle do maturitetnih izpitov, še manj pa je bilo takšnih, ki so šolanje nadaljevale še na univerzitetni ravni. Po navedbah naj bi tako šele letu 1906 dobili prvo Slovenko s fakultetno diplomom, pridobljeno na filozofski fakulteti v Gradcu. To je bila Marija Wrigler, rojena leta 1879 v Novem mestu. Ker je bilo pred prvo svetovno vojno že maturantk komaj za naštevane v nekaj vrsticah, je jasno, da je iskanje diplomantk še toliko težavnejše.

Pa tudi po dokončanju posamezne šole ženske niso bile enakopravne moškim vrstnikom; omenil sem že omejitve pri opravljanju maturitetnih izpitov. Razliko so še najbolj občutile tiste izobraženke, ki jih je bilo največ in so tako najbolj »zbodle« v oči moške in jim postale pomembna konkurenca v boju za zaslužek. To so bile seveda učiteljice. Te so imele zakonsko določeno nižjo plačo od moških kolegov, saj naj kot samske ne bi imele takšnih materialnih potreb kot njihovi kolegi, ki so skrbeli za družino. Za učiteljice je namreč veljal celibat, poroko učiteljice brez privoljenja pristojne šolske oblasti pa so šteli za prostovoljno odpoved službe. Do formalnega približevanja plač učiteljev in učiteljic je prihajalo ob koncu 19. stoletja, toda dejansko so bile učiteljice še vedno na slabšem. Njihovi moški kolegi so namreč zasedali boljša in višja delovna mesta ter hitreje napredovali po plačilnih razredih.

Pogled moških na žensko šolanje je na Slovenskem ostal večinsko odklonilen tudi po sprejetju liberalne šolske zakonodaje. Ženske bi morale, po pisanju učiteljev v slovenskih pedagoških listih, skrbeti predvsem za нравnost in vernost, če bi jih že šolali, bi morali pri izboru učnih vsebin v prvi vrsti misliti na praktične zadeve, ki jih morajo obvladati matere in gospodinje. V tovrstnih pogledih v času ločevanja duhov nista pretirano različnih načel zastopala niti oba sprta slovenska politična bloka, klerikalci in liberalci; povedano drugače - medtem ko so klerikalci to vprašanje pojmovali skozi prizmo svojih ozkih idejnih pogledov, ki ženskam ne namenja istih pravic kot moškim, se tudi liberalci niso posebej izkazali, saj do vprašanja ženskega šolanja niso zavzeli konkretnega in jasnega stališča.

Kljub spremembam v odnosu do šolanja žensk v zadnjih četrtn stoletja Avstro-Ogrske je treba poudariti, da je med možnostmi izobraževanja fantov in deklet še vedno zeval velik prepad. Fantom je bila dostopna kakršnakoli izobrazba, le redkim dekletom pa se je uspelo med Scilo in Karibdo prebiti do izobrazbe, ki so jo bile sposobne doseči. Šolanje je bilo, z izjemo ljudskih šol, večinoma ločeno po spolih. Fante so učili učitelji in profesorji, dekleta so se učila pri učiteljicah in redke tudi pri osebah moškega spola. Šolstvo (z izjemo najnižje stopnje) je do leta 1918 poznalo dva segregirana svetova: moškega in ženskega; mešanega je bilo bolj malo.

Izenačevanje možnosti šolanja obeh spolov v prvi Jugoslaviji

Po prevratu leta 1918 so bile najpomembnejše spremembe v šolskem sistemu slovenizacija šolstva in izpopolnitev šolskega sistema, tretji veliki novosti, odpiranju celotnega šolskega sistema tudi ženskemu spolu, pa v preglednih slovenskih šolskih zgodovinah ni odmerjenega veliko prostora. Po spremembi državnega okvira se je uprava v Državi SHS in nato Kraljevini SHS brez velikega pompa odpovedala oviram, ki so pred tem dekletom omejevale vstop v šolske prostore. Pripadnice nežnejšega spola so dobile možnost dostopa do vseh stopenj izobraževanja. Kot da bi hotela to simbolično pokazati, kot da bi šlo za sladko maščevanje za večstoletno odiranje od šolskih prostorov, je v promocijskem protokolu (kjer so zabeležene promocije doktorandov) leta 1919 ustanovljene univerze v Ljubljani (med prvimi osemnajstimi imenovanimi profesorji seveda ni bilo nobene ženske) pod številko 001 kot prvi na Slovenskem promovirani doktor, pardon - doktorica - vpisana Ana Mayer, ki je doktorirala na filozofski fakulteti.

Ženske so torej lahko segle tudi po najvišji izobrazbi, kar pa še ne pomeni, da je bilo ločevanja po spolih v šolskih prostorih konec. Nekatere srednje šole in učiteljišča so bila še vedno zgolj moška ali zgolj ženska, kar velja zlasti za katoliške šole s pravico javnosti in za učiteljišča. Za razliko od stanja pred 1. svetovno vojno je vse bolj prevladovalo spolno »mešano« šolstvo na vseh ravneh šolanja, delna spolna segregacija pa je ostajala kot dediščina minulih časov ali idejnih pogledov na različne potrebe v izobraževanju fantov in deklet.

Sprva so na srednjih šolah, gimnazijah, sicer določili delež, koliko deklet sme biti v razredu, a so to kmalu preklicali. Delež deklet na nekdanj zgolj moških šolah se je nezadržno dvigal. Pred 1. svetovno vojno je bilo v gimnazijskih razredih le za peščico hospitantk in privatistk, prvo leto po koncu vojne je na devet gimnazijcev prišla po ena gimnazijka, pred 2. svetovno vojno sta bili od petih vpisanih na gimnaziji že približno dve dekleti.

Število dijakov in dijakinj v gimnazijah na Slovenskem med svetovnima vojnoma

	Vseh skupaj	Od tega deklet	Delež deklet v %
Šolsko leto 1918/19	4914	578	11,8
Šolsko leto 1928/29	6960	1972	28,3
Šolsko leto 1937/38	12.135	4282	35,3

Naraščal je tudi delež študentk na ljubljanski univerzi, vendar počasneje, z več kot desetletnim zaostankom v primerjavi z gimnazijami. To je povsem razumljivo, saj so morale generacije deklet, ki jim je bil dopuščeno obiskovanje šole, najprej šele prekrizariti skozi gimnazijska leta. Kljub navidezni enakopravnosti so verjetno še imela zadržke do študija na posameznih študijskih usmeritvah zaradi nespodbudne možnosti zaposlovanja. Tako je prihajalo do svojevrstnih kontradiktornosti. Ženska je lahko enakopravno z moškim študirala in dokončala študij prava, ni pa se mogla zaposliti kot sodnica, saj so lahko bili sodniki zgolj moški. Možnost študija ženskam torej še ni prinašala vseh praktičnih rezultatov, ki naj bi jih dokončanje tega študija tudi prineslo. Na visokošolski stopnji izobraževanja so bila dekleta odrinjena od možnosti študija na eni od petih fakultet ljubljanske univerze, od Teološke.

Število vpisanih na ljubljanski univerzi med svetovnima vojnoma

	Vseh skupaj	Od tega deklet	Delež deklet v %
Študijsko leto 1919/20	695	25	3,6
Študijsko leto 1928/29	1353	154	11,4
Študijsko leto 1937/38	1873	346	18,5

Spremembe v šolski politiki glede (ne)enakopravnosti spolov po nastanku Kraljevine SHS leta 1918 so se dotaknile tudi položaja učiteljic. Ta je bil izenačen z učiteljskim, kar pomeni, da so iz zakonodaje izginili predpisi o neizenačenosti plač in o celibatu učiteljic. Da pa stvar le ni utonila povsem v pozabo, so pokazala trideseta leta. V času gospodarske krize je namreč vlada hotela varčevati pri šolskih izdatkih, pri tem pa so najprej pomislili na učiteljice, ki so izgubile nekatere draginjske doklade, leta 1937 pa so celo vnovič vpeljali delni celibat. Toda premalo premišljene ukrepe je ministrstvo kmalu preklicalo. Slovenski del države je imel »presežek« učiteljskega kadra, kar je sprožalo polemike na nivoju učitelji : neporočene učiteljice : poročene učiteljice. Če bi bilo že treba kje kaj privarčevati ali koga odpustiti iz službe, so se začeli obračati proti poročenim učiteljicam.

Toda med vrednotami so vedno bolj prihajale v ospredje tiste, na katere prise-gamo še danes: da imajo kot ostali tudi učiteljice pravico do proste izbire poklica in

da tudi učiteljski poklic zahteva primerno plačilo po načelu - za enako delo enako plačilo. Iz avstrijskih časov podedovani argument, da je učiteljica prvovrsten pedagog zaradi prirojene materinskosti (ki naj bi jo prenašala na šolske otroke in se zatorej ne bi poročila, da je ne bi trošila na lastnih), je vse bolj tonil v pozabo.

Prepoved spolne segregacije v šolstvu v drugi Jugoslaviji

Do končne ukinitve ločevanja po spolih v šolskih razredih je prišlo nekaj let po drugi svetovni vojni v drugi Jugoslaviji. Že s poddržavljanjem vseh šolskih objektov oziroma z ukinitvijo privatnega šolstva, kamor so sodile zlasti katoliške šole, ki so vse po vrsti ločevale fante od deklet, se je že v prvem povojnem šolskem letu 1945/46 zelo zmanjšal delež spolno enobarvnih šolskih oddelkov. Do odprave večjega dela spolno ločenih šolskih oddelkov je tako prišlo nekako mimogrede, v času poudarjanja nove vloge ženske v družbi, ko so ženske dobile volilno pravico in so smele pokukati tudi v svet politike. V šolskem sistemu na Slovenskem za šolanje deklet ni bilo več ovir. Razlike v deležih fantov in deklet v posamezni vrsti šol so bila tako vse bolj posledica tradicionalne delitve na ženska in moška dela. Vse bolj enakopravno sta bila oba spola zastopana tudi v zbornicah in za razliko od starih časov smo poleg ravnateljev dobivali tudi vse več ravnateljic.

Spolno enakopravnost je skušala oblast utrjevati tudi z imenovanjem žensk na vodilna mesta. Leta 1946 je v Sloveniji vodenje šolskega resorja na državni ravni prvič prevzela v roke ženska. Za ministrico za prosveto Ljudske republike Slovenije je bila imenovana Lidija Šentjunc. Pred začetkom naslednjega šolskega leta 1947/48 je ministrica Šentjurčeva 7. avgusta 1947 podpisala sledečo odredbo:

Na predlog oddelka za šolstvo

odločam,

da se na vseh osnovnih šolah in gimnazijah, kjer se je doslej še vršil pouk ločeno po spolih, uvede s šolskim letom 1947/48 skupen pouk za učence in učenke.

Ministrstvo za prosveto bo po predlogih prosvetnih odsekov OLO določilo šolske okoliše in šole preimenovalo.

S tem je bila formalno zaključena večstoletna spolna segregacija v šolskih prostorih. Ločevanje na »moške« in »ženske« šole je moralo biti jasno razvidno tudi s preimenovanjem šol. Toda ker izjeme vedno potrjujejo pravilo, je treba dodati še, s

katerimi izjemami ta odlok še ni obračunal. Odlok se omejuje na osnovno in srednje šolstvo, ne omenja pa visokošolskega študija. Tako se je izključevanje deklet od študijskega procesa še vnaprej nadaljevalo na eni od fakultet, na Teološki. Ta je bila za naslednja štiri desetletja in pol, ko je delovala kot zasebni cerkveni zavod, še edina izobraževalna ustanova, namenjena zgolj močnejšemu spolu.

Če pogledamo razmerje deklet in fantov na srednjih in visokošolskih ustanovah, lahko ugotovimo, da je razmerje skladno s tradicionalnimi pogledi o delitvi na moška in ženska dela. Poleg šolskih klopi so pripadnice nežnejšega spola vse bolj polnile tudi zbornice in kabinete, saj se je večal tudi delež žensk med srednješolskimi in visokošolskimi profesorji, kjer pa se je še vseeno ohranila moška prevlada.

Število vpisanih na gimnazijah v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja

	Vseh skupaj	Od tega deklet	Delež deklet v %
Šolsko leto 1959/60	7.484	4.030	53,8
Šolsko leto 1969/70	13.416	8.743	65,2
Šolsko leto 1999/2000	31.426	18.661	59,4

Dekleta so tako v zadnjega pol stoletja prevzela večino tudi v nekdanji tradicionalni moški trdnjavi, na gimnazijah. Ženska večina je bila močnejša v časih zapostavljanja gimnazij v komunistični državi, po vnovični uzakonitvi gimnazij v devetdesetih letih in vpeljavi strokovnih in tehniških gimnazijskih programov pa se je delež fantov celo povečal. Izrazita je postala ženska večina na srednjih šolah na nekaterih humanističnih in družboslovnih usmeritvah, npr. na šolah za izobraževanje učiteljskega kadra in na administrativnih, gostinsko-turističnih, zdravstvenih, tekstilnih šolah, pa še kaj bi se našlo.

Število vpisanih na visokošolskih ustanovah v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja

	Vseh skupaj	Od tega deklet	Delež deklet v %
Študijsko leto 1953/54	5.992	1.763	29,4
Študijsko leto 1969/70	21.632	9.163	42,4
Študijsko leto 2000/01	82.812	47.460	57,3

Tudi v visokem šolstvu so trendi sledili tistim iz srednjega. Študentke so se v petdesetih in šestdesetih letih najprej izenačile in nato do konca stoletja prevzele večino na humanistično-družboslovnih fakultetah in visokih šolah, npr. na filozofski, ekonomski, pravni, upravni, fakulteti za družbene vede itd. Na nekat-

erih od teh šol jih je bilo ob prelomu 20. v 21. stoletje že več kot dve tretjini vseh vpisanih. Na tehniških in naravoslovnih usmeritvah je bilo ponekod študentk komaj za vzorec (strojništvo, elektrotehnika, montanistika), drugod že pomemben delež (arhitektura, gradbeništvo, geodezija; matematika – fizika, ...), ponekod pa že več kot študentskih kolegov (kemija – farmacija; živilska tehnologija; biologija). Tudi na medicini so dekleta številčno prekašala fante, vse večja razlika v njihovo korist pa se je bolj uveljavila na smeri, kjer se usposabljaajo za vrtanje po zobeh.

Še zadnja trdnjava ekskluzivno moškega šolanja je padla po naslednjem političnem prevratu, po demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Po ponovni vključitvi Teološke fakultete v Univerzo v Ljubljani ob koncu leta 1992 je začelo vodstvo fakultete usklajevati svoje predpise z univerzitetnimi. Ena od pomembnejših sprememb, ki se je zgodila v naslednjih letih, je bila možnost študija teologije tudi za ženske. In vpis na Teološko fakulteto je kmalu začel slediti trendom na drugih humanističnih fakultetah. Že po nekaj letih je število vpisanih deklet preseglo število vpisanih fantov in sprehod po prostorih Teološke fakultete je očem dosti prijetnejši kot nekoč.

Slovenske gimnazije v jugoslovanski državi

Položaj ob rojstvu jugoslovanske države

Z vstopom v državo južnih Slovanov so se za Slovence dodobra spremenili pogoji za kulturno ustvarjanje. Že prej smo sicer imeli nekatere znanstvene in kulturne ustanove, toda te so bile po večini utesnjene v staroavstrijske deželne meje. Slovensko ime se tako pred letom 1918 kot tudi po njem še ni smelo uporabljati v uradnih nazivih državnih ustanov in so bila »slovenska« le društva, npr. Slovenska matica. Največje kulturne ustanove v Ljubljani so po letu 1918 vse bolj dobivale obeležje osrednjih slovenskih nacionalnih kulturnih ustanov, čeprav so bile kot državne institucije uradno sicer kulturne ustanove troedinega srbsko-hrvaško-slovenskega naroda.

Temeljni pogoj za samostojnejšo kulturno pot je bila slovenizacija šol na našem ozemlju in dopolnitev šolskega sistema z ustanovitvijo univerze. Gimnazije na slovenskem ozemlju so bile pod Avstrijo po večini dvojezične ali nemške, na Primorskem pa italijanske. Popolnoma slovenska je bila le zasebna gimnazija Škofovi zavodi v Št. Vidu nad Ljubljano. Utrakvistične so bile popolne osemletne I. in II. cesarsko-kraljeva gimnazija v Ljubljani, Franc Jožefova gimnazija v Kranju, cesarsko-kraljevi gimnaziji v Novem mestu in Mariboru, realka v Idriji in nižja štiriletna cesarsko-kraljeva gimnazija Celje II. Zgolj nemški učni jezik so uporabljali na cesarsko-kraljevih gimnazijah Ljubljana III, Celje I in Kočevje, deželni gimnaziji na Ptuju in realkah v Ljubljani in Mariboru. Slovenski dijaki so pred ustanovitvijo Jugoslavije v večjem številu obiskovali še gimnazije, ki so po državnem prevratu ostale zunaj meja nove jugoslovanske skupnosti. To so bile cesarsko-kraljeve gimnazije v Celovcu, Beljaku in Trst I, kjer so uporabljali nemški učni jezik, medtem ko je na komunalnih gimnazijah Trst II in Trst III ter cesarsko-kraljevi gimnaziji Koper pouk potekal izključno v italijanščini. Za Slovence je bila precej boleča izguba gimnazije v Gorici, ki so jo v zadnjih šolskih letih pred vojno razdelili na tri enote, nemško, slovensko in italijansko, in so številni dijaki imeli pouk v slovenščini.

Ob tem seveda ne smemo pozabiti, da so se dijaki slovenskega rodu šolali tudi na drugih gimnazijah monarhije, zlasti na gimnazijah v bližini slovenskega etničnega ozemlja, v Gradcu, Varaždinu, Zagrebu, na Reki in še kje.

S takšnimi gimnazijskimi razmerami se je soočila prva slovenska vlada, imenovana 31. oktobra 1918. V njej je bilo tudi poverjeništvo za uk in bogočastje Narodne vlade v Ljubljani in njemu podrejeni Višji šolski svet, ki je začel poslovati v začetku leta 1919. Poverjeništvo in svet sta prevzela posle bivšega dunajskega prosvetnega ministrstva in sta med ostalim tudi usmerjala srednjih šol.

Za poverjenika za uk in bogočastje je bil imenovan dr. Karel Verstovšek, ki se je zelo zavzel za slovenizacijo šol. Že 14. novembra 1918 je Narodni vladi predlagal odpravo nemškega šolstva, a je v vladi naletel na odpor, češ da bi to pomenilo preveliko izzivanje nemške narodnosti in da o tako daljnosežnih ukrepih ne mora odločati tedanja prehodna vlada. Zato je bila po nekaj dneh sprejeta bolj mila odredba. Po njej so morali obravnavati vsako nemško srednjo šolo posebej, popolna slovenizacija pa je obveljala za osnovne in meščanske šole. Verstovšek je začel na ravnateljska in inšpektorska mesta ter za člane šolskih svetov postavljati zanesljive Slovence. To dejavnost so podpirali tudi slovenski profesorji na srednjih šolah, ki so sicer Nemcem priznavali pravico do posameznih samostojnih paralelk, ne pa tudi samostojnih šol. Novembra 1918 so se šolske oblasti ukvarjale predvsem s šolami na Kranjskem, decembra pa so se lotile še Štajerske, kjer je bilo nemštvo močnejše. V nekaj mesecih so poslovenili vse utrakvistične srednje šole na ozemlju, ki ga je nadzorovala Narodna vlada v Ljubljani. Skrčili so pouk nemščine in na njegov račun okrepili slovenščino, v nižje razrede so uvedli po eno uro srbohrvaščine na teden in zamenjali avstrijsko domoznanstvo z domoznanstvom nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Te zamenjave so veljale tudi pri maturitetnih izpitih.

Brezkompromisna slovenizacija šol je zaskrbela nemško manjšino, ki je bila navajena privilegijev iz prejšnje države. Na Ptujju so začeli nemški dijaki zapuščati gimnazijo takoj, ko je ta dobila slovensko vodstvo. Z odpravo nemških Studentenheimov in z odselitvijo nemških uradniških družin, iz katerih je prihajalo veliko gimnazijcev, v Avstrijo, se je precej zmanjšalo zanimanje za vpis na nemške srednje šole v Celju, Mariboru in na Ptujju, tako da se je v posamezne razrede vpisalo premalo dijakov. Za celjsko gimnazijo je ljubljansko poverjeništvo za uk in bogočastje konec novembra 1918 odredilo, da se poleg nemških odprejo še samostojne slovenske paralelke. Večina dijakov se je vpisala prav v te, v nemških pa je ostalo le še nekaj dijakov in so jih zato že po prvem semestru zaprli. Le pol leta dlje, do konca prvega poveljnega šolskega leta, so vztrajale nemške paralelke na mariborski gimnaziji. Tudi tam je bil velik naval v novo odprte slovenske paralelke, nemške pa so bile iz meseca v mesec vse bolj prazne. Zaradi nezadržne slovenizacije so 27. januarja 1919 nemški učitelji in profesorji na mariborskih šolah prekinili pouk in skupaj z učenci in dijaki manifestirali za nemški

značaj Maribora. Ravno tedaj je namreč Maribor obiskala ameriška komisija, ki je na terenu zbirala podatke za razmejitve med Avstrijo in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Manifestacija pa Nemcem prinesla uspeha, saj deputacije demonstrantov ameriški predstavniki niso sprejeli, Rudolf Maister pa jih je na kratko odpravil. Pred magistratom so dobile demonstracije tudi krvavi epilog, Maistrovi borci pa so še enkrat več potrdili neizprosno v boju za slovenski Maribor.

Verstovškovo poverjeništvu za uk in bogočastje je za tem še enkrat pokazalo, da ne misli odstopiti niti za korak od predvidene popolne slovenizacije šol na svojem ozemlju. Narodna vlada je po tem incidentu kazensko odpustila 36 učnih oseb z mariborskih srednjih šol in še nekaj sto s tamkajšnjih ljudskih in meščanskih šol. Večina odpuščenih se je izselila v Avstrijo, s tem pa je le sledila toku preselitev prebivalcev nemške narodnosti po ustanovitvi južnoslovanske države. Vsaj za Maribor in okolico izgube učiteljstva ni bilo težko nadomestiti s slovenskimi učnimi silami, saj je bilo povpraševanje po zaposlitvi večje od razpoložljivih delovnih mest. Upoštevati namreč moramo, da se je na drugem koncu slovenskega ozemlja sprožil drugačen val preselitev. Iz Primorske, ki je prišla pod Italijo, se je v novo južnoslovansko državo izselilo veliko družin, med begunci pa je bilo tudi veliko slovenskih učiteljev in profesorjev, ki so ostali brez zaposlitve.

Gimnazije na Slovenskem so tako v dvoletnem ministrovanju Karla Verstovška dobile po večini slovenski značaj. Nemška je ostala le ena gimnazija v Ljubljani, ki pa je v predmetnik dobila tudi obvezno poučevanje slovenščine. Ustanovljena je bila še nova slovenska gimnazija v Murski Soboti, mestna ženska realna gimnazija v Ljubljani, bivša nemška gimnazija v Kočevju pa je bila skrčena na slovensko nižjo gimnazijo. Zunaj meja nove države so ostale nekatere gimnazije, na katere so se do tedaj vpisovali tudi Slovenci. Za severno mejo sta ostala Celovec, kjer je okoli šestino dijakov prijavljalo kot materni jezik slovenščino, in Beljak z malenkostnim deležem vpisanih Slovencev. Za zahodno mejo so ostale gimnazije v Trstu in Kopru, v katere se Slovenci skorajda niso vpisovali. Izguba pa je bila predvsem gimnazija v Gorici, saj je bil na njej delež slovensko govorečih otrok v zadnjih predvojnih letih le malenkostno nižji od polovice.

Leta 1919 so vpeljale slovenske prosvetne oblasti še drugo novost v gimnazijske prostore. S šolskim letom 1919/20 je začel večji del gimnazij poučevati po učnih načrtih za realne gimnazije. Stališče, da je klasični tip gimnazije z latinščino in grščino že preživet, že pred vojno v pedagoških vrstah ni bilo osamljeno. Z uresničevanjem zamisli o zamenjavi teh do tedaj najpomembnejših tujih jezikov z živimi jeziki, s katerimi se bodo dijaki srečevali v nadaljnjem delu, pa so začeli po 1. svetovni vojni. S šolskim letom 1919/20 so začeli po programu za realne gimnazije poučevati v gimnazijah v Celju, Kočevju, Novem mestu in na Ptuj ter na dveh ljubljanskih. Latinščina in grščina sta izgubili učne ure na račun živih jezikov, največ francoščine, več ur pa

so dobili tudi naravoslovni predmeti. Po preoblikovanju so ostale v Sloveniji še štiri klasične gimnazije in sicer po ena državna v Ljubljani in Mariboru, zasebna škofijska v Št. Vidu in gimnazija v Kranju, kjer so začeli klasični učni načrt spreminjati v realnega sredi dvajsetih let.

Postopoma so odpadle nemške paralelke še na tistih gimnazijah, ki so jih leta 1919 še obdržale. V Kočevju in na mariborski realki se je do konca izšolala v materinem nemškem jeziku le še mladina tistih paralelk, ki se je v srednjo šolo vpisala po starih predpisih. S šolskim letom 1924/25 pa so bili zaradi premajhnega števila dijakov ukinjeni še nemški razredi na III. državnih gimnaziji v Ljubljani.

Za razvoj slovenskega šolstva je bilo pomembno tudi to, da je bilo sedemdesetletno obdobje jugoslovanske države zaznamovano s poskusi poenotenja šolstva v vsej državi. Ker je imela Slovenija boljše izhodišče od južnejših predelov države, so bile za Slovenijo reforme običajno bolj nazadovanje kot pa napredovanje. Poenotenje je namreč zahtevalo podreditev izkušnjam in načelom največjega, srbskega naroda v državi, tamkajšnje gimnazije pa so se kar precej razlikovale od slovenskih. Na račun poenotenja gimnazij so se morale slovenske v drugem polletju šolskega leta 1924/25 prilagoditi učnemu načrtu srbske gimnazije, tako da je bila latinščina v celoti odpravljena iz nižjih gimnazij, več ur so dobili prirodoslovni predmeti, kot nov predmet pa je bila dodana higiena. Namesto ravnateljev so slovenske gimnazije dobivale direktorje, uvedena je bila drugačna razvrstitev srednješolskega učiteljstva, odpravljeni so bili sprejemni izpiti. Spremembe šolskih predpisov so bile tako pogoste kot menjavanje vladnih koalicij, kar je bilo v edinem desetletju klasičnega jugoslovanskega parlamentarizma zelo pogosto. Edina večja sprememba v primerjavi s starimi avstrijskimi učnimi načrti (ob upoštevanju slovenizacije in preoblikovanja v realne gimnazije seveda) je bila v tem, da je bila v učni načrt uvedena telovadba. Ta je imela sicer precej nasprotnikov tudi v profesorskih vrstah, a se je sčasoma le utrdila kot nepogrešljivi del šolskega procesa.

Nov učni načrt in predmetnik v obliki, za katerega so si beograjski politiki prizadevali že od ustanovitve Jugoslavije, sta bila sprejeta šele po uvedbi diktature. Kajti pred tem temeljna šolska zakonodaja zaradi neurejenih političnih razmer v državi ni prišla skozi parlamentarno proceduro. Po ukinitvi parlamenta pa je lahko prosvetno ministrstvo brez ovir sprejemalo nove šolske predpise. 31. avgusta 1929 je bil izdan zakon o srednjih šolah. Realna gimnazija je (p)ostala osrednji tip srednje šole, klasične gimnazije in realke pa so smele biti le v krajih, kjer so bile tudi realne gimnazije. Poleg državnih je zakon dovoljeval še samoupravne (oblastne, sreske, mestne) srednje šole, prepovedoval pa privatne. V nasprotju s to določbo sta na Slovenskem zasebni gimnaziji, škofijska Klasična v Št. Vidu in uršulinska ženska realna v Ljubljani, delovali nemoteno dalje. Za samoupravne šole ni veljalo določilo o minimalnem številu učencev na oddelek, ki so ga morale upoštevati državne srednje šole. Zato so samou-

pravne šole ponekod, pri nas v Murski Soboti, ustanavljali kot dopolnilo državnim gimnazijam, da jim ni bilo potrebno znižati popolne gimnazije na nižjo ali celo postopoma zapirati šole. Dijaki so morali opraviti po nižji štiriletni stopnji nižji tečajni izpit in na koncu osemletnega šolanja zrelostni izpit.

Septembra 1930 pa je ministrstvo za prosveto izdalo nov učni načrt, po katerem so se morale od šolskega leta 1930/31 ravnati vse realne gimnazije v državi. Upoštevati so ga morali hkrati v vseh razredih, kar je odstopalo od načela, da se spremembe uvajajo postopoma od najnižjih do najvišjih razredov. V skladu z »jugoslovansko« orientacijo sta odpadla dva ločena predmeta, slovenščina in srbohrvaščina, nadomestil pa naj bi ju pouk srbsko-hrvaško-slovenskega jezika, pač v skladu s prepričanji zakonodajalcev, da se mora slovenščina postopoma zliti s srbohrvaščino. Poleg drugih sprememb velja omeniti še, da je imel po srbskem vzoru v tem predmetniku samostojen predmet higiena tolikšen pomen, kot ne prej ne kasneje v nobenem učnem načrtu na Slovenskem.

Število gimnazij na Slovenskem se v obdobju med obema svetovnima vojnama ni bistveno dvignili, skoraj potrojilo pa se je število dijakov na njih. Od nekaj manj kot 5.000 v šolskem letu 1918/19 so se dijaške vrste povečale na več kot 13.000 v šolskem letu 1939/40. Rasti števila dijaštva žal ni spremljala tudi gradnja novih šolskih prostorov. Investicije v srednje šole so bile minimalne, prostorsko stisko pa so gimnazije reševale na različne načine, s spreminjanjem kabinetov ali drugih prostorov v učilnice ali z gostovanji v šolskih prostorih drugih prosvetnih ustanov. Tudi notranja oprema, knjižnice in učila so bila ob koncu obdobja prve Jugoslavije ocenjena kot zastarela in pomanjkljiva. Ko je skrb za gimnazijska poslopja prevzela banovina, je imela velike načrte za obnovo in novogradnje, a jim je pot prekržala nova vojna. V medvojnem obdobju je tako leta 1936 novo in moderno šolsko poslopje dobila le III. državna gimnazija v Ljubljani.

Gimnazije v prvem desetletju po 2. svetovni vojni

Dogodki leta 1945 so bili velik korak k emancipaciji slovenskega jezika in kulture. Nacionalne slovenske kulturne ustanove so si končno lahko nadele »slovensko« ime. Federalizacija Jugoslavije sicer ni prinesla pričakovanih rezultatov, toda ravno kultura in šolstvo sta bili tisti področji, kjer so dobile federalne enote največ samostojnosti. V Narodni vladi Slovenije, ustanovljeni 5. maja 1945 v Ajdovščini, smo Slovenci končno dobili tudi slovensko ministrstvo za prosveto, za ministra pa je bil imenovan Ferdo Kozak. Z letom 1945 se je začelo obdobje hitre rasti števila slovenskih kulturnih ustanov, saj za tovrstne zadeve ni bilo več potrebno čakati na pristanek Dunaja ali Beograda.

Načrte za spremembe v šolskih prostorih so tisti, ki so leta 1945 prevzeli oblast na Slovenskem, pripravili že na osvobojenem ozemlju, realizirali pa so jih v prvih mesecih po osvoboditvi. Najprej so prišle na vrsto spremembe v nižjih srednjih šolah, saj je 3. junija 1945 kabinet ministra za prosveto vsem zasebnim srednjim šolam sporočil: »*Do nadaljnjega prekinite z delom na šoli.*« V naslednjih mesecih so bile ukinjene meščanske šole, prepovedano pa je bilo ustanavljanje novih. Izdani so bili predpisi o nostrifikaciji diplom in spričeval, pridobljenih v vojnih letih, ki so imele po eni strani namen kaznovati politične nasprotnike, po drugi pa omogočiti tistim mladeničem, ki so bili v partizanih, nadomestiti zamujeno zaradi vojnih let.

Po teh spremembah so bile podržavljene meščanske šole, za njimi še zasebne šole in dijaški domovi. Meščanske šole so bile preoblikovane v nižje gimnazije, s tem pa se je razširil krog tistih, ki jim je bilo omogočeno nadaljnje izobraževanje na višjih gimnazijah, kajti pred tem dokončana meščanska šola še ni omogočala neposrednega vpisa v višjo gimnazijo. Prve tedne po vojni je z delom pričelo 17 gimnazij, od tega 14 popolnih, z delom pa sta prenehali 2 zasebni gimnaziji, škofijska klasična v Št. Vidu in ženska realna pri uršulinkah v Ljubljani. 36 meščanskih šol je začelo delati po učnih načrtih nižjih gimnazij, tem pa je potrebno dodati še tri nepopolne gimnazije. Že v prvih mesecih po vojni so prosvetne oblasti ustanovile še več gimnazij in v začetku prvega povojnega šolskega leta, 1945/46, je vrata odprlo 22 popolnih in 43 nižjih gimnazij. Vse popolne gimnazije resda še niso imele takoj vseh razredov, temveč so jih dobile postopoma v nekaj letih. Toda zgolj v letu 1945 je, poleg preoblikovanja meščanskih šol v nižje gimnazije, Slovenija dobila še 7 popolnih in 12 nižjih gimnazij. Največ sprememb in preimenovanj so po letu 1945 doživljale ljubljanske (in tudi mariborske) gimnazije, tako da je kar težko slediti številnim reorganizacijam. Kot povsem nove popolne šole pa so začele leta 1945 delovati gimnazije: Brežice, Črnomelj, Jesenice, Koper, Postojna, Guštanj (Ravne) in Trbovlje.

Predmetnik je v primerjavi s predvojnimi leti že doživeljal spremembe, saj na urnikih ni bilo več verouka, ki je postal neobvezen predmet in v nekaj letih popolnoma zapustil šolske prostore. Kot samostojen predmet je odpadla tudi higiena, ki pred vojno ni bila na urnikih ravno zaradi želja in zahtev slovenskih šolnikov. Več novosti so prinesli še učni načrti, ki so bili vse bolj podrejeni zahtevam ideologije novih komunističnih oblastnikov.

Načrti za odpiranje novih gimnazij so bili že prva leta po vojni precej večji, toda ministrstvo se je moralo ozirati predvsem na pomanjkanje kadrov, saj »*ne razpolaga z zadostnim številom strokovnih učnih moči, ker zlasti mlade gimnazije potrebujejo vedno več dobrega kadra in srednje šole v coni B (Julijske krajine, op.p.) še posebej slovenskih profesorjev; zato moramo biti pri odpiranju novih razredov in oddelkov gospodarni.*«

Nova politična elita je kmalu pokazala, kakšne so njene zahteve za delo v šolskih prostorih. Marksistična ideologija naj bi izpodrinila ostale, v Sloveniji predvsem katoliško, ki je še močno prežemala celoten učni proces. Nadzor nad delom je dobila šolska komisija Komunistične partije Jugoslavije in njej podrejene republiške komisije. Jugoslovansko komisijo je vodila ministrica za prosveto Srbije Mitra Mitrović-Djilas, slovensko pa slovenski prosvetni minister Ferdo Kozak. Na seji zvezne komisije 21. in 22. novembra 1945 v Beogradu je Mitrovićeva razložila, da morajo biti *»federalna ministrstva za prosveto samo ekspoziture šolskih komisij, so administrativni forumi za izvajanje partijske prosvetne politike, prenosni organi te politike«*. Opozorila je, da bi morali ustanavljati čim več srednjih strokovnih šol, ne pa pretiravati s popolnimi gimnazijami. V predmetnike bi morali *»brez velikega hrupa vnesti marksizem v vse predmete«*. Povsem jasno je bilo tudi rečeno, da je potrebno že misliti na postopno ukinitve klasičnih gimnazij. Pri učbenikih je bilo najbolj pereče vprašanje poučevanja zgodovine, sklenili pa so, da *»dokler nimamo učbenikov, naj se napišejo marksistične karakterizacije zgodovinskih epoh, ves ostali material, ki naj se uporablja kot ilustracija teh epoh, naj se vzame iz dosedanjih učbenikov«*. Da ne bi bile karakterizacije epoh *»napačne«*, je šolska komisija zahtevala, da *»naj federalne enote pošljejo po šest izvodov rokopisa najprej na odobritev na CK KPJ«*. Pri obči zgodovini naj bi si pomagali kar s prevodi ruskih učbenikov, za pouk maternega jezika pa naj bi vodstvo Komunistične partije Jugoslavije izdelalo *»načrt, po katerem naj te komisije sestavijo učbenik oz. priročnik za književnost«*.

Pri izvedbi načrtov je komunistična oblast računala, da bodo težave predvsem z učitelji in profesorji, ki so se že v prvi Jugoslaviji izkazali s svojo neposlušnostjo in se že takrat kar nekako privadili na kazenske premestitve. Mitra Mitrović je zato opozorila, da je potrebno *»učitelje in profesorje pritegniti k sodelovanju pri izgradnji države. Vprašanje tega sodelovanja pa je potrebno postaviti strožje kot doslej. Ljudi, ki ne bi hoteli sodelovati, ali celo s svojim sodelovanjem ovirali politiko izgrajevanja države, je treba odpustiti iz državne službe.«* Federalnim ministrstvom za prosveto so naročili, naj sestavijo sezname profesorjev po strokah in ugotovijo, kolikšen je v posamezni stroki primanjkljaj ali višek. Na ta način bi lahko del profesorjev poslali v Bosno in Hercegovino, kjer je bilo najhujše pomanjkanje pedagoškega kadra.

Na novembrski seji šolske komisije KPJ leta 1945 v Beogradu so govorili tudi že o sedemletni šolski obveznosti in o težavah v zvezi z njeno realizacijo. Že ob tem je prišel do izraza problem, ki ga je Slovenija občutila ves čas skupnega življenja v Jugoslaviji. Razprava se je vedno vrtela le okoli slabše razvitih in vprašanja, kako jim pomagati. Nihče pa ni opozoril, tudi slovenski predstavniki ne, da tovrstne poteze znižujejo že doseženo raven v kulturno bolj razvitih delih države. Uravnavanje šolske problematike po zahtevah manj sposobnih ni bila zgolj jugoslovanska posebnost, saj je to logiko sprejel tudi slovenski partijski vrh. To so še posebej močno in negativno občutile gimnazije z najtežjimi šolskimi programi in najbolj kvalificiranim kadrom, ko so se morale ozirati na druge srednje šole, kjer so bile razmere še precej kaotične.

Načela za preoblikovanje srednješolskega pouka, ki bi najbolj prizadele gimnazije, je imela vladajoča KPJ izdelana že ob prevzemu oblasti. Da jih ni mogla takoj realizirati, gre v največji meri pripisati težavnim političnim in gospodarskim razmeram. Kajti KPJ se je morala najprej politično utrditi na oblasti, si zagotoviti premoč v državi in si z novimi prijemi v ekonomski politiki zagotoviti še nadzor nad gospodarstvom. Kulturna sfera je ob zavzetosti vodilnih komunistov za politična in gospodarska vprašanja čakala na temeljitejšo reformo celo desetletje, do srede petdesetih let. Toda takrat so bile notranje in zunanjepolitične razmere že toliko spremenjene, da v času priprav šolske reforme po lastnih ideoloških obrazcih tudi komunisti več niso bili zagreti za vse najbolj radikalne rešitve, ki jih je šolska komisija centralnega komiteja KPJ, ki je medtem že odmrta, omenjala leta 1945.

Načela so sprva uresničevali v tolikšni meri, kolikor so jih dopuščale razmere. Učbeniki so prihajali na šolske klopi z zamudo in predvsem s humanističnimi predmeti so bile težave. Ideološko ustreznih učbenikov ni bilo ravno dovolj na razpolago, kajti pisci niso bili pripravljeni pisati po zahtevah dnevne politike. Pri slovenščini so se, denimo, težave z »ideološko neustrezno« obravnavo pokazale v Pregledu slovenskega slovstva, ki ga je leta 1948 izdala Marja Boršnik le kot skripto za člane Slavističnega društva, saj, kot je zapisala sama desetletje in pol kasneje, *»nisem in nisem mogla doseči kljub daljnosežni diskusiji ne prepričljive kritike ne legalne objave. (...) Ker je bil ta pregled po osvoboditvi prvi in dolgo časa edini, ki je v neznanstveni nakladi zašel v ožjo javnost, so ga, kot rečeno, brez moje vednosti razmnoževali in maličili, da sebi ni bil več podoben.«* Ob takšnem »maličenju« so seveda iz pregledov odpadali literati, ki niso bili po okusu komunističnih kulturnih ideologov, od znanih slovenskih pesnikov npr. Alojz Gradnik.

Za občo zgodovino pa so, kot so najavili v partijski šolski komisiji, že v letih 1945–46 poskrbeli za prevede ruskih učbenikov. V teh je bilo znanstvenih historiografskih dognanj bolj malo, zato pa toliko več ideoloških karakterizacij in propagiranja točno določenega družbenega sistema.

Ideologizacija je prišla do izraza tudi v organizaciji tečajev za pedagoški kader, kjer je stroko vse bolj izpodrinjala ideologija. Kot primer si oglejmo le okrožnico ministrstva za prosveto Slovenije z naštetimi tečaji za profesorje gimnazij in učiteljišč poleti 1946. To so bili: politično ideološki tečaj za ravnatelje, strokovno politični tečaj za zgodovinarje in zemljepisce, strokovno politični tečaj za prirodoslovce in konferenca slavistov.

V letih 1945–50 so gimnazije doživele veliko malenkostnih sprememb, ki so imele po večini slabe posledice, saj so bile nesistematične in zgolj krpanje lukenj, ne pa treznejše in dolgoročneje reševanje nakopičenih težav in problemov. Uzakonitev sedemletne šolske obveznosti v Jugoslaviji 11. julija 1946 je bila visok davek, ki ga je morala plačati Slovenija na račun namišljene jugoslovanske kulturne enotnosti. Za

kulturno nerazvite je to dejansko bil velik korak naprej, ki ga pravzaprav povsod niti niso bili sposobni takoj uresničiti, za Slovenijo z uveljavljeno osemletno obvezo in ustaljeno mrežo šol pa je bil to velik korak nazaj. S šolskim letom 1946/47 sta tako v Sloveniji štiriletna osnovna šola in triletna nižja gimnazija tvorili obvezno sedemletno šolo. Toda različni pogoji še niso dopuščali enotnejše nižje srednje šole, saj so bile investicije v šolstvo minimalne, primanjkljaj učiteljskega kadra pa precejšen. Višja gimnazija je bila v tistem obdobju petletna šola.

Te ni v celoti obiskoval niti en dijak, kajti še preden jo je uspel kdo dokončati, je sledila nova sprememba. S šolskim letom 1950/51 je bila šolska obveznost podaljšana na osem let in je gimnazija zopet dobila staro obliko s po štiriletnima nižjo in višjo stopnjo. Nižja srednja šola se je vse bolj spreminjala v enotni tip šole, kar je bil vsekakor velik korak naprej. Kajti vse več mladine je šlo skozi program za nižje gimnazije, vse manj pa jih je vso šolsko obveznost opravljalo v osnovnih šolah s kombiniranim poukom in istim učiteljem pri večini predmetov. S šolskim letom 1950/51 je bilo v Sloveniji ustanovljenih kar 146 nižjih gimnazij naenkrat; po večini je šlo za preoblikovanje prejšnjih sedemletk, ki so imele le deloma predmetni pouk, v nižje gimnazije. Število dijakov v gimnazijah se je v nekaj letih podvojilo, vendar po večini na račun nižjih gimnazij. Toda več gimnazij je začelo z naslednjimi šolskimi leti odpirati postopoma tudi višje razrede, na ta račun pa se je višalo število popolnih gimnazij v Sloveniji. Kmalu jih je bilo že 31. V popolne gimnazije so se s postopnim odpiranjem višjih razredov razvile štiri ljubljanske in dve mariborski šoli, pa gimnazije v Celju, Idriji, Kamniku, Kočevju, Stični in Škofji Loki. Tem je potrebno prišteti še gimnaziji v Novi Gorici in Piranu, ustanovljeni leta 1947 po priključitvi Primorske k Sloveniji. V šolskem letu 1956/57, zadnjim pred reformo šolstva in ukinitvijo nižjih gimnazije, je pouk potekal v 37-ih popolnih gimnazijah.

Gimnazija v šolski reformi

Izenačevanje šolanja učencev v drugi stopnji šolanja v starostni stopnji med enajstim in petnajstim letom na nižjih gimnazijah je bil že korak k temeljitejši šolski reformi. Načrti sploh niso bili novi, saj so vodilni komunisti že ob prihodu na oblast poudarjali, da je njihov cilj omogočiti mladini enake pogoje šolanja za vso dobo šolske obveznosti. Osemletna šolska obveznost je bila torej v perspektivi že zamišljena kot enotna osemletna osnovna šola. Toda za ta korak sta morala biti izpolnjena v prvi vrsti dva pogoja: zadostno število šolskih prostorov in znižanje primanjkljaja v učiteljstvu.

Od širitve mrež nižjih gimnazij so na osemletno gimnazijo letele pripombe, da je vsaj v prvih razredih pretežka in da se profesorji ne potrudijo dovolj, da bi se prilagodili psihi nadobudnega najstnika. Zaradi tega je statistika izkazovala več kot tretjin-

ski osip v prvih razredih nižje gimnazije. Po mnenju pedagogov so bile negativne ocene tudi posledica šoka, ki ga je učenec doživel ob prehodu iz ljudske šole, kjer ga je vse predmete učil en učitelj, v gimnazijo s predmetnim poukom in različnimi učitelji. Zato so že razmišljali tudi o prehodnih razredih, kjer bi sicer imeli kabinetni pouk, a bi razredni učitelj imel več predmetov in bi bil več skupaj s svojimi učenci.

Poglavitni problem v šolski reformi je bila torej enotnost obveznega šolanja, ki pa se je seveda odražala tudi na ostalih stopnjah šolanja. Enotnost šolskega sistema je že v prvih premišljevanjih o načrtovani šolski reformi v letih 1954 in 1955 pomenila, da je le še vprašanje časa, kdaj bodo nižje gimnazije ukinjene. Prav dobro pa se ni pisalo niti višjim gimnazijam. Kajti vse glasnejše so bile kritike, ki so prihajale iz južnih republik, da so gimnazije šole preteklosti, ki jih v socialističnem sistemu ne potrebujejo. Na srečanjih jugoslovanskega združenja učiteljev v letih 1954 in 1955 je imel odmevne nastope s pozivi za ukinitve gimnazij rektor Višje pedagoške šole iz Beograda Milivoje Urošević. Aprila 1954 je v Sarajevu poudaril, da je gimnazija *»tipično buržoazna šola«*, zastarela in neprimerna tedanjemu družbenemu stanju: *»Prav zato, ker so dijaki v gimnaziji postavljeni v nenaravne pogoje življenja in ker ne vidijo praktične uporabe rezultatov svojega učenja, se nauče dvoličnosti, hinavščine, prilizovanja, neznačajnosti, varanja itd. Zato je tudi moralna vzgoja v taki šoli zelo sumljiva. Ker daje samo enostransko teoretično znanje in zaradi moralne deformacije, gimnazija ne usposablja svojih dijakov za življenje, niti ne za gospodarske dolžnosti in tudi za administrativne ne. Zato gimnazijci živijo samo v breme skupnosti. Po maturi je gimnazijec nesposoben vključiti se v katerokoli panogo gospodarskega ali družbenega življenja, ker ga je šola odvracala od praktičnega dela, ga uvajala v nerealni svet abstrakcij in gojila v njem upanje, da bo živel gosposko življenje, daleč od naporov in težav proizvodnega procesa.«*

Od takih misli do zahtev, da je potrebno gimnazije ukiniti, seveda ni daleč. Kajti po teh mislih je Urošević omenil še: *»Socialistična skupnost ni dolžna in tudi ne nositi tako breme. Predvsem gradi tak šolski sistem, ki bo učenca na vsaki stopnji usposabljal za proizvodnjo. S tem socialistična skupnost odlaga s sebe težko odgovornost za vsak osebni neuspeh posameznika, ker je odvisno samo od njegovega prizadevanja in kvalitete, koliko bo dosegel v času svojega šolanja.«* Da ne bi imeli šolski praktiki preveč pripomb proti takim tezam je rektor beograjske Višje pedagoške šole (!) dodal, da je to *»v prvi vrsti politično vprašanje in se ne more skrbeti samo na problem šolstva«*.

Takšne teze in argumentacije z zahtevami po ukinjanju gimnazij je bilo še pogosto slišati v naslednjih letih. Največkrat jih je ponovil Urošević sam, vendar v tovrstnih prizadevanjih nikakor ni ostal osamljen. Na srečo pa takrat tovrstna razmišljanja še niso naletela na odziv v Sloveniji, kar pa še ne pomeni, da ni bilo nevarnosti, da bi ta načela veljala tudi za Slovenijo. Kajti načela, oblikovana v zveznih organih, naj bi upoštevale vse republike, vodstvo Zveze komunistov Jugoslavije pa je na vsak način poskušalo »prepričati« nejeverneže v svoj prav.

Gimnaziji so torej očitali preveč teoretično usmerjenost, ki ni omogočala neposredne zaposlitve maturanta v proizvodnji, temveč je zahtevala nadaljevanje študija ter prevlado meščanske mladine in premajhen delež mladine iz delavskih vrst. V prvih vrstah branilcev gimnazij so se znašli srednješolskih in univerzitetni profesorji, ki so zahtevali, naj gimnazija še vedno ostane osrednja splošnoizobraževalna šola srednje stopnje, saj je le ta nudila ustrezne pogoje za uspešno nadaljevanje študija na visokih šolah, medtem ko so imeli z dijaki z drugih srednjih šol univerzitetni profesorji večje težave.

V reformnih razpravah o usodi gimnazij je pristojna zvezna Komisija za reformo šolstva tehtala med tremi predlogi: popolno ukinitvijo gimnazij, temeljito reformirano gimnazijo ali minimalno spremenjeno gimnazijo. Leta 1955 je prevladala druga opcija, zahteva po temeljito reformirani gimnaziji. To je pomenilo, da bo gimnazija izgubila mesto osrednje šole srednje stopnje, da ne bo več edina, ki bo omogočala nemoten prestop na višje stopnje šolanja in da bo morala doživeti precejšnje notranje spremembe po začrtanih ideološko-političnih zahtevah. To je maja 1956 v jugoslovanski skupščini dovolj jasno povedal tudi predsednik odbora za prosveto zvezne vlade Rodoljub Čolaković, ko je razlagal načela bodočega šolskega sistema: *»V njem bo, razumljivo, naše strokovno šolstvo zavzelo neko posebno mesto in pri tem se mora določiti tudi pravo mesto naše srednje šole splošnega izobraževanja - gimnaziji, ki je, kot veste, dosedaj bila privilegirana šola in okostje našega šolskega sistema. To ne bo več, temveč bo zavzela svoje mesto med ostalimi srednjimi šolami.«*

S sprejemom splošnega zakona o šolstvu 25. junija 1958 je bila v Jugoslaviji uzakonjena enotna obvezna osemletna osnovna šola. S šolskim letom 1958/59 so bile tako gimnazije skrčene na štiriletne šole, saj so bile nižje gimnazije preoblikovane v višje razrede enotne osemletne osnovne šole. Višje gimnazije ali po novem zgolj gimnazije so bile izenačene z vsemi ostalimi srednjimi šolami in vsaj teoretično niso bile več tiste srednje šole, ki šolajo najboljši kader za študij na univerzi. Kot novost jim je bila poleg jezikov, družboslovnih in prirodnoslovnih predmetov dodana še zahteva, naj gimnazijci v srednji šoli pridobivajo tudi osnove tehnične izobrazbe. V zakonu ni bila nikjer omenjena klasična gimnazija, tako da je bilo za tisti dve, ki jih je Slovenija še imela v Ljubljani in Mariboru, jasno, da bosta v nekaj letih ukinjeni.

Splošni zakon o šolstvu je bil tudi vnovičen poskus centralizacije šolske politike, saj je bilo v njem zapisano, da osnovne smernice za šolstvo določa Prosvetni svet Jugoslavije. Ustanovljen je bil jeseni 1958, za predsednika pa je bil imenovan veliki zagovornik »jugoslovanizacije« v kulturi Rodoljub Čolaković. Sestavljen je bil po takšnem načelu, da so lahko s strani zvezne vlade delegirani člani brez težav preglasovali skeptike iz vrst republiških predstavnikov. Ni pa mogel Prosvetni svet Jugoslavije uzakoniti svojih zahtev na nižji ravni, saj so bili po zakonodaji za to pristojni le republiški organi.

Prosvetni svet se je že leta 1958 zavzel za dve izbirni smeri gimnazije, za družbeno-jezikovno in naravoslovno-matematično. Pri prvi bi bil v predmetniku pou-darek na zgodovini z osnovami sociologije, politične ekonomije in filozofije, pri drugi pa bi pozornost v prvi vrsti veljala matematiki in fiziki.

Predlog je vsaj v Sloveniji naletel na bolj zadržane glasove. Iz predloga Pros-vetnega sveta je bilo namreč jasno razvidno izničenje pomena gimnazij kot osrednje splošnoizobraževalne šole in njeno spreminjanje v smer, ki je v Sloveniji dejansko zaživela v začetku osemdesetih let z ukinitvijo gimnazij v usmerjenem izobraževanju. Da načela, ki so jih oblikovali v Beogradu, niso mogla biti najbolj po slovenskem okusu, pove že pogled na sestav osrednje skupine za gimnazije, ki je po zahtevah Komisije za reformo šolstva in splošnega zakona o šolstvu leta 1959 sestavila obširen elaborat o novi vlogi gimnazije. Med 22-imi člani jih je bilo kar 14 iz Beograda, 5 jih je bilo iz Zagreba, 2 iz Skopja, iz Slovenije pa le ravnateljica ene od ljubljanskih gim-nazij Anka Pernuš. Toda ta skupina je, verjetno pod vtisom kritik s terena, že opustila misel na bifurkacijo gimnazije na dva različna tipa srednje šole.

Po načelih jugoslovanskega splošnega zakona o šolstvu bi morale biti v nasled-njih letih preoblikovano tudi srednje šolstvo v Sloveniji, toda do tega v celoti ni prišlo. Strokovne šole so imele popolno prednost pred gimnazijami, zato so se prosvetne oblasti najprej posvetile vprašanju srednjih strokovnih šol. Gimnazije pa so s svojo tradicijo, znanjem in izkušnjami ter profesorji, ki so jih vztrajno branili, povzročali nemalo težav slovenskim politikom in šolskim načrtovalcem, ki so soglašali z načeli zvezne komisije za reformo šolstva. Njen član in slovenski šolski minister Vlado Ma-jhen je 5. decembra 1958 na partijskem plenumu omenil, da je po skrajšanju gimnazij v štiriletno srednjo šolo v Sloveniji 31 tovrstnih ustanov in da se mu zdi to preveč: *»Po drugi strani pa težko razvijamo strokovno šolstvo, ker imamo po mojem mnenju preveč gimnazij.«* Za njim je Edvard Kardelj konkretno nakazal, kako naj v Sloveniji rešujejo problematiko srednjega šolstva: *»Mislim, da bi bilo prav, če bi tudi z administrativnimi ukrepi - kjer je to potrebno - zmanjšali število gimnazij v korist strokovnih šol, zlasti pa v korist industrijskih šol, iz katerih bi izhajali strokovno visoko kvalificirani delavci, ki bi bili na nivoju srednjetehtničnih kadrov.«*

Temeljno vprašanje šolske reforme na srednji stopnji šolanja je torej bilo, kako omogočiti strokovnim in tehničnim šolam doseči premoč nad gimnazijami. V prvih se je namreč po prepričanju oblastnikov šolala »delavska« mladina, na gimnazijah pa naj bi prevladovala »meščanska«. Že od srede petdesetih let so bili pogoji za vpis na univerze vse lažji, s tem pa je prosvetna oblast omogočila dotok širšega kroga mladine na višje in visoke šole. To seveda ne bi bilo nič narobe, če ne bi ob tem trpela kakovost. Kajti iz strokovnih in poklicnih šol so bile po novem omogočene različne poti za na-daljevanje študija, same šole pa ob tem niso naredile bistvenega napredka.

Na predlog Prosветnega sveta Jugoslavije o razvejanosti gimnazij na jezikovno-družboslovne in naravoslovno-matematične se je v Sloveniji vsul val pripomb. Da do uresničitve predloga ni prišlo, je moč pripisati tudi temu, da ni bil izdan zakon o gimnaziji, ki bi moral biti sprejet leta 1959. Temu so nasprotovali tudi slovenski politiki, npr. predsednik vlade Boris Kraigher, ki je menil, da bi pomenilo izdati poseben zakon za gimnazije utrditi njen sloves privilegirane srednje šole. Vodilni slovenski partijski kulturni ideolog Boris Zihlerl pa je predlagal, *»da ne sprejmemo za gimnazijo posebnega zakona, ampak naj bo to enotni zakon za vse strokovno šolstvo, saj je gimnazija kot pripravljavnica za študij humanističnih ved ena izmed strokovnih šol poleg pripravljavnic za tehnične vede«*.

V dvoletnem čakanju na ureditev problematike strokovnega šolstva pa je slovenska oblast prisluhnila tudi kritikam na račun predlaganih sprememb za gimnazije, ki so prihajale iz univerzitetnih krogov, predvsem s Filozofske fakultete. S problematiko gimnazij se je prosvetna oblast znova soočila sredi leta 1961, ko so bile vsaj v osnovi začrtane smernice za strokovno šolstvo. Šolski minister Vlado Majhen je maja 1961 dovolj jasno poudaril, da bo usoda gimnazij odvisna od reforme strokovnega šolstva: *»Naš Izvršni svet je stal na stališču, da gimnazije ne obravnavamo ločeno od strokovnega šolstva, ampak skušamo gimnazije reformirati tako, kakor bo pokazala mreža strokovnega šolstva, kakšen pomen lahko še ima v tem okviru gimnazija (...) Ko bo specializacija mreže srednjega strokovnega šolstva bolj jasna, bo še jasnejše izstopila gimnazija oziroma dokončno se bo govorilo o njeni usodi.«*

V konceptu preobrazbe strokovnega šolstva je bilo zabeleženo, da naj ne bi bila gimnazija zgolj splošnoizobraževalna, temveč tudi neke vrste strokovna šola za potrebe nadaljnjega šolanja tistih poklicev, ki kadra ne bi mogle dobiti iz strokovnih šol. To je v prvi vrsti veljalo za Pravno in Filozofsko fakulteto ter učiteljske šole.

Na tej osnovi in deloma tudi ob upoštevanju kritik strokovnih društev in pedagoških delavcev je Svet za šolstvo LRS junija 1961 izdelal Teze za reformo gimnazije. Po eni strani je bil ta predlog najbolj radikalen poseg v ustroj gimnazij po 2. svetovni vojni vse do zloglasnega usmerjenega izobraževanja, po drugi strani pa je res tudi, da slovenski šolski reformatorji v njih niso več upoštevali vseh zahtev iz Beograda. V tezah je namreč nedvoumno zavrnjena možnost delitve gimnazije na dva tipa srednjih šol, slovenski Svet za šolstvo pa je svoje stališče opravičeval s tem, da bi bila takšna rešitev *»nekakšno vračanje nazaj na nekoliko moderniziran tip nekdanje klasične gimnazije in tip nekdanje realke, kakršne je poznala že bivša Avstrija in deloma tudi bivša Jugoslavija«*.

Kot novost je v Tezah izstopala nova delitev vzgojno-izobraževalnih področij za gimnazije. Pri družboslovno-jezikovnem je bila zmanjšana kvota ur za drugi jezik, več ur pa je na račun zgodovine dobila sociologija. Pri naravoslovno-matematičnem področju

je bilo predvidenega več praktičnega dela, kar je bilo odvisno od investicij v laboratorije. Pomembna novost pa je bila uvedba predmetne skupine tehnične vzgoje s proizvodnim delom, ki naj bi imela v prvih treh razredih kar po šest ur tedensko (!), kar je bilo največ med vsemi predmeti, in pa uvedba obveznega izbirnega predmeta, ki bi ga določal ustanovitelj glede na potrebe komune. Skupno število ur naj bi se povečalo od 32 na teden na 35-38 v posameznih razredih, kar seveda ni bilo skladno z argumenti šolskih reformatorjev, da je reforma potrebna zaradi razbremenitve dijakov.

Novosti so bile upoštevane tudi v resoluciji o vlogi in nalogah gimnazije v vzgojno-izobraževalnem sistemu, sprejeti v slovenski skupščini 19. decembra 1961. To je bil vsekakor najpomembnejši dokument za gimnazije v tedanji šolski reformi. Resolucija je pri vprašanih učnih vsebin povzela stališča iz tez junija 1961. Za določanje pogojev za predmetnik in učni načrt je bil določen slovenski Svet za šolstvo, ki je bil pristojen tudi za verifikacijo vsake gimnazije posebej. Novosti pa so morale gimnazije uvrstiti v učni program s šolskim letom 1962/63.

Ker je bilo potrebno pohiteti, je Svet za šolstvo LRS 28. februarja 1962 razpravljal o navodilih, ki jih je predpisala resolucija o gimnazijah. V diskusiji so bile vidne zadrege, saj tudi pristojnim ni bilo povsem jasno, kaj naj bi sploh dosegli z novimi predmeti. Največ pripomb je zato letelo na tehnično vzgojo, saj so imeli o njeni vlogi in ciljih posamezniki zelo različna mnenja. Po usklajevanju mnenj je Svet za šolstvo sprejel navodilo o pogojih za verifikacijo in o verifikaciji gimnazije ter minimalni obseg snovi za gimnazijske učne načrte. Pogoje za verifikacijo so določali vzgojno-izobraževalne naloge, vsebine dela, zaključni izpit, število ur za posamezne predmete, ustrezno izobražen kader in ustrezno opremljene učilnice. Podatke, ki naj bi dokazovali, da izpolnjujejo vse pogoje, so morale gimnazije poslati Svetu za šolstvo LRS, ta pa naj bi izdal odločbo, s katero bi potrdil verifikacijo gimnazije. Z verifikacijo bi dobila gimnazija pravico izdajati spričevala z javno veljavnostjo. Postopek bi moral biti končan že do začetka šolskega leta 1962/63, tistim pa, ki ne bi ustrezale vsem pogojem, bi izdal Svet začasno verifikacijo in določil rok, v katerem morajo odpraviti pomanjkljivosti.

Z minimalnim obsegom snovi za gimnazijske učne načrte pa je Svet za šolstvo opredelil glavna tematska področja, ki so jih morali pri pripravi podrobnejših učnih načrtov upoštevati učiteljski zbori gimnazij. Precej poudarka so dajala navodila predvsem povezovanju znanj iz sorodnih predmetov. Predpisi, ki so po novem zavezovali gimnazijska vodstva, so prinesla v primerjavi s predlogi izpred nekaj let določene spremembe. Gimnazijskim učiteljem so bile verjetno najbolj všeč spremembe pri tehnični vzgoji, ki ji je bila v primerjavi z manj kot leto dni starimi tezami odvzeta polovica ur. Kvote učnih ur so se sicer nekoliko razlikovale od učnih načrtov izpred desetletja, toda do radikalnih sprememb po predlogih iz let 1958 in 1959 le ni prišlo.

Kljub temu so nastopile precejšnje težave z doseganjem pogojev, ki so bili pogoj za verifikacijo. Gimnazije so morale vložiti precej sredstev in naporov za uskladitev predmetnikov in učnih načrtov ter zagotovitev pogojev za tehnični pouk in v laboratorije. Zavod za napredek šolstva je maja 1962 sklical sestanek z ravnatelji gimnazij, kjer so jim razložili spremembe in novosti. Svet za šolstvo pa je avgusta 1962 imenoval komisijo, ki naj bi proučila zahteve za verifikacijo gimnazij. Ker je bila *»prav gimnazija prva šola pri nas, za katero se zahteva verifikacija«*, marsikatera vprašanja niso bila jasna in so bile poslane dokumentacije nepopolne. Komisija za verifikacije je že ob pregledovanju prvih vlog ugotavljala, da so na splošno gimnazije prijavile zelo raznolike predmetnike in učne načrte in da nekateri močno odstopajo od zahtev Sveta za šolstvo. Pristojnim je kmalu postalo jasno, da je bil predpisani rok za verifikacijo prekratek.

O izvajanju reforme gimnazij je tako Svet za šolstvo razpravljal šele 12. junija 1963, na zadnji seji pred ukinitvijo svetov in reorganizacijo državne uprave. Člani so se pogovarjali tudi načelno o postopku verifikacije —kaj je prinesel in kakšne rezultate je pokazal. Čeprav so ugotavljali, da so jih nekatere gimnazije razumele zgolj kot administrativno formalnost, ki ji je treba ustreči, so našli tudi veliko zelo spodbudnih rezultatov. Razveseljivo je bilo, da so se nekatere gimnazijska vodstva zelo angažirala in precej izboljšala pogoje dela na šoli. Pohvalili so nove laboratorije na šolah in ugotavljali, da se je na teh šolah z več praktičnega dela pri tehniških in prirodoslovnih predmetih zelo izboljšala kakovost pouka.

Sekretariat Sveta je dva tedna kasneje le zaključil postopek verifikacije gimnazij, ki se je zavlekel skorajda za celo leto. S tem pa je bilo konec tudi (te faze) reforme gimnazij. Večina gimnazij je bila na začetku le pogojno verificiranih. Od tedanjih 27-ih gimnazij jih je 11 izpolnjevalo vse pogoje in so bile verificirane že v prvo. To so bile gimnazije: Jurij Vega iz Idrije, Kamnik, italijanska v Kopru, Kranj, I. Ljubljana-Bežigrad, V. Ljubljana-Šentvid, II. Maribor, Novo mesto, italijanska Piran, Ptuj in Ravne na Koroškem. Pogojno verifikacijo, ki bi jim v primeru neizpolnitve pogojev v zastavljenih rokih propadle, se dobile gimnazije: Brežice, Celje, Črnomelj, Jesenice, Kočevje, Koper, II. Ljubljana-Center, VI. Ljubljana-Moste, VII. Ljubljana-Vič, I. Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Postojna, Stična, Škofja Loka in Trbovlje.

V nekaj letih so tudi te gimnazije (in še gimnaziji Frana Miklošiča v Ljutomeru, ustanovljena leta 1963 ter gimnazija v Velenju, ustanovljena leta 1965) dobile dokumente o verifikaciji. S tem jim je bila priznana pravica javne veljavnosti izdanih spričeval. Slovenske gimnazije so tako preživele prvi poskus ukinitve splošnoizobraževalnih šol na srednji stopnji šolanja po 2. svetovni vojni. Poleg podpore iz strokovnih vrst, ki so jo gimnazije vedno imele, je to omogočalo tudi dejstvo, da je takrat ukinitvi nasprotovala tudi slovenska oblast. Zakaj je ta dve desetletji kasneje, ob uvajanju usmerjenega izobraževanja, ravnala drugače, ostaja zaenkrat še odprto vprašanje, ki pa ga bo potrebno kmalu podrobneje proučiti.

Da so lahko nadaljevale z delom, so morale gimnazije plačati visoko ceno. Na račun tehnične vzgoje z delom v proizvodnji, od katere ni bilo veliko koristi, so izgubili učne ure za splošno izobrazbo pomembnejši jezikovni in družboslovni predmeti. Zgodovina je izgubljala pomen na račun sociologije, naravoslovni predmeti pa so ostali približno pri prejšnji kvoti ur. Po novem učnem načrtu so se gimnazije, tako kot je predpisala resolucija o vlogi in nalogah gimnazije, ravnale od šolskega leta 1962/63.

Ob tem so se vodstva gimnazij soočila s precejšnjimi težavami, predvsem z novostmi, ki večini niso bile po volji. Gimnazijski profesorji so o predmetniku na splošno menili, da je preveč natrpan, največ negotovanj pa je bilo zaradi skopo odmerjenih učnih ur za drugi tuji jezik. Nekatera gimnazijska vodstva so predlagala okrnitev urnega fonda za sociologijo na račun zgodovine, niso pa bili redki tudi glasovi, ki so predlagali kar ukinitve sociologije na račun humanističnih predmetov. Pri naravoslovnih predmetih je profesorje motila predvsem neusklajenost med predmeti, saj tako kemije kot biologije v 4. razredu ni bilo na urniku. Na anketno vprašanje o predvojaški vzgoji večina gimnazij sploh ni izrazila svojega mnenja, češ da so teme predpisane in za njih določene tudi ure. Takšna skopost v odgovorih za druge predmete ni bila značilna, kar po svoje veliko pove o mnenju gimnazijskih profesorjev o smiselnosti tega predmeta. Največ težav pa so imele gimnazije s tehnično vzgojo, ki je imela precej ur in zahtevala velika vlaganja. Zato so gimnazije pogosto apelirale za krčenje pouka tehnične vzgoje, Zavod za šolstvo pa je ob teh pripombah zapisal: *»Glede na dosedanje izkušnje in ugotovljene pomanjkljivosti poudarja več gimnazij, da se je treba enkrat temeljito lotiti vprašanja, kaj pravzaprav hočemo pri tehničnem pouku doseči, kakšna naj bo njegova podoba in kakšna vsebina. Vprašanje je toliko bolj pereče, ker je organizacija tehničnega pouka zvezana s precejšnjimi materialnimi izdatki. Šole so, vsaka po svoji zamisli, vložile ogromno sredstev v delavnice, orodje, stroje, vprašanje pa je, če so bile vse te naložbe smiselne, racionalne.«*

Zaradi vlaganja v tehnično vzgojo po zahtevah novega učnega načrta so bila namreč močno prikrajšana druga področja, predvsem jezikovni in družboslovni predmeti, ki so le stežka prišli do modernejših učnih pripomočkov. Investicije v šolstvo so bile usmerjene največ za potrebe osnovnih šol in deloma Univerze v Ljubljani, na srednji stopnji šolanja pa so imele absolutno prednost strokovne šole.

Pripomb gimnazijskih profesorjev na račun reformirane gimnazije je bilo več kot preveč, značilno pa je, da jih je večina letela prav na novosti, ki jih je uzakonila šolska reforma, da bi z njimi v temeljih spremenila gimnazijo. Profesorji, ki v šolskih prostorih sicer zahtevajo strog red in disciplino, so se tako sami v odnosu do politično-ideoloških zahtev izkazali za zelo neposlušne in svojeglave.

Slovenska matura v jugoslovanski državi

Namesto nemške mature slovenska

Veliki državni prevrati običajno potegnejo za seboj val sprememb na vseh segmentih človekovega bivanja. Sprememba državnega okvira, ko smo leta 1918 Slovenci zamenjali Avstro-Ogrsko za Jugoslavijo, ni bila nikakršna izjema. Političnim spremembam so sledile še gospodarske in kulturne, med temi pa so bile zlasti pomembne spremembe v šolstvu.

V prvi slovenski vladi je bil 31. oktobra 1918 za poverjenika za uk in bogočastje imenovan dr. Karel Verstovšek, ki se je z veliko gorečnostjo zavzel za slovenizacijo šolstva. V nekaj mesecih so tako nemške in utrakvistične gimnazije spremenili v slovenske, nemški oddelki pa so začeli polagoma zapirati vrata, saj se je po oblikovanju severne slovenske meje velik del Nemcev iz Slovenije preselil v republiko Avstrijo. V gimnazijah sta nemščina in slovenščina po pomenu zamenjali mesti, domoznanstvo nove države SHS pa je zamenjalo prejšnje avstrijsko domoznanstvo.

Enake spremembe sta pristojna organa, poverjeništvo za uk in bogočastje in Višji šolski svet, uveljavila tudi pri maturi. Višji šolski svet je 3. januarja 1919 gimnazijam sporočil, kakšni so po novem predmeti za zaključni izpit na gimnazijah. Namesto nemščine je glavni predmet mature postala slovenščina. Pri njej so od kandidatov zahtevali znanje slovenskega slovstva do Vodnika v splošnem, od Vodnika dalje pa bolj podrobno. Podobna je bila sprememba tudi pri zemljepisu in zgodovini. Pri prvem so se po novem dijaki v pripravi na maturo učili geografijo Kraljevine SHS s posebnim ozirom na Slovenijo in Balkan namesto zemljepisa avstro-ogrske monarhije, zgodovino Avstro-Ogrske pa je zamenjala zgodovina SHS ob upoštevanju preteklosti drugih slovanskih narodov.

V gimnazijah na slovenskem ozemlju so v času dvoletnega Verstovškovega ministrovanja opravili dve temeljni spremembi. Druga je bila, ob slovenizaciji, še sprememba učnega načrta večine gimnazij iz klasičnega v realnega. Pri tem so večjo vlogo dobili živi jeziki, zlasti francoščina, in prirodoslovni predmeti, staro veljavo pa

sta začela izgubljati klasična jezika, latinščina in grščina. Kljub korenitim spremembam v gimnazijskih prostorih se pomen mature ob tem ni spreminjal. Zrelostno spričevalo je še naprej prinašalo isto, kar je prineslo vse od začetkov mature sredi 19. stoletja - vstopnico za univerzitetni študij. Do sprememb takšnega pojmovanja zaključnega izpita je prišlo šele po nekaj desetletnem bivanju v jugoslovanski državi, do takrat pa se matura po načinu izvajanja, postopku in vsebini ni bistveno razlikovala od tiste v rajni Avstriji.

Najpomembnejša sprememba je bila, kot že rečeno, zamenjava jezika z uveljavitvijo slovenščine. Ob tem se je z maturo v Jugoslaviji dogajalo še nekaj - večkrat so jo preimenovali. Toda ne glede na to, ali so ji v določenem času uradno rekli tečajni, zrelostni ali zaključni izpit ali pa matura, je bilo za dijake važno le eno; da dobijo potrdilo, da so jo uspešno opravili. Dijaki so običajno v svojem žargonu govorili o maturi, pa naj je ta imela trenutno takšno ali drugačno uradno ime.

Po ustalitvi razmer so se slovenski dijaki s tečajnim izpitom v času osemletnega gimnazijskega šolanja srečali dvakrat. Kajti leta 1924 so dijaki prvič opravljali nižji tečajni izpit (malo maturo). Tovrstno preverjanje znanja po 4. gimnazijskem razredu so sicer čez dve leti ukinili, a ga zopet uvedli s šolskim letom 1929/30.

Malo maturo so morali opraviti vsi dijaki, ki so se hoteli vpisati na višjo gimnazijo. Petnajstletniki so se prvič soočili z resnejšim izpitom. Na njem so pokazali znanje iz nacionalne skupine predmetov, drugega jezika in matematike. Nacionalna skupina je obsegala slovenščino, srbski ali hrvatski jezik in domovinoznanstvo. Pri slovenskem jeziku se je četrtošolec trudil s pismeno nalogo, izbrano iz učnega načrta za 3. in 4. razred gimnazij, in ustnega dela, medtem ko so bili izpiti pri ostalih predmetih zgolj ustni. Pri domovinoznanstvu je moral četrtošolec pokazati poznavanje narodne zgodovine »*našega troimenskega naroda*« in zemljepisa. Izpraševanje je potekalo pred tričlansko komisijo, ki ji je predsedoval direktor šole ali razrednik 4. razreda, izjema pa so bile zasebne srednje šole, torej v Sloveniji škofijska gimnazija v Št. Vidu in ženska realna gimnazija v Ljubljani, kjer je izpitnemu odboru predsedoval posebni ministrski odposlanec. Malce se je razlikovala še matura na šolah »*z nedržavnim učnim jezikom*«, torej ponekod v Sloveniji nemščino. Namesto izpitov iz slovenskega in srbskega ali hrvaškega jezika so nemški dijaki opravljali izpit iz nemškega kot učnega jezika, iz slovenskega jezika in latinščine. Če je imel dijak iz enega izpita negativno oceno, je smel ponovno pristopiti k izpitu tega predmeta v zadnjem tednu avgusta, vsak nadaljnji popravni poskus pa je lahko opravljal zgolj kot privatist. »*Izpričevalo o nižjem tečajnem izpitu*« je bila pristopnica za vpis v 5. razred gimnazije, vanj pa so vpisali ocene male mature, za ostale predmete pa prepisali letne ocene 4. razreda nižje gimnazije.

Najpomembnejši del gimnazijskega šolanja je bil vsekakor višji tečajni izpit na koncu 8. razreda. Na njem naj bi abiturienti pokazali uspešnost šolanja na srednji šoli

in sposobnost za nadaljnji študij na fakulteti. Ker naj bi bila matura zgolj nadgradnja že doseženega znanja, »se pripravniku ne stavljajo preveč podrobna vprašanja iz posameznih predmetov, temveč se bolj pazi na to, ali je pripravek prinesel iz srednje šole zadostno mero osnovnega harmonskega znanja, ali se zna s tem znanjem koristiti in ali kaže potrebno logičnost v izvajanju ter zanesljivost in pravilnost v izražanju svojih zaključkov«.

K maturi so se lahko prijavili dijaki, ki so imeli ob koncu 8. gimnazijskega razreda vsaj zadostno oceno iz vseh predmetov. S poukom je moral zadnji gimnazijski razred končati že pred koncem maja, da so se lahko dijaki pripravili na maturo, ki je bila junija. Nižje in višje tečajne izpite so morali na gimnazijah končati do Vidovdana, 28. junija, kajti ta dan je bil na gimnazijah kot državni praznik predviden za zadnji dan šolskega leta.

Ministrstvo za prosveto v Beogradu je za vsako gimnazijo imenovalo ministrskega odposlanca, ki je predsedoval izpitnemu odboru, podpredsednik odbora je bil direktor šole, članov pa je moralo biti toliko kot je bilo predmetov, iz katerih so kandidati polagali višji tečajni izpit. Članom izpitnega odbora in ostalim učiteljem, ki so smeli prisostvovati maturi, je bila zabičana stroga tajnost, saj matura ni veljala za javni dogodek. Priprave na maturo je vodil direktor šole, ki je po tem, ko je zbral prijave dijakov, sklical sestanek s profesorji, in jim določil rok, do katerega so morali predložiti ustrezno število tem. Ministrski odposlanec je smel kot predsednik izpitnega odbora, če se ni strinjal z izbrano temo, to zabeležiti v zapisnik.

Osmošolci so se pri maturi pošteno potili. Po eni strani zato, ker je potekala na prehodu iz tople pomladi v vroče poletje, po drugi strani zato, ker so bili pri njej lepo oblečeni, primerno takratnemu ugledu gimnazije, najbolj pa verjetno zato, ker sta trema in živčnost pogosto opravili svoje neprijetno poslanstvo. Pot pa so dijaki prelivali pri pisnem in ustnem delu izpita. V pisnem so se mučili s sestavkom iz slovenskega jezika, ki je smel trajati do štiri ure, uro krajši pa so smeli biti prevodi iz živega jezika, nemščine, francoščine ali italijanščine, iz latinščine (dijaki klasičnih gimnazij so lahko izbirali med njo ali grščino) in iz srbohrvaščine. Poleg tega so imeli na pismenem delu še štiri ure časa za izračunavanje treh matematičnih nalog, ene iz algebre, ene iz planimetrije ali stereometrije in ene iz trigonometrije ali analitične geometrije. Pri oddelkih z nemškim učnim jezikom je bil sestavek seveda v nemščini, prevoda pa sta bila le dva, iz slovenščine in iz latinščine (ali grščine) na učni jezik, torej nemščino. Pri vseh prevodih je smel kandidat uporabljati slovar, pri matematičnih nalogah je bila dovoljena uporaba logaritemskih tabel in obrazcev iz matematike, uporaba ostalih knjižnih pripomočkov pa je bila prepovedana.

Že samo pisni del mature je trajal ves teden, saj izpitni odbor ni smel preobremenjevati že od priprav preutrujenih dijakov, tako da so ti vsak dan dopoldne pisali po eno nalogo. Člani izpitnih odborov so pri tem delu izpita predvsem strogo nadzorovali

potek mature. Naloge so bile skrbno varovane in naslove tem so dijaki izvedeli šele ob začetku reševanja. Vsak osmošolec se je moral usesti v svojo klop, te pa so morale biti primerno razmaknjene, da ne bi bilo možno prepisovanje. Brez dovoljenja člana izpitnega odmora kandidati vse tri ali štiri ure niso smeli zapustiti prostora, pa čeprav si lahko predstavljamo, da sta živčnost in višja sila pogosto zahtevali odhod na mesto, kamor gre tudi cesar peš. Vse izdelke so morali nadzorni učitelji vpisovati v zapisnik, naloge pa hraniti na šoli še tri leta po tistem, ko so kandidati opravili maturo.

Tisti dijaki, ki so imeli v zadnjem gimnazijskem šolskem letu zaključene iz vseh predmetov zgolj najvišji dve oceni, so se trudili, da bi tudi na pisnem delu prejeli najvišji oceni prav dobro ali dobro iz vseh predmetov, saj so bili v tem primeru oproščeni polaganja ustnega dela izpita; ocena odlično je bila dodana v šolskem letu 1925/26 in od takrat naprej je bilo seveda potrebno drugačno tolmačenje najvišjih dveh ocen. Tiste pa, ki niso bili tako uspešni, in teh je bila velika večina, je čakalo še prelivanje znoja na ustnem izpitu. Nanj je bil pripušččen kandidat, ki je imel na pisnem delu največ eno negativno oceno, če pa je imel dve, med njimi ni smelo biti slovenščine. V nasprotnem je moral kandidat čakati celo leto, preden je dobil novo priložnost, da svojo zrelost dokaže na zrelostnem izpitu.

Ustni del izpita se je nadaljeval v največ treh dneh po opravljenem zadnjem pisnem delu, učenci pa so odgovarjali na vprašanja iz šestih predmetov: slovenskega jezika s književnostjo; živega jezika; latinščine oziroma grščine; srbohrvatskega jezika z novo književnostjo; narodne in obče zgodovine; zemljepisa Jugoslavije in matematike. V nemških razredih sta bila prva dva predmeta seveda zamenjana, tako da je moral poleg učnega jezika - nemščine, pripravnik prevajati in pojasnjevati še izbrani odlomek iz slovenščine in odgovarjati na vprašanja iz novejšje slovenske književnosti.

Pri ustnem delu je verjetno marsikaterega dijaka zgrabila huda trema, kajti na nasprotni strani mize je sedel celotni izpitni odbor, ki je smel kandidata spraševati za vsak posamezni predmet okvirno po deset minut. Predsednik izpitnega odbora, torej ministrski odposlanec, je smel po svojem preudarku skrajšati ali podaljšati čas za spraševanje posameznega učenca. Dnevno se je pred izpitnim odborom zvrstilo največ osem pripravnikov, po štirje dopoldne in popoldne. Skupinica je najprej po vrsti odgovarjala na vprašanja iz enega predmeta, nato drugega in tako naprej. Vsak dijak je do svojih vprašanj prišel z vlečenjem enega lističa iz kupa lističev z vprašanji. Število lističev je moralo vsaj za pet presegati število prijavljenih kandidatov, na vsakem lističu pa so bila največ tri vprašanja. Lističa po »izrabi« niso vračali na kup. Pri jezikih dijaki niso odgovarjali na klasično zastavljena vprašanja, temveč so po en odstavek prevajali in pojasnili. Ko je osmošolec bolj ali manj uspešno odgovoril na vprašanja iz enega predmeta, si je lahko malce odpočil, da so bili medtem iz istega predmeta povprašani še njegovi sotrpini.

Pogosto se je seveda dogodilo, da je imel učenec tako nesrečno roko, da je potegnil ravno vprašanja, ki mu niso bila najbolj po volji. V tem primeru je sicer smel listič z vprašanji v petih minutah zamenjati, toda strogost in resnost mature sta zahtevali, da izpitni odbor to upošteva pri ocenjevanju kandidatovega znanja, navzdol seveda.

Člani izpitnega odbora so vodili izpitni protokol; vanj so zapisali oceno, za katero je bila večina izpitnega odbora. V primeru neodločenega izida je obveljal glas predsednika odbora, nezadovoljni član izpitnega odbora pa je lahko v zapisnik zabeležil oddvojeno mnenje. Ocena je bila skupna za pisni in ustni del. S tistimi, ki so pokazali zadovoljivo znanje pri vseh predmetih, izpitni odbor ni imel večjih težav.

Težava je seveda bila z dijaki, ki so pri enem ali več predmetih prejeli negativne ocene. Če je imel kandidat takšno srečo v nesreči, da je imel največ dve negativni oceni in med njimi ni bilo slovenščine, je lahko ponovno opravljal izpit iz teh negativno ocenjenih predmetov že v septembrskem ali nato januarskem roku. Če pa še takrat ni prepričal profesorjev s svojim znanjem, je smel tako kot tisti, ki so dobili na maturi večino negativnih ocen, šele čez leto dni ponovno pristopiti k opravljanju celotne mature.

Ko je izpitni odbor zapisal vse ocene, je opravil še zadnjo formalnost in na vprašanje predsednika izpitnega odbora sklepal *»za vsakega pripravnika posebej o naslednjem: ali se pripravniku na podlagi pokazanega celokupnega učnega uspeha more ali ne more priznati zrelost in sposobnost za fakultetske študije«*. Za tiste, ki niso imeli nobene nezadostne ocene, je bil sklep seveda preprost in izpitni odbor je v zapisniku zabeležil: *»Na podlagi dobljenih ocen pri v. t. izpitu, ki so ga polagali pripravniki N. N. N. N., itd., jim izpitni odbor priznava zrelost in sposobnost za fakultetske študije na univerzi.«*

Dan po končani maturi je moral v prisotnosti vseh članov izpitnega odbora predsednik (ali v njegovi odsotnosti podpredsednik, tj. direktor šole) razglasiti rezultate izpitov, tako predsednik (ministrski odposlanec) kot podpredsednik (direktor šole) pa sta imela 14 dni časa, da sta sestavila vsak svoje poročilo o višjem tečajnem izpitu in ga poslala ministrstvu za prosveto.

Najkasneje v osmih dneh po končanju izpita so gimnazije pripravile slovesnost, na kateri so maturantom izdali *»izpričevalo o višjem tečajnem izpitu«*. Običajno je bil ta dogodek na državni praznik Vidovdan, 28. junija. Monopol za tiskanje spričeval je imela Državna štamparija v Beogradu, obrazec pa je predpisovalo beograjsko ministrstvo za prosveto.

Če bi primerjali položaj slovenskih in drugih dijakov v Jugoslaviji, lahko ugotovimo, da je bila matura na Slovenskem obsežnejša kot v ostali državi. Namesto slovenščine in srbsko-hrvatskega jezika so tam namreč imeli le drugega, ki so ga šteli za svoj materni jezik. Slovenski dijaki so se torej na pisnem kot na ustnem delu mučili z enim predmetom več kot vrstniki v ostali državi, ki so dobili enakovredno spričevalo.

Izjeme, ki so bile predpisane za razrede z nemškim učnim jezikom, so veljale le nekaj let, saj so tovrstni gimnazijski razredi usihali eden za drugim in smo imeli s šolskim letom 1923/24 v Sloveniji le še slovenske gimnazijske razrede. Te pa so po drugi strani močno prizadeli številni poskusi poenotenja šolstva v Jugoslaviji. Namesto celovite šolske reforme, ki bi z zakoni sistematično gradila šolski sistem, so skušali nekateri izmed pogosto se menjajočih prosvetnih ministrov z ministrskimi odredbami poenotiti učne načrte vseh gimnazij v državi, najpogosteje naslanjajoč se na učne načrte srbskih gimnazij. Začelo se je izrinjanje klasičnih jezikov iz učnih načrtov, omejevanje ur za občo zgodovino v nižji gimnaziji in pri pouku živih jezikov zamenjava nemščine, ki je bila Slovencem zaradi zgodovinske povezanosti z germanškim svetom vsekakor najpomembnejši tuj jezik, s francoščino, ki je bila spričo povezanosti Srbije in Francije bolj doma na srbskih gimnazijah. Pripombe slovenskih pedagogov so se večinoma nanašale na pretirano centralizacijo odločanja v beograjskem ministrstvu za prosveto, saj so bili oblastni organi le prenašalci direktiv in pisci poročil za ministrstvo, in na neustrezne učne načrte, ne pa tudi na zrelostni izpit. Nekaj pripomb je bilo le na malo maturo oziroma nižji tečajni izpit, saj so bila mnjenja o njeni smiselnosti zelo deljena. O njej je Josip Wester leta 1927 zapisal: »*Tudi po dovršenem IV. razredu srednje šole naj bi se za prestop v V. razred vršila odbira učencev, a ne s pomočjo nižjega tečajnega izpita, 'male mature', ki se je kot nesmotrena uredba lani pametno odpravila, temveč zopet na osnovi poznanja učenčevih individualnih zmožnosti in značilnih pojavov njegove intelligence.*«

Drugače pa večjih pripomb na tradicionalno obliko obeh matur oziroma tečajnih izpitov slovenski pedagogi in praktiki niso imeli. Matura je bila sestavni in logični del zaključka šolanja, dokaz uspešnosti osemletnega gimnazijskega šolanja in vstopnica za fakultetni študij. Bila je tako uveljavljena in tako vcepljena v zavest pedagoških delavcev, da nihče ni videl smisla v gimnazijskem šolanju brez zaključne mature.

Ko slovenščino zamenja srbskohrvatskoslovenski jezik (1929 - 1941)

Celoten politični in družbeni, s tem pa tudi šolski sistem se je bistveno spremenil po 6. januarju 1929, ko je kralj Aleksander razpustil parlament. Ta je poprej zaradi različnih strankarskih interesov zaviral tudi sprejemanje šolske zakonodaje, s katero so poskušali čim bolj poenotiti sistem šolstva v vsej državi. Poleg tega je preimenovanje države v Kraljevino Jugoslavijo 3. oktobra 1929 spodbujalo poudarjanje nove vrednote, jugoslovanstva, ki naj bi se odražalo v vseh segmentih življenja. To je upoštevala tudi nova šolska zakonodaja, ki jo je prosvetno ministrstvo izdajalo od uvedbe diktature naprej, saj ni bilo več parlamenta, ki bi zaviral sprejemanje vladnih predlogov. Med temi zakoni je bil tudi zakon o srednjih šolah, sprejet 31. avgusta 1929.

Na temelju tega zakona je beograjsko prosvetno ministrstvo izdalo 28. marca 1930 pravila o nižjem in 4. aprila istega leta pravila o višjem tečajnem izpitu na realnih in klasičnih gimnazijah in realkah. Pri sami organizaciji mature ni bilo sprememb, te pa so se pojavile pri vsebini, saj so bili slovenski dijaki po novem izenačeni z drugimi v Jugoslaviji po številu predmetov. To pa Slovencem verjetno ni prineslo veselja, saj so morali po novem opravljati pisni in ustni izpit iz »*srbskohrvatskoslovenskega jezika*«. Državni unitarizem je torej pokazal zobe tudi pri maturitetnih izpitih. Med navodili pa ni bilo posebej poudarjeno, kako naj bi profesorji izbirali vprašanje med »tremi dialekti« *državnega jezika*, tako da so lahko z oblikovanji vprašanj slovenski profesorji precej omilili težnje po asimilaciji slovenskega jezika. Državni unitarizem je bil viden tudi pri navodilih za oblikovanje vprašanj iz zgodovine, kjer so vedno navajali narod v ednini (torej enovit jugoslovanski narod). Kam naj bi vodila takšna šolska politika, je nakazala že tiskana izdaja pravil o maturi Državne štamparije iz Beograda iz leta 1930. Tiskana je bila le v enem jeziku, uradno verjetno v srbskohrvatskoslovenščini in v cirilici, torej v jeziku, ki je nam bolj znan kot srbsčina, našega maternega jezika slovenščine pa v knjižici ne zasledimo.

Da slovenski slavisti s takšnim stanjem niso mogli biti zadovoljni, je menda jasno. Vsak se je znašel, kakor je vedel in znal. Profesorji slavistike na gimnazijah so ravnali različno. Pri nekaterih profesorjih so vse ure potekale v slovenščini, pri drugih so ob obravnavi srbskih in hrvaških literatov tudi učne ure potekale v srbohrvaščini, nekateri pa so šli tako daleč, da so tudi polovico šolskih in domačih nalog pisali v srbohrvaščini, latinici in cirilici. V obeh zadnjih primerih so bile slovenščini zelo skop odmerjene učne ure in temu primerna je bila tudi pripravljenost na maturo. Boj za pravico slovenskega jezika se je razširil leta 1932 po izdaji knjižice Josipa Vidmarja *Kulturni problem slovenstva in polemikah ob njej*. Slovenski srednješolski profesorji slavisti so v letih 1933 in 1934 poslali pristojnim organom dve odmevni resoluciji, v katerih so zahtevali vnovično samostojnost predmeta slovenskega jezika, odpravo izraza srbsko-hrvatski-slovenski in zahtevo po strokovnem reševanju problemov brez vpletanja in cenzurnih posegov prosvetnega ministrstva iz Beograda v slovenske učne načrte in učbenike. Resda se slovenščini zaradi državnih predpisov pri maturi ni najbolje pisalo, toda slovenski profesorji so se precej trudili, da praksa ni sledila Slovencem pogubni teoriji.

Število maturantov na gimnazijah na Slovenskem v medvojnem obdobju ni naraščalo enakomerno, saj so na nihanja vplivale politične in gospodarske razmere v državi. Prva tri leta je bilo na Slovenskem veliko maturantov, saj so maturo opravili tudi tisti, ki jim je to zaradi različnih vzrokov onemogočila 1. svetovna vojna. V teh letih je bilo več kot 400 maturantov letno, jih nato padlo pod 300 v šolskih letih 1922/23 in 1923/24, nato pa se začelo povečevati in ob koncu desetletja vnovič preseglo število 400 maturantov letno. Že v šolskem letu 1933/34 je natanko 500 abiturientov uspešno opravilo višje tečajne izpite. Sledil je rahel zastoj v naslednjih štirih

letih, ki je bil posledica hude gospodarske krize sredi tridesetih let, z letom 1937/38 pa je začelo število vnovič hitro naraščati in zadnjo predvojno maturo leta 1940 je opravilo 752 dijakov. Vzrok temu ni bil zgolj presežena gospodarska kriza, pač pa tudi povečano število gimnazijcev ob ustanavljanju novih gimnazij na Slovenskem.

Poleg števila dijakov in maturantov se je v prvi Jugoslaviji naglo dvigal tudi delež deklet v teh številkah. V drugem desetletju tega stoletja, ko so lahko dekleta opravljala maturo zgolj kot privatistke, jih je bilo med vsemi maturanti le okoli tri odstotke, v drugi polovici tridesetih let pa jih je bilo že več kot tretjino.

Odpadanje mature zaradi vojne

Leta 1941 je 2. svetovna vojna segla tudi na naše ozemlje. Tokratna je bila drugačna kot tiste pred njo, saj je z novo vojaško tehniko in strategijo izničila razlike med fronto in zaledjem. Tudi v najstrašnejši svetovni moriji dotlej pred četrto stoletja ni bilo življenje v zaledju tako moteno kot v 2. svetovni vojni. Posledice aprilske vojne leta 1941 in hitra kapitulacija Jugoslavije so vplivale tudi na spremembe v šolskih ustanovah. Leta 1941 je tako prvič od vpeljave odpadla matura, ker je sredi vojaških operacij in ob preoblikovanju družbenega sistema enostavno ni bilo mogoče izvesti.

Slovensko besedo so nemški okupatorji izgnali iz šolskih prostorov na Štajerskem in Gorenjskem, v Prekmurju pa so jih v tem barbarskem početju posnemali Madžari. Slovenščina se je obdržala le še v gimnazijah v italijanski okupacijski coni, v ti. Ljubljanski pokrajini, ki jo je vodil visoki komisar. Toda tudi tu se je število dijakov precej zmanjšalo. Nekateri so odšli k vojakom, dosti je bilo izključenih zaradi nasprotovanja ukrepom fašističnih oblastnikov, spet drugim so težke življenjske razmere ali prekinjene prometne povezave preprečile pot v šolo. V Ljubljanski pokrajini je bila uzakonjena dvojezičnost, kar je bilo v šolskih prostorih najbolj razvidno v novih učnih načrtih, v katerih je najpomembnejši tuji jezik postala italijanščina.

Kaj pa je bilo z maturitetnimi spričevali v letu, ko osmošolci mature niso mogli opravljati? To je pojasnil italijanski visoki komisariat v odloku, izdanem 20. maja 1941. V njem je navedel, da »*nadomesti končno redovanje za tekoče šolsko leto tudi završne, tečajne ali diplomske izpite*«, kar je pomenilo, da je letno izpričevalo z ocenami osmega razreda hkrati veljalo za maturitetno spričevalo. Na izpričevalo osmega razreda so morali le nalepiti predpisani kolek za maturo. Vse ocene so morale biti zaključene do 31. maja, kajti s tem dnem se je uradno zaključil pouk v šolskem letu 1940/41, ko osmošolcem prvič ni bilo potrebno opravljati mature. Toda razmere, ki so privedle do tega popusta, niso bile nič kaj spodbudne in dijakom niso puščale preveč vzrokov za zadovoljstvo.

Da čas svetovne vojne ni bil najbolj primeren za kulturne ustanove, se je pokazalo tudi v izrazitem upadu števila maturantov. V treh letih, do mature 1944, se je prepolovilo, poleg tega pa velik del maturantov ni mogel uveljaviti pravic, ki izhajajo iz javno izdanega spričevala. Kajti naslednjega leta, 1945, je matura vnovič odpadla, saj so na Slovenskem v pomladnih mesecih potekali sklepni boji 2. svetovne vojne v Evropi, v Jugoslaviji pa je nato zavladata nova politična elita, ki je prevzela oblast v vojnih in prvih povojnih letih. Junija 1945 mature niso mogli izvesti, saj je večino šolskih ustanov še zasedala vojska. Avgusta 1945 pa je slovensko ministrstvo za prosveto predpisalo, da morajo iti vsi izpiti, opravljeni na okupiranem ozemlju med vojno, skozi postopek nostrifikacije, ki je bolj temeljila na političnih kot pa na strokovnih merilih. Javno veljavnost je med nostrifikacijo (po grobih ocenah) izgubilo več kot 200 maturitetnih spričeval.

Leta 1945 zavlada na maturi slovenščina

Spremembe v šolstvu, ki so nastale po političnem prevratu v letu 1945, se niso dotaknile bistva mature. Za kulturno področje je bilo pri spremembah prvih let po 2. svetovni vojni poglobitno dejstvo, da je v Jugoslaviji komunistična oblast uveljavila novo federalno ureditev. Drugačen pristop k reševanju nacionalnega vprašanja je vplival na vse segmente kulturnega ustvarjanja in pustil sledove tudi pri zrelostnih izpitih. Pri teh sedaj ni bilo več potrebno opravljati izpitov iz srbskohrvatskoslovenskega jezika ali zgolj iz srbohrvaščine, kajti težnje po enotnem državnem jeziku so vsaj za nekaj časa potihnile. Tudi izpričevala, ki so jih pred 2. svetovno vojno predpisovali in jih tiskali v Beogradu, so po vojni zamenjala spričevala, ki jih je tiskala Državna založba Slovenije, ki je bila leta 1945 ustanovljena kot založba Ministrstva za prosveto Slovenije. Težnje po centralizaciji sicer niso bile po vojni nič manjše kot pred njo, toda uzakonitev federalne ureditve je najglasnejšim zagovornikom jugoslovanskega unitarizma v novem političnem vrhu onemogočala poenotiti šolske predpise za vso državo. Po letu 1945 tako vsaj formalno novih pravil o maturi niso več sprejemali, obrazcev predpisovali in dokumentov tiskali zunaj Slovenije. Nekdanjo vlogo Dunaja in Beograda je prevzela slovenska kulturna prestolnica Ljubljana.

Z zamenjavo oblasti v letu 1945 je začel doživljati precejšnje spremembe tudi šolski sistem. Za odredbe o šolstvu, ki so jih sprejemali prvo desetletje po vojni, je značilen pridih začasnosti. Pravilniki in odredbe so veljali po leto, dve, kvečjemu tri, razen redkih izjem pa niso globlje posegali v organizacijo šolskega sistema; največji med temi posegi je bila seveda triletna uzakonitev sedemletnega osnovnega šolanja. Drugače je bilo v vsebinskem smislu, saj je nova komunistična oblast vsiljevala lastno interpretacijo marksistične ideologije na vsa področja človekovega ustvarjanja, torej tudi v šolstvo.

V vladi, ustanovljeni 5. maja 1945, smo Slovenci končno dobili tudi samostojno ministrstvo za prosveto, za ministra pa je bil imenovan Ferdo Kozak. Precej samostojno je sicer bilo tudi poverjeništvo za uk in bogočastje iz leta 1918, ki pa je že v nekaj letih izgubilo veliko pristojnosti nasproti Beogradu. Ministrstvo za prosveto iz leta 1945 pa je bilo eno od tistih slovenskih ministrstev, ki je obdržalo največ pristojnosti nasproti beograjskim centrom moči. Z ukrepi poleti 1945 je skušalo odpraviti posledice okupacije v šolstvu. Med drugim so izdali »uredbe o začasni odpravi nižjih in višjih tečajnih izpitov« in v letu zaključka vojne, tako kot v letu njenega začetka na slovenskem ozemlju, na gimnazijah vnovič ni bilo zrelostnih izpitov. To se je ponovilo še čez dve leti, leta 1947, saj po spremembi šolskega sistema gimnazije niso imele osmih razredov. Zato pa so v teh letih - do 1950, ko so šolske oblasti vnovič predpisale osemletno šolsko obveznost - malo maturo opravljali že po 3. razredu gimnazije. To je bil namreč takrat končni razred nižje gimnazije, višja pa je imela pet razredov, od četrtega do osmega.

Šolski sistem je sicer doživljal pomembne (začasne!) spremembe, ki so bile vsaj za Slovence povečini nazadovanje in ne napredovanje. To pa ne velja v tolikšni meri za maturo, ki je kljub spremembam pravil še vedno potekala po precej utečenih načelih. Prvo pravo slovensko ministrstvo za prosveto je prva povsem slovenska pravila o maturi izdalo 10. februarja 1947, podpisala pa jih je ministrica Lidija Šentjurs. »Začasna pravila o višjem tečajnem izpitu na gimnazijah in klasičnih gimnazijah« so malce posegla v prejšnji obseg predpisane snovi za maturo. Sprememba v primerjavi s predvojnimi pravili je bila že v tem, da na začetku pravil ni bil označen namen mature in da je bil za predsednika izpitnega odbora imenovan ravnatelj šole. Pri kandidatovih obveznostih je odpadla srbohrvaščina, ki ni več uživala vloge vsedržavnega jezika, pri tujih jezikih pa je bila na vseh šolah obvezna ruščina. Pisni del mature je bil tako sestavljen iz slovenščine, ruščine in matematike, na klasičnih gimnazijah pa je matematiko zamenjala latinščina. Pri ustnem delu so tem trem predmetom dodali še zgodovino in zemljepis. V prvih povojnih letih so bili pri maturi precej zapostavljeni realni predmeti, pa tudi matematika ni imela ključne vloge, saj je klasični gimnazijci na maturah niso imeli. Pri zgodovini pa se je že poznal odsev dobe, saj je moralo biti izmed treh vprašanj, na katera je odgovarjal dijak, eno obvezo iz obdobja narodnoosvobodilne borbe. Vprašanja pri zemljepisu so bila omejena na Jugoslavijo, eno pa je moralo biti iz poznavanja ustave. Pravila o izvedbi mature (lističi z vprašanji, zamenjava lističa, največ osem kandidatov na dan, način odgovarjanja, vodenje zapisnika, ponavljanje negativno ocenjenega predmeta itd.) pa se niso spremenili.

Istega dne, 10. februarja 1947, je ministrica Lidija Šentjurs izdala tudi nove predpise za malo maturo. Stari naziv nižji tečajni izpita je bil preimenovan v sprejemni izpit za višjo gimnazijo in učiteljišče, smisel izpita pa je ostal enak; bil je pogoj za vpis v višjo gimnazijo. Obsegal je do dvourno pisno nalogo iz slovenščine, ruščine in matematike ter ustno iz teh treh predmetov ter zgodovine in zemljepisa. Podobni sprejemni izpiti so bili leto kasneje predpisani tudi za druge srednje šole.

Pri pravilih, izdelanih leta 1947, je bilo vidno, da so bila pisana v naglici in zato ne do konca domišljena. Pisana so bila pod vplivom političnega trenutka, zato se ne gre čuditi, da so bila že v nekaj letih večkrat popravljena in kmalu zamenjana z bolj premišljenimi pravili. Leto dni kasneje, februarja 1948, je ministrstvo naredilo korak k poenotenju mature na Slovenskem. Teme za pisni del izpita je namreč sklenilo sestaviti samo, tako da bi vsi dijaki na Slovenskem izbirali med enakimi temami. Razširjena pa je bila zahtevana snov iz matematike. Pri ustnem izpitu se je po novem zahtevalo eno vprašanje iz aritmetike, algebre ali infinitezimalnega računa, drugo iz planimetrije, stereometrije, trigonometrije ali analitične geometrije, *»tretje pa naj bo dokaz kakega važnejšega izreka ali pregledno vprašanje, pri katerem kandidat lahko pokaže pravilno razumevanje predelanega gradiva«*.

Naslednja sprememba je bila sad informbirojevskega spora Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, saj je začela s šolskim letom 1948/49 kot obvezen maturitetni predmet odpadati ruščina. Najprej je bilo prevideno, da bi jo črtali v celoti in je ne bi zamenjali z nobenim drugim živim jezikom, tako da se absolventi na končnem izpitu sploh ne bi srečali s tujim jezikom. Nato pa je ministrstvo predpisalo, da ostane ruščina le na ustnem delu izpita. Pisni del mature je bil tako skrčen le na dva dneva (za slovenščino in matematiko), pri ustnem delu pa so bile enakovredno zastopane ostale predmetne skupine. Pri tujem jeziku je zaenkrat še ostala ruščina. Pri družboslovju sta bila združeni narodna zgodovina in zemljepis Jugoslavije. Na lističu, ki ga je izlekel kandidat, sta morali biti po dve vprašanji iz zgodovine in zemljepisa. Kot peti predmet so na ustni del mature uvrstili fiziko: *»Da je postala fizika predmet teh izpitov, je vzrok v njeni pomembnosti za ideološko izobrazbo ter nadaljevanje študija na strokovnih oziroma visokih šolah.«* To pa je bil začetek večanja vloge realnih predmetov na maturi.

Hitrega menjavanja pravil za delo v šolskih prostorih pa ni in ni bilo konec. Kako nesmiselne so bile številne uredbe, pove tudi podatek, da je bil s šolskim letom 1948/49 vnovič uveden nižji tečajni izpit, ukinjen in vnovič zamenjan s sprejemnim izpitom pa že s šolskim letom 1950/51. Vsi ti številni odloki in preimenovanja pa se sploh niso dotaknila bistva "male mature", ki je tako ob manjših spremembah pri predmetih ostajala enaka kot pred desetletji.

Do bistvenejših sprememb ali bolje rečeno približevanja maturi, kakršno so poznali že pred leti, je prišlo v šolskem letu 1950/51. Z novim pravilnikom (da je bil tudi ta »začasni« je menda že odveč ponavljati) je bil višji tečajni izpit preimenovan v maturo. Za predsednika izpitnega odbora je bil vnovič imenovan ministrski odposlanec oziroma tedaj uradno *»odposlanec Sveta za prosveto in kulturo LRS«*, ravnatelj šole pa je bil - tako kot pred leti - podpredsednik izpitnega odbora. Administrativna plat mature in postopek nista doživela sprememb. Pismeni del mature je obsegal slovenščino, matematiko in tuji jezik po izbiri (dijaki klasičnih gimnazij so kot četrto pisali še nalogo iz latinščine ali grščine). Pri ustnem delu pa se je nadaljeval že nakazani

trend večanja pomembnosti naravoslovja, saj je bila dvema jezikoma (slovenskemu in tujemu), zgodovini, ki je bila tokrat že brez zemljepisa, matematiki in fiziki dodana še kemija. Zadnjih dveh »klasiki« niso imeli, zato pa so imeli poleg latinščine ali grščine pri zgodovini še zgodovino umetnosti.

Ta »začasni pravilnik o maturi« je ob manjših spremembah ostal v veljavi do konca petdesetih let, do šolske reforme in ukinitve nižjih gimnazij. Ravnatelj je imel pri maturi, tako kot pred leti, vnovič bolj vlogo organizatorja maturitetnih izpitov, najpomembnejša osebnost maturitetnih dni na šoli pa je bil zopet ministrski poslanec. Ravnatelj je moral pripraviti malo maturo v dneh od 8. do 14. junija, veliko maturo pa od 12. do 24. junija. Dijaki, ki v prvo niso pokazali zadovoljivega znanja, so dobili priložnost za prvi popravni izpit v prvih dneh septembra. Poleg tega je ravnatelj odredil sestavo izpitnih odborov in urnik poteka male in velike mature.

Sredi petdesetih let so v Jugoslaviji potekale priprave na veliko šolsko reformo. Izhodišča zanjo je pripravila Zvezna komisija za reformo šolstva, v njenih načrtih in premišljevanjih njenih članov pa se gimnazijam ni obetalo nič dobrega. Predlogi so predvidevali izničenje pomena gimnazij kot osrednje splošnoizobraževalne šole na srednji stopnji šolanja, na njihov račun pa naj bi na pomenu pridobile strokovne šole. Na teh šolah naj bi se po mnenju komunističnih ideologov šolala delavska in kmečka mladina, medtem ko so za gimnazije ocenjevali, da tam prevladuje malomeščanska mladina. Toda namesto da bi dvignili zahteve za šole, ki so jim bile bolj všeč, so šolski reformatorji sklenili izničiti prednosti gimnazij, ki so jim v ideološkem ocenjevanju očitali elitizem, malomeščanskost in protisocialističnost. Ena od kvalitetnih prednosti gimnazij pa je vsekakor bil zrelostni izpit.

Absolventom srednjih strokovnih šol in celo vajenskih šol je bil postopoma že v petdesetih letih omogočen vse širši dostop na višje in visoke šole, toda kot pogoj so jim pogosto še vedno postavljali polaganje celotne gimnazijske mature. Ker pa je bilo to dijakom iz šol, ki so nudile precej šibkejše splošno znanje kot gimnazije, zelo težko, so hoteli šolski reformatorji pomagati strokovnim šolam tudi tako, da bi njihovim absolventom omogočili neposreden vpis na visoke šole. Pri tem pa je bila matura v stari vlogi - edina, ki omogoča vpis na fakulteto - moteča in odvečna.

Zagovorniki predlogov za ukinitve gimnazij v šolski reformi petdesetih let še niso bili v premoči, tako da je matura ostala sestavni del gimnazijskega šolanja, a v zelo spremenjeni obliki. Šolska reforma je prinesla dokončno slovo male mature, o kateri si šolniki že nekaj desetletij niso bili povsem na jasnem, ali je potrebna ali ne. Sprejemnega izpita na gimnazijo (prejšnjega nižjega tečajnega izpita oziroma male mature) po šolskem letu 1958/59, ko je bila gimnazija skržena na štiri razrede, ni bilo več.

Zadnje mature pred to največjo spremembo na srednješolski stopnji šolanja po več kot stoletju, odkar so postale gimnazije osemrazredne šole in je bila uvedena matura, so opravljali po majhnih popravkih začasnega pravilnika, ki jih je sprejel Svet za prosveto in kulturo Slovenije 19. aprila 1955. V tem začasnem pravilnik so bile jasno razvidne tudi ideološke zahteve časa, saj je bil namen mature orisan z besedami, da morajo kandidati pri njej pokazati *»solidno splošno izobrazbo, ali so si pridobili dovolj temeljnega znanja, da bodo mogli uspešno opravljati poklice, koristne za skupnost ali pa nadaljevati šolanje na visokih šolah, ali poznajo pridobitve narodnoosvobodilnega boja, pravice in dolžnosti državljana FLRJ, skratka, pokazati morajo splošno zrelost«*. K maturi so se lahko prijavili dijaki, ki so uspešno dokončali osmi razred gimnazije in imeli v vedenju vsaj oceno zadovoljivo. Če pa so imeli v vedenju oceno nezadovoljivo, so dobili pravico opravljati maturo *»šele v poletnem roku prihodnjega leta, če predloži potrdilo ljudske oblasti o primernem vedenju«*.

Predsednik izpitnega odbora je bil odposlanec šolskega ministrstva, podpredsednik pa ravnatelj šole. Izpitni odbor je imel izpitne komisije, ki jih je moralo biti toliko, kolikor je bilo na šoli oddelkov 8. razreda. Pisni del mature je obsegal naloge iz slovenskega jezika, matematike, tujega jezika in na klasičnih gimnazijah še latinškega ali grškega jezika. Vsaki nalogi so bile odmerjene po štiri ure v treh oziroma na klasičnih gimnazijah štirih zaporednih dneh. Možno je bilo zaslediti že prve korake k poenotenju matur v državi, saj si je Svet za pravico in kulturo Slovenije zadržal pravico, da *»lahko določi naloge za posamezni izpit«*. Pri slovenščini je lahko kandidat izbral med dvema temama; ena je bila izbrana s področja slovstva, umetnosti ali zgodovine, druga pa iz splošnih vprašanj gospodarstva, tehnike ali družbenega razvoja. Pri tujih jezikih so morali kandidati prevesti približno eno tipkano stran neznanega besedila v slovenščino, pri matematiki pa je ostalo vse po starem. Če je imel kandidat v 8. razredu odličen uspeh in je vse pisne naloge pisal vsaj prav dobro, je bil oproščen ustnega dela mature, drugače pa ga je čakalo še soočenje z drugim delom zrelostnega izpita. Na tem je odgovarjal iz petih predmetov: slovenskega jezika s književnostjo, tujega jezika po izbiri, zgodovine, matematike in enega realnega predmeta (fizike, kemije ali biologije). Dijaki klasičnih gimnazij so imeli namesto realnega predmeta latinski ali grški jezik, zgodovino pa so razširili z zgodovino umetnosti.

Na ustnem delu so smeli biti dnevno izprašani štirje dijaki dopoldne in trije popoldne, potek je imel že utečeno obliko, okvirni čas dijaka za odgovarjanje na vprašanja iz enega predmeta pa je bil odmerjen na petnajst minut. Pri slovenščini je moralo biti eno vprašanje povezano s književnostjo drugih jugoslovanskih narodov, pri zgodovini pa eno *»iz zgodovine ali predzgodovine narodnoosvobodilnega boja in razvoja Jugoslavije po osvoboditvi«*. Že dan po končani maturi je moral predsednik izpitnega odbora razglasiti kandidatom izid mature, spričevala pa so morala biti izdana v osmih dneh po končanem izpitu. Ravnatelj šole kot podpredsednik in predsednik izpitnega odbora pa sta seveda morala napisati še poročili za ministrstvo.

Število maturantov je v petdesetih letih skokovito naraščalo, saj se je začelo z letom 1945 večati število gimnazij na Slovenskem in so v petdesetih letih tudi že tiste gimnazije, ki so se postopno preoblikovale iz nižjih v višje, zapuščali prvi maturanti. V enem desetletju se je tako letno število maturantov na gimnazijah v Sloveniji v primerjavi z zadnjimi predvojnimi in prvimi povojnimi leti več kot podvojilo, saj je letno maturiralo poldrugi tisoč Slovencev in Slovenk. Vse več je bilo zlasti slednjih, saj se je njihov delež že približeval polovici in s tem že nakazal, da bodo v kratkem prevladale v častitljivih gimnazijskih ustanovah, ki so bile še pred nekaj desetletji domena in privilegij močnejšega spola.

Šolska reforma in zaključni izpit

Sredi petdesetih let so se začele prosvetne oblasti pripravljati na veliko šolsko reformo, ki naj bi zajela vse stopnje šolanja od osnovnošolskega prek srednje in visokošolskega do podiplomskega. Eden od poglobitvenih ciljev reforme je bil ustvariti bolj prožen šolski sistem, ki ne bi dijakom določene vrste šole že vnaprej odvzel možnost vpisa na poljubno šolo višje stopnje, temveč bi z večjo uravnoveščenostjo programov in s tem primerljivostjo isto stopenjskih šol omogočal prepis na čim širši krog šol. Temu vsekakor spodbudno zastavljenemu načrtu pa je žal sledila slaba izvedba.

Kajti če hočemo čim bolj približati dva dotlej različna principa dela, lahko to naredimo - če hočemo dvigniti splošno kakovostno raven - s tem, da kot izhodišče vzamemo že doseženo raven boljšega in od slabših zahtevamo, da dosežejo to raven. Toda v Jugoslaviji je na vseh področjih človekovega bivanja prepogosto obveljalo nasprotno načelo, naj boljši počakajo ali celo znižajo že doseženo raven, da bi lahko slabši v svojem počasnem ritmu prisopihal do njega. Takšno načelo so, žal, prevzeli tudi šolski reformatorji. Na šolah srednje stopnje je to pomenilo, da se morajo bolj zahtevne gimnazije prilagajati manj zahtevnemu strokovnemu šolstvu. Ena od izrazitih prednosti gimnazij pa je bila ravno matura, izpit, ki je bil vstopnica za univerzitetni študij. Namesto da bi reformatorji zahtevali, naj tudi strokovne šole uvedejo čim zahtevnejši zaključni izpit, da bi lahko njihovi abiturienti enakopravno konkurirali gimnazijcem pri vpisu na višje in visoke šole, so se za dosego tega cilja raje odločili znižati visoko zahtevnost gimnazijske mature.

V procesu šolske reforme je predlog za reformiranje gimnazije pripravljala posebna skupina pri Zveznem zavodu za proučevanje šolstva. Glavno besedo v njej so imeli srbski predstavniki, med njimi tudi takšni, ki so bili najglasnejši zagovorniki popolne ukinitve gimnazij. Slovenija je imela pri pripravi reformnih načel za gimnazije povsem obrobno vlogo. Skupina je svoje poglede objavila leta 1959. Pri vprašanju izpitov je že na začetku zavrnila smotrnost sprejemnega izpita za vpis na gimnazije in s

tem postavila piko na i odpravi male mature. Medtem ko so za popravne, predmetne, razredne in privatne izpite omenili, da pri njih ni vzrokov za odstopanje od že utečene prakse, je skupina za zaključni izpit predlagala precejšnje novosti.

»Zaključni izpit, tradicionalna matura, mora precej spremeniti svoj značaj predvsem zaradi uvajanja izbirnega šolanja«, je pojasnila komisija za reformo gimnazij in dodala, da z zaključnim izpitom ne bi smeli zajeti niti veliko predmetov, niti veliko gradiva in da ni pravega vzroka niti za to, da bi na zaključnem izpitu preverjali vse znanje, pridobljeno v toku šolanja, saj so bila ta znanja med šolanjem sproti ocenjevana in tudi že pozitivno ocenjena. Predlagali so, da bi za zaključni izpit izdelali poseben, za vso državo enoten program, ki bi obsegal izbrane rezultate večletnega šolskega dela. Tako naj bi preverili, če je dijak med šolanjem dosegel tisto raven, ki se zahteva kot končni cilj gimnazijskega šolanja in ki zadostuje za to, da bi učenec lahko brez težav nadaljeval šolanje. *»Zato ni potrebno, da bi bil program zaključnega izpita širok po obsegu, temveč visok po nivoju.«*

Precej široka obrazložitev komisije za gimnazije ni mogla zakriti bistva problema - pomen mature naj bi precej znižali, saj je bila ravno matura zaradi svoje zahtevnosti tista stopnička, ki je gimnazijce v primerjavi z ostalimi srednješolskimi absolventi postavljala v boljši položaj pri vpisu na nadaljnje stopnje šolanja. Prizadeti maturo oziroma znižati njeno raven je bila torej le ena od točk, s katero bi prizadeli pomen gimnazij, kar je bil eden pomembnejših ciljev komunističnih šolskih reformatorjev. Toda zaradi vnovičnih teženj po poenotenju šolstva v Jugoslaviji so tudi slovenski politiki nasprotovali tako temeljnim spremembam v gimnazijskih prostorih, kot so jih predlagali v Beogradu.

Kljub temu je pomen mature doživel največje spremembe od njene uzakonitve naprej. Prosvetni svet Jugoslavije je namreč novembra 1959 predlagal, da bi staroslavno maturo zamenjal le zaključni izpit za gimnazije in strokovne šole. Že v tem je bila vidna degradacija pomena gimnazij, saj je morala biti matura na pol ukinjena, da so lahko šolski reformatorji na isto raven z gimnazijami spravili tudi strokovne šole. Zaključni izpit na srednjih šolah naj bi obsegal domačo nalogo, ki bi jo dijak izdelal že v teku zadnjega letnika in bi jo zagovarjal pred komisijo, ter iz pisnega in ustnega dela iz maternega jezika. Takšna oblika zaključnega izpita naj bi bila, po zatrdjevanjih predlagateljev, bolj znanstvena, pokazala naj bi dijakovo sposobnost v tematiki, ki ga posebej zanima, spregledala pa naj bi naučeno znanje, češ da ga dijaki tako in tako v nekaj mesecih pozabijo. Toda posamezniki so že ob tem poudarjali na številne težave, ki jih prinašajo takšne radikalne spremembe.

Na podlagi priporočila zvezne vlade je predsednik Sveta za šolstvo Ljudske republike Slovenije Vladko Majhen 27. marca 1960 izdal navodila za novo obliko zaključnega izpita. Novost je bila že v tem, da so bila skupaj z gimnazijami predpisane sorodne

določbe tudi za tehniške in druge strokovne šole za gospodarstvo in javne službe. Nov način zrelostnega izpita so morale srednje šole upoštevati po šolskem letu 1959/60.

Zaključni izpit je po novih predpisih obsegal zgolj domačo nalogo, pismeno nalogo pred izpitnim odborom in ustni izpit pred izpitno komisijo. Domačo nalogo je moral dijak narediti v zaključnem letniku srednje šole, torej gimnazijci v 4. razredu gimnazije. Temo si je lahko izbral vsak dijak sam, toda če je učiteljski zbor menil, da ne ustreza učnim načelom, je temo lahko spremenil, razširil ali zožil. Dokončen naslov teme je moral dijak sporočiti učiteljskemu zboru tri mesece pred izpitom, zaželeno pa je bilo, da se je pri izdelavi naloge čim večkrat posvetoval z mentorjem, torej profesorjem predmeta, iz katerega je bila izbrana tematika domače naloge. Vsako nalogo sta morala pregledati dva pregledovalca, ki jih je določil učiteljski zbor. Domača naloga je postala najpomembnejši del zaključnega izpita. Ob tem so sicer četrtošolci imeli na razpolago še štiri ure za pisno nalogo pred izpitnim odborom, ki je določil tri teme iz *»širšega področja družbenega življenja, gospodarstva, kulture in znanosti. Povezane naj bodo z našo družbeno stvarnostjo, da lahko učenec pokaže hkrati splošno razgledanost in ideološko zrelost«*. V primerjavi s prejšnjimi pisnimi nalogami pri maturi je bila zgolj ena, bolj poljudna, veliko olajšanje za maturante in je pomenila lažjo pot do zrelostnega izpita. K temu je dodatno pripomogel še ustni izpit, saj ni bil več izpit v klasičnem smislu, pri katerem so morali kandidati pokazati znanje iz več predmetov, temveč le zagovor domače naloge. Spraševalci so smeli porabiti za posameznega kandidata od dvajset do štirideset minut, vprašanja pa se niso smela preveč odmikati od širše problematike domače naloge. Izpitni odbor je ob koncu ocenil dijaka zgolj z eno skupno oceno, pri čemer je imela največjo težo domača naloga. Velika pomanjkljivost predpisov je bila že v tem, da niso določili, kaj z dijakom, ki je oddal odlično domačo nalogo (za katero je bilo težko preveriti, ali je dejansko sad njegovega dela!) in pisal katastrofalno slabo pisno nalogo pred izpitnim odborom. Četudi je dijak dobil skupno negativno oceno, se je lahko, če je bila domača naloga solidna, prijavil na naslednji rok z isto domačo nalogo, kar pomeni, da mu ni bilo potrebno vlagati v priprave preveč dodatnega truda. Da je padla splošna raven zahtevnosti pri maturi, je bilo posredno razvidno tudi pri določbah o izpitnem odboru, saj je bil za njegovega predsednika imenovan *»ravnatelj šole, če do začetnega izpitnega roka ne imenuje predsednika Svet za šolstvo LRS ali pa z njegovim pooblastilom za šolstvo pristojni upravni organ ljudskega odbora«*. O ministrskih odposlancih po novih načelih torej ne moremo govoriti. To je bilo razvidno tudi v končni določbi, da o rezultatih zaključnega izpita poroča zgolj ravnatelj šole.

Nad novo obliko mature so vsaj na začetku pokazali nekaj navdušenja tudi posamezni slovenski šolniki, saj je npr. v glasilu Prosветno pedagoške službe okraja Kranj Bilten leta 1960 Miha Mohor v zagovor novemu zaključnemu izpitu navedel obilo pripomb na račun stare mature, češ da so si *»pedagogi ob živčnem razpoloženju, tremi in včasih celo omedlevicah kandidatov za maturo spraševali, kakšen smisel naj pravzaprav ima tak izpit za človeka, ki smo ga v štirih ali celo osmih letih šolanja proučili in spoznali*

prav do podrobnosti v vseh njegovih sposobnostih, znanjih in težnjah«. Toda to misel je v nadaljevanju že sam negiral, saj je zapisal, da se v novi obliki zaključnega izpita z domačo nalogo, pismeno nalogo in zagovorom pred komisijo kandidat pravzaprav prvič sreča z znanstvenim delom, kar pomeni, da ga s te plati profesorji še niso mogli spoznati. Poudaril pa je tudi, da je bila v tedanji fazi šolske reforme prav sprememba mature *»prvi ukrep, ki se je dotaknil gimnazijskega načina dela«*.

Nov način opravljanja zrelostnega izpita je imel le to prednost, da je bil sestavni del bolj prožnega šolskega sistema, ki ni tako kot star sistem onemogočal vpisa abiturientov strokovnih šol na univerzo. Toda ob tem so pristojni organi, žal, več truda vložili v nižanje zahtevnosti in visoke ravni dela na gimnazijah kot pa v dvigovanje zahtevnosti in ravni dela strokovnega šolstva.

Prvič so zaključni izpit namesto mature po novih predpisih opravljali dijaki leta 1960. In že takrat je bilo jasno, da je s tem nekaj hudo narobe in da administrativno izenačevanje srednjih šol ne pomaga napredku strokovnih šol, temveč zgolj pripomore k nazadovanju gimnazij. Kajti Svet za šolstvo LRS je po analizi rezultatov nove mature ugotavljal, da *»so ponekod nepravilno razumeli značaj in namen zaključnega izpita«*. Profesorji so *»napačno«* še vedno presojali in ocenjevali dijakovo znanje na star način, namesto da bi po novem ocenjevali le, *»kako zna kandidat uporabljati pridobljeno znanje pri obravnavi posameznih problemov«*. Precejšnje napake so delale tudi izpitne komisije, saj številnim verjetno sploh ni bilo jasno, kaj naj na zagovoru sprašujejo. Eni so se tako zadovoljili že s samo obnovo domače naloge, medtem ko so drugi, verjetno pod vplivom stare oblike mature, zašli v temeljito spraševanje dijaka tudi o snovi, ki z domačo nalogo ni bila v nikakršni zvezi. Obe skrajnosti pa sta se zdeli Zavodu za napredek šolstva napačni: *»Mnenja smo, da snovi, iz katere izprašujemo, ne gre niti preveč zoževati niti preveč razširjati. Napačno bi bilo, če bi ustni izpit omejili samo na obrazložitev domače naloge, kakor bi bilo napak, če bi hoteli izprašati stvarino iz vseh predmetov na način, kot je bilo to pri stari maturi.«* Na precejšnje pomisleke je naletelo tudi ocenjevanje, saj skupna ocena zaključnega izpita sploh ni mogla nakazati področja, ki je posameznemu dijaku posebej pri srcu. V nasprotju z vsemi novimi pravili so zato ustanove, šole, komisije za štipendije in sorodne organizacije od abiturientov zahtevale, da jim poleg zaključnega spričevala posredujejo še spričevalo zadnjega letnika srednje šole, tako da so sploh lahko ugotovile, za katero področje se najstnik bolj zanima. Da so bila potemtakem mnenja o obliki spričeval in njihovi vsebini zelo različna, menda ni potrebno posebej poudarjati. Pritožb in kritik na račun novega preverjanja znanja ob zaključku srednje šole je bilo torej več kot preveč, toda na Zavodu za napredek šolstva so po prvih neuspehih še mislili, da je možno težave izgladiti z novimi navodili: *»Po pregledu gornjih izvajanj lahko napravimo zaključek, da bi bilo potrebno k veljavnim navodilom izdati posebna pojasnila, ki bi razčistila obstoječe nejasnosti in bolj precizirala določene stvari, da se ne bi pojavljala različna tolmačenja v posameznih šolah. Navodil samih bi vsaj za enkrat morda ne bi bilo treba spreminjati, ker je v njihovem okviru možno rešiti vse glavne pritožbe in predloge s primernimi pojasnili.«*

Da so morali ugotavljati mnenja in odzive na novo obliko mature z anketami v šolah, je posledica dejstva, da so v šolski reformi ukinili šolske inšpektorate, ki so pred tem dajali dokaj ostre strokovne ocene o delu v šolah. Nadomestili so jih s prosvetno pedagoškimi službami, ki pa se niso toliko zanimale za strokovno delo v šolskih prostorih. Ugotovitve gorenjske prosvetno pedagoške službe so npr. bile, da je večina kandidatov na zagovoru uspešno zagovarjala domače naloge, da so skušali imeti enak kriterij za vse srednje šole (zato je bilo seveda potrebno znižati raven zahtevnosti mature, op.p.) in da *»se je ob tem izpitu lahko sprostila kandidatova osebnost, njegovo osebeno zanimanje in sposobnosti, kar se kaže tudi v ocenah, ki so pri nekaterih v vidnem nasprotju s povprečnimi ocenami za redno šolsko delo. To pa je le nov dokaz o potrebnosti cepitve gimnazijskega študija na več interesnih vej.«* Med napakami je bila najpogostejša preveč nekritično prepisovanje virov, iz katerih so dijaki črpali snov za domačo nalogo in *»so material za naloge večinoma več ali manj dobesedno prepisovali iz virov, ne da bi si vsebino osvojili in jo po svoje predelali. To bo treba preprečevati, da jih ne bomo navajali k nesamostojnosti in plagiatorstvu«*, so menili na prosvetno pedagoški službi. Dodali pa so, da *»tako nas kot kandidate motita neestetska oblika in pomanjkljiva vsebina spričevala o zaključnem izpitu. Spričevalo ne daje prave slike štiriletnih prizadevanj, sposobnosti in uspehov dijaka. To vrzel smo izpolnili s tem, da smo vnesli vsaj uspeh zadnjega letnika«*, kajti višjim šolam pomanjkljivo spričevalo ni nudilo vpogleda v posameznikove sposobnosti in interesna področja.

Kljub temu, da so pristojni organi izdajali še dodatna navodila in pojasnil, so se še naprej vrstile pripombe na račun neprimerne oblike mature. Zlasti glasne so bile leta 1962, ko je Svet za šolstvo Slovenije sprejemal nove predpise o gimnazijah. Korak naprej v ocenjevanju vloge gimnazij je bil vsaj ta, da jih niso hoteli več nasilno tlačiti v isti lonec z raznovrstnimi srednjimi strokovnimi šolami.

Po trikratnem poskusu z novo obliko mature v letih 1960, 1961 in 1962 je Zavod za napredek šolstva Slovenije izdelal obsežnejšo analizo in iz anket in poročil izluščil prednosti in pomanjkljivosti zaključnega izpita na gimnazijah. Kot prednost so navedli zlasti način izdelave domače naloge, kajti *»tako lahko učitelji preverjajo, ali učenci razumejo bistvo problema, ki ga obravnavajo«*. To pa je bil po mnenju Zavoda napredek v primerjavi s preprostim izpraševanjem na stari maturi, kjer je *»izpit konstatiral le uspeh na področju intelektualne izobrazbe, toda zelo pomanjkljivo, ker ni preverjal stvarne usposobljenosti kandidatov za samostojno intelektualno delo«*. Novi način mature naj bi zato gimnazije spodbujal k vpeljavi več novih oblik dela s seminarskimi nalogami in praktikumom že v štiriletnem šolanju. Toda ob domačih nalogah so se pokazale tudi številne pomanjkljivosti. Prva od teh je bila že nezmožnost preverjanja, v koliko je naloga dejansko rezultat dijakovega dela, ne pa *»prevelike pomoči«* zunanjih sodelavcev. Po mnenju Zavoda so bile pogosto tudi napačno izbrane teme nalog, saj so bile nekatere preozko specialne, spet druge presplošne. Zato pripombe na novo maturo niso bile nič milejše kot na staro: *»Stara matura je preveč obremenjevala*

učence, ki so morali v kratkem času opraviti izpit iz zelo obsežne tvarine. Zaradi strahu, ki je spremljal ta izpit, se je pojavila trema, psihične motnje in deformacije. Vsega tega sedanjemu zaključnemu izpitu ne moremo očitati. Nasprotno, večina ravnateljev, učiteljev in predsednikov izpitnih komisij meni, da je sedanji zaključni izpit prelahek in preveč enostranski. Zanimivo je, da tudi velik del anketiranih abiturientov tako sodbo iskreno potrjuje. Pri tem pa nihče ne misli, da bi se odpravila domača naloga, temveč predlagajo, naj se zaključni izpit tako spopolni, da bo ustrezal splošno-izobraževalnemu profilu gimnazije in pedagoško stimuliral kvaliteto njenega dela.»

Na precejšen odmev s temi v zvezi je med pedagogi naletel članek Franca Pedička Razmišljanje o gimnazijski maturi, objavljen 9. junija 1962 v Naših razgledih, ki je bil ostra kritika deviacij, ki jih je prinesla nova oblika mature. Pisan je bil v duhu spoznanja, da nam je potrebna splošno-izobraževalna gimnazija, ne pa delitev gimnazij na precej različne usmeritve (kot jo je predlagal Prosvetni svet v Beogradu leta 1959 in je bila v Sloveniji dejansko izvedena v usmerjenem izobraževanju leta 1981; op.p.). Za Pedička je bila nova oblika mature enako nesprejemljiva kot stara. Nova oblika je bila preozka, zato je vplivala na zmanjšan interes dijakov do drugih predmetov, rušila je sistem dela v zaključnem razredu, kjer je začel vidno plahneti duh kolektivnosti in tovariške povezanosti. Iz teh pripomb je Pediček povzel: *»Problematičnost sedanje mature se kaže tudi iz tega: kandidat, ki je uspešno pripravil neko ožje problem-sko, torej že strokovno specializirano maturitetno nalogo in jo pri eksaminaciji 'uspešno' ubranil, lahko izdela s kar dobro skupno oceno, četudi je pokazal pri pisni ('klavzurni') maturitetni nalogi iz nekega širšega prirodoslovnega ali družboslovnega kompleksa hudo nepismenost ali nerazgledanost. Če takšni kandidati na maturah uspešno končujejo zrelostne izpite, si sami rušimo osnovni reformni koncept gimnazije in pristajamo na kult strokovnosti in prezgodnje specializacije.»* Kandidat ne bi smel končati zrelostnega izpita kljub še tako odlični domači nalogi, če na pisnem delu pokaže popolno neznanje, je menil Pediček. Splošno razgledanost pa bi lahko poudarili s tem, da bi imeli ob domači nalogi še izpite, na katerih bi bila pokrita vsa gimnazijska področja (jezikovni, družboslovni, naravoslovni): *»Seveda s tem nikakor ne mislim vračati mature na stari predmetni koncept. Res pa je, da bi takšni izpitni kompleks sedanji maturi prav nič ne škodil. Težava je le v njegovi praktični izvedbi. Maturo bi s tem prav gotovo približali splošno izobrazbenem statusu gimnazije.»*

Pedičkova kritika je bila objavljena v času, ko je Svet za šolstvo Slovenije sprejemal načela nove oblike gimnazij. Leta 1962 so bila tako sprejeta navodila o pogojih za verifikacijo gimnazij in o minimalnem obsegu snovi za gimnazijske učne načrte, vse to pa so morala gimnazijska vodstva upoštevati že v šolskem letu 1962/63. Tudi zato se Pedičkove kritike padle na plodna tla. Med pogoji za verifikacijo gimnazij je bila omenjena tudi matura, tokrat vnovič z drugačnim imenom: *»Na gimnaziji se opravlja sklepni izpit. Vsebino in obseg sklepnega izpita določa Svet za šolstvo LRS.»*

Ob pripravah novih programov za gimnazije so tako razpravljali tudi o odpravi verjetno najlažje oblike mature v njeni zgodovini. Trditve, da je nova oblika mature premalo zahtevna (kar so trdili zlasti na gimnazijah), so pokazali tudi preprosti statistični podatki. Število negativno ocenjenih na zrelostnih izpitih je namreč v zadnjih treh letih zdrknilo na minimum, v nasprotju s tem pa je šla krivulja pri odličnih in prav dobrih strmo navzgor. Ker je imela glavno težo pri maturi domača naloga in ne pisna naloga na šoli, je bilo negativno ocenjenih pri slednji neprimerno več kot tistih, ki so bili z enotno oceno negativno ocenjeni na zaključnem izpitu.

Spremembe iz začetkov šestdesetih let so sicer dosegle osnovni cilj - izenačenje pogojev za vpis na višje stopnje šolanja vsem srednješolcem. Žal pa so to naredili na račun kakovosti dela na najbolj zahtevnih srednjih šolah, gimnazijah. Nova oblika mature je dejansko prinesla degradacijo pomena gimnazij, kar naj bi popravili s predpisi iz leta 1962. Toda že samo dejstvo, da je potrebno reformirano gimnazijo znova reformirati po slabih treh letih, pove vse o neresnosti in nepremišljenosti prvotnih odločitev in o ignoriranju spoznanj in zahtev pedagogov praktikov. Na srečo gimnazij so slovenski politiki v tistih letih še ohranili toliko trezno glavo, da so kmalu spoznali, da predlogi Prosветnega sveta iz Beograda na nekaterih področjih prinašajo slovenskemu šolstvu več škode kot koristi. Zato so že v nekaj letih zlasti v srednjem in visokem šolstvu odpravili nekatere napake, ki so jih povzročili s premalo premišljenimi ukrepi ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let. Žal so imeli premalo trezno glavo desetletje in pol kasneje, ko so se vrnili na stranpota in nadaljevali popotovanje k ukinjanju gimnazij, kakršno je trasiral Prosветni svet Jugoslavije že ob koncu petdesetih let.

Dobra plat izenačevanja pogojev za opravljanje zaključnega izpita je bilo povečanje števila abiturientov in s tem kandidatov za nadaljnji študij na višjih in visokih šolah. Delež študentov med populacijo je začel naglo naraščati, naraščala pa je tudi povprečna izobrazba Slovencev. Seveda pa bi bili s temi dejstvi lahko veliko bolj zadovoljni, če bi vse skupaj potekalo na višji kakovostni ravni.

Korak k izvirnemu pomenu zrelostnega izpita

Po pripombah pedagogov je Zavod za napredek šolstva Slovenije jeseni 1962 predlagal vnovično spremembo oblike mature. Ta naj bi ob domači nalogi obsegala še pisni in učni jezik iz slovenskega jezika s književnostjo in matematike ali tujega jezika. V primerjavi s staro maturo bi torej še vedno bila ožja, vrnitev na staro pa je bila vidna v zahtevi, naj bi ocena nezadostno iz enega dela zaključnega izpita pomenila tudi skupno negativno oceno. Tudi s takšno obliko mature pedagogi v težnji za večjo zahtevnostjo še niso bili zadovoljni, toda bila je le korak naprej v primerjavi s prejšnjimi tremi leti, a vendarle še vedno manj zahtevna v primerjavi s prejšnjim desetletjem. Na veliko razočaranje profesorjev pa so pristojni organi "zamudili" z izdajo novih predpisov, tako da so za leta 1963 še veljali predpisi o zaključnem izpitu, pri katerem je imela glavno težo domača naloga.

Zato so na nekaterih gimnazijah v nasprotju z veljavnimi predpisi kar samoiniciativno dvignili raven zaključnega izpita s tem, da so pripravili kolokvije za dijake, na katerih so po starih principih preverili znanje skozi snov celotnega štiriletnega srednješolskega šolanja. To so na seji Sveta za šolstvo Slovenije 12. junija 1963 ostro obsodili, saj je Boris Lipužič menil: *»Pri takih primerih moramo take pojave odločno obsoditi. Proti taki praksi v šolah, pisanja nalog, kjer ni razlogov za to, da bi na ta način vrednotili znanje učencev po pismenih izdelkih, kot to uvajajo na nekaterih šolah, bi morala tudi prosvetno pedagoška služba odločno nastopiti.«*

Očitno pa so kritike s terena vplivale tudi na pristojne organe, saj je le pol leta kasneje, 12. decembra 1963, Boris Lipužič, tedaj že kot republiški sekretar za šolstvo Socialistične republike Slovenije, izdal nova navodila za zaključne izpite, v katerem so upoštevali številne pripombe pedagogov praktikov. Vnovič so bila navodila skupna za vse šole srednje stopnje, le da so se že razmejevale šole po njim lastnih tematskih področjih in niso vse vrgle v isti kalup. Gimnazijci so morali tako pri zaključnem izpitu opraviti pisni in ustni izpit iz slovenskega jezika, pisni in ustni izpit iz matematike ali tujega jezika in že pred tem izdelati seminarsko nalogo, kot so preimenovali prejšnjo domačo nalogo. To so morali obrazložiti in ob tem še ustno odgovarjati iz predmeta, pri katerem so si izbrali temo za nalogo. Da seminarska naloga ni imela več ključnega položaja pri zaključnem izpitu, so pokazali tudi s tem, da so jo v navodilih našteali na zadnjem, tretjem mestu. Pozitivne ocene iz dveh pismenih in seminarske naloge so bile pogoj za pristop k ustnemu delu izpita, kar je nakazovalo na višjo zahtevnost izpita. Poleg tega je moral dijak izbrati predmete za zaključni izpit tako, da je odgovarjal iz vseh predmetnih področij. Torej če je izdelal seminarsko nalogo iz družbeno jezikovnega področja, je moral obvezno izbirati na ustnem delu vprašanja iz naravoslovno matematične skupine predmetov. Odgovarjal je torej iz treh predmetov, pri tem pa sta morali biti pokriti obe predmetni skupini. Izbor predmetov za ustni del je moral dijak najaviti hkrati ob prevzemu teme za seminarsko nalogo.

Ustnega dela izpita so bili oproščeni tisti srednješolci, ki so z odliko opravili zaključni razred in dobili oceno odlično iz seminarske naloge in pisnega dela zaključnega izpita. Ostali pa so se s profesorji soočili še na ustnem delu, ki je dobil nazaj že znane prvine mature s pripravo lističev z vprašanji, vlečenjem le-teh, odgovarjanjem do petnajstih minut na vprašanja iz posameznega predmeta in pisanjem vseh potrebnih zapisnikov in poročil. Tudi določbe o negativno ocenjenih so bile povratek k staremu, tradicionalnemu, kajti *»kandidat uspešno opravi zaključni izpit, če je ocenjen iz vseh izpitnih predmetov najmanj z oceno zadostno«*. Če je prejel le eno negativno oceno, se je lahko prijavil že na naslednji rok, če pa je dobil dijak dve negativni oceni, je moral ponovno opravljati celoten zaključni izpit. Končno poročilo o izpitu sta morali zopet pisati predsednik izpitnega odbora in ravnatelj, toda pogosto je bila to ena in ista oseba. V zaključno spričevalo so, ob upoštevanju kritik pedagogov in kadrovnikov v tovarnah in javnih službah, ponovno vpisovali vse ocene zaključnega izpita in končne ocene učnih predmetov po predmetniku šole. Navodilo je imelo le še to lepotno napako, da ni stopilo v veljavo takoj, temveč šele s šolskim letom 1964/65.

Resda so bili predpisi korak h klasični obliki mature, a spremembe le niso odpravile vseh napak zaključnega izpita iz prejšnjih let. Že po prvi maturi po teh predpisih so predsedniki zaključnih izpitov podali enotno mnenje, da *»seminarska naloga organsko ne sodi k zaključnemu izpitu«*. Naslovi so se namreč ponavljali, poleg tega so se isti naslovi pojavili na različnih šolah, kar je dopuščalo precejšnje dvome o avtorstvu številnih seminarskih nalog. Kritik je bila deležna tudi zahteva po takšnem načinu kombiniranja družboslovnih in naravoslovnih predmetov, kot je bila zabeležena v novih predpisih. Večina dijakov se je namreč pri seminarskih nalogah odločala za naravoslovne predmete, predvsem biologijo, saj so se s tem pri pisnem delu zaključnega izpita izognili pisanju matematike. Tisti, ki so si izbrali seminarske naloge iz družboslovja, pa so ostali v precejšnji manjšini (ponekod manj kot desetina), za kazen pa so dobili še izpit iz matematike. Iz vseh teh pomanjkljivosti so predsedniki izpitnih komisij sklepali, da bi morala biti seminarska naloga del rednega šolskega dela, ne pa del zaključnega izpita. Poleg tega so številni menili, da pri izbiri predmetov ne bi smeli več na takšen način upoštevati zahtev po pokrivanju obeh področij (naravoslovje-družboslovje), da ne bi bila to zgolj krinka za izogibanje matematiki in diskriminacijo družboslovnih predmetov. Po svoje presenetljivo pa je, da nihče ni predlagal (vsaj v poročilu Zavoda za napredek šolstva SRS to ni omenjeno), da bi šli na staro obliko mature s tremi obveznimi pisnimi nalogami, s čimer bi ta problem avtomatsko odpadel. Razveseljivo pa je bilo dejstvo, da so pristojni premišljevali o načinih izboljšanja preverjanja znanja na zaključnih izpitih in da so bili v manjšini glasovi tarnanja o pretežki in prezahtevni maturi, nervozi in pritiskih na dijake, ki so pogosto služili (in še dandanes služijo) kot argument za zniževanje kakovostne ravni šolstva.

Slabosti, ki so jih zaznali predsedniki izpitnih komisij že na prvi maturi po novih predpisih, so se nadaljevale še v naslednjih letih, kar je pokazala tudi analiza

Zavoda za šolstvo SR Slovenije po štirih letih od vpeljave novih gimnazijskih programov. Temeljiti analizi problemov učno-vzgojnega dela in učnih načrtov na gimnazijah so seveda že sledila razmišljanja za odpravo napak, ki so jih navajali pedagogi v šolah. Gimnazijski profesorji so pohvalili zoženje izbora predmetov na maturi, *»ker prisili učence, da se vsaj v predmetih zaključnega izpita bolj poglobljajo in jih resneje obravnavajo«*. Kot pogloblitno napako so ocenili dejstvo, *»da so kombinacije predmetov pri zaključnem izpitu preveč toge, da ne nudijo širše izbire glede na dejanske sposobnosti in nagnjenja učencev, marveč dajejo možnost za različne špekulacije in kombinacije, ki nimajo zveze s kandidatovo študijsko usmeritvijo. Predmeti družboslovne skupine so pri sedanjih oblikah zaključnega izpita zapostavljeni; očitno je nesorazmerje med številom učencev, ki opravljajo izpit iz kemije in biologije, ter med številom tistih, ki opravljajo izpit iz družboslovnih predmetov - teh je vedno manj.«*

Zelo raznolika stališča o pomenu mature v novem šolskem sistemu so puščala odprto dilemo, kaj naj bi pravzaprav z njo sploh hoteli doseči - *»naj bo zaključni izpit dopolnilo in sklep gimnazijskega šolanja, repertitorij znanja v posameznih predmetih, kjer pokaže učenec sposobnost globalnega presojanja, ali pa naj bo uvod v visokošolski študij«*. Zaradi zapostavljenosti družboslovnih predmetov je bila vprašljiva smiselnost tovrstnega zaključnega izpita zlasti za bodoče humaniste in družboslovce, saj na maturi pogosto niso imeli področja, ki so si ga izbrali za nadaljnji študij. Zato so vodstva gimnazij predlagala svobodnejšo izbiro predmetov za zaključni izpit in enakopravnejšo zastopanost naravoslovja in družboslovja.

Veliko kritik gimnazijskih profesorjev je letelo tudi na seminarsko nalogo. To naj bi ali popolnoma odpravili ali pa jo spremenili v pristopnico k zaključnemu izpitu, ne pa v njegov sestavni del. Tisti, ki so podprli predlog, naj seminarska naloga ostane del mature, so bili v precejšnji manjšini. V Gimnaziji Stična so ugotavljali, da so se začeli naslovi nalog ponavljati in to omogoča več povzemanja tujih nalog. Iz kranjske gimnazije pa so predlagali, da bi morali seminarsko delo uvesti že v prejšnjih letih, morda že kar v 2. razred, ne pa da se dijaki z njim prvič srečajo šele na maturi.

V skladu s tovrstnimi kritikami ne preseneča podatek, da se je največ gimnazij zavzelo za takšni zaključni izpit, ki bi obsegal pisni in ustni izpit iz slovenščine in iz matematike ali tujega jezika ter ustni izpit iz enega družboslovnega in iz enega naravoslovnega predmeta. Po številu na drugem mestu so bili predlogi, da bi imeli namesto omenjenih štirih le tri predmete, tako da ne bi bilo nujno imeti po enega družboslovnega in naravoslovnega predmeta, temveč le enega poljubnega. Sledil je predlog za štiri predmete: slovenščino, matematiko, tuji jezik in poljubni predmet.

Prav zanimiv predlog v zvezi z zaključnim izpitom pa je prišel iz Pirana. Tamkajšnja gimnazija *»v zvezi z nalogo iz slovenskega jezika ugotavlja, da je težko izbrati vedno po 9 izvirnih tem, zato meni, naj bi zavod za šolstvo vsakokrat določil enotno*

temo za vse gimnazije«. Predlog Pirančanov že kar malce spominja na eksterno maturo, pa čeprav so vzroki in argumentacija za noviteto od nje precej oddaljeni. Tovrstna razmišljanja namreč niso bila osamljena, saj so se tudi na Zavodu za napredek šolstva SRS iz poročil predsednikov izpitnih odborov seznanjali s težavami s preširoko ali preozko zastavljenimi naslovi nalog, pogostih ocen o nizki izrazni sposobnosti maturantov in dejstva, da na solidno povprečno oceno iz materinega jezika bolj vpliva dobro (naučeno) znanje iz literarne zgodovine kot pa bogastvo izražanja idej v slovenščini.

Deloma so tovrstne pripombe upoštevali v novih predpisih o zaključnem izpitu, ki jih je novembra 1969 izdal republiški sekretar za prosveto in kulturo Slavko Bohanec, v veljavo po so prišli v šolskem letu 1969/70. Največji spremembi sta bili ravno pri toliko kritizirani nesmiselnosti seminarske naloge in zapostavljenosti družboslovja. Seminarska naloga je odpadla kot del mature in se v nekaj letih ustalila kot obveznost štiriletnega srednješolskega šolanja. Matura se je vrnila v ustaljeno prakso z opravljanjem pisnega in ustnega dela. Z novimi predpisi so bili lahko zadovoljni srednješolski odličnjaki, saj se je uveljavila določba, ki prej ni bila zapisana ravno v vseh predpisih, da so kandidati, ki so končali zaključni razred srednje šole z odliko, oproščeni polaganja zaključnega izpita in da se jim v zrelostno spričevalo zapiše odličen uspeh. Na pisnem izpitu so dijaki pisali nalogo iz slovenskega jezika, drugega pa iz matematike ali tujega jezika; predpisi so omogočali namesto matematike ali tujega jezika tudi pisanje naloge iz kakšnega drugega predmeta, vendar tega v praksi ni bilo veliko. Zapostavljenost družboslovja so skušali pristojni organi rešiti z uvedbo novega maturitetnega predmeta, pri katerem so dijaki odgovarjali na vprašanja »iz *novejše zgodovine narodov Jugoslavije (NOV in povojni razvoj) z družbenopolitično ureditvijo SFRJ*«, profesorji pa so kombinirano postavljali vprašanja iz novejše zgodovine in sociologije. Skupno je moral kandidat odgovarjati na ustnem delu na vprašanje treh do petih predmetov, s tem da sta bila omenjena dva obvezna za vse, izbora ostalih pa predpisi niso precizirali. Tretji ustni izpit je bil tako običajno predmet, iz katerega je dijak že pisal nalogo na pisnem delu izpita, pri izboru preostalega izpita ali dveh pa je imel dijak prosto izbiro.

Na gimnazijah se je po teh predpisih uveljavil zaključni izpit s štirimi predmeti. Slovenščina in novi predmet z novejšo zgodovino in sociologijo sta bila obvezna za vse kandidate. Pri izbirnih predmetih so dijaki pragmatično izbirali med lažjimi, tako da je matematiko opravljala približno četrtna dijakov, tuj jezik pa tri četrtine. Med temi je z dvema tretjinama prednjačila angleščina, sledili pa so nemščina, francoščina, ruščina, latinščina in slovenščina (kot tuj jezik za dijake na italijanskih gimnazijah v Kopru in Piranu). Kot izbirni četrti predmet si je dobra polovica četrtošolcev izbrala predmet, ki so ga imeli dijaki na urniku le po leto dni, npr. psihologijo, sociologijo in filozofijo, tako da so se imeli čim manj za učiti. Drugače pa so izpiti potekali brez večjih pretresov po že utečenih smernicah, ki so bile v gimnazijskih prostorih prisotne že več kot stoletje.

Povsem drugače je bilo na strokovnih šolah, ki so jih skušali na vsak način nasilno izenačiti z gimnazijami, pa je na zaključnih izpitih prihajalo do prav paradoksalnih situacij, ko niti profesorjem teh šol ni bilo jasno, kako morajo potekati zaključni izpiti, kakšne so profesorjeve in kandidatove pristojnosti in dolžnosti ipd. Na posameznih strokovnih šolah, ki so imeli v drugem polletju zaključnega razreda prakso, dijakom niso hoteli odobriti z zakoni določenega roka za pripravo na zaključni izpit in so dijake pripustili k izpitu šele v jesenskem roku! Posebej neprijazni so bili ponekod obrtniki, pri katerih so bili dijaki strokovnih šol na praksi, saj *»se niso mogli pripraviti na izpit, saj so morali vse dneve, odkar se je končal pouk, hoditi na delo v delavnice obrtnikov«*. Tudi do odličnjakov niso bili tako tolerantni kot na gimnazijah in *»je bila odličnjaku na neki šoli postavljena zahteva, naj počaka s spričevalom do naslednjega (jesenskega) izpitnega roka, ker mu učna doba še ni potekla in se mu zato pač nikamor ne mudi«*. Posebne težave na izpitih so imeli dijaki strokovnih šol s predmetom novejšje zgodovine narodov Jugoslavije z družbeno ureditvijo SFRJ, saj vsega, kar naj bi iz tega področja obvladali, sploh niso imeli v šolskih programih! Na posameznih srednjih strokovnih šolah profesorji sploh niso bili seznanjeni z odredbami o izvedbi mature in na nekaterih sploh niso upoštevali izpitnih predmetov kot jih je določala zakonodaja, ponekod se predsednik izpitnega odbora po cel dan ni pojavil v šoli, tradicionalno in s predpisi omogočeno zamenjavo lističa z vprašanji pa so razumeli tudi v takšnem smislu: *»Znati moraš odlično, če hočeš dobiti oceno zadostno.«* Ponekod se profesorjem ni ljubilo čakati polne štiri ure, kot so imeli učenci na razpolago za pisanje pismenih del, pa so ta del prekinili že kar po treh ali celo dobrih dveh urah. Napak v izvedbi zaključnih izpitov na srednjih strokovnih šolah je bilo še precej, vse skupaj pa je vplivalo na povsem drugačen odnos do tega slavnostnega dogodka, kot so ga bili ljudje vajeni v preteklosti. Zato tudi ne preseneča kritika ocenjevalca matur na strokovnih šolah: *»Videl sem, kako so v nekaterih šolah z estetsko ureditvijo prostora (pogrnjene mize, cvetje, zastava) dali poudarek pomembnosti izpita. Učitelji-člani izpitne komisije so bili na šoli svečano opravljeni, v svečanih oblekah so pristopali tudi učenci-kandidati, sicer rudarji ali kovinarji. Doživel pa sem tudi nasprotje tega; zaključni izpiti so bili v temnih, mračnih kabinetih šole, prav nič prilagojenih za ta dogodek, na šoli se je na vseh koncih razbijalo (pričela se je adaptacija). Odgovore kandidatov je bilo težko razločiti, k izpitu pa so prihajali malone v delovnih oblekah. Ne mislim na teatraličnost ali odvečen ceremonial. Tudi ne mislim, da bi se morali zaradi prijetnega vzdušja člani izpitne komisije ves čas izpita smehljati. Vendar pa bi zaključni izpit moral pomeniti vsaj nekaj bolj pomembnega v delu šole in nekaj svečanega v življenju učencev in ne le eno izmed mnogih, bolj ali manj neprijetnih službenih dolžnosti učiteljev ob koncu šolskega leta.«*

Vse te navedbe so bile dokaz dejstva, da so si bile gimnazije in strokovne šole še vedno precej oddaljene, pa čeprav so jih hoteli šolski reformatorji na vsak način stlačiti v isti predal. Seveda bi delali krivico tistim srednjim strokovnim šolam, ki so se zelo potrudile in pripravile izpite na enaki ravni kot gimnazije, ki jim je bila izvedba mature *»že v krvi«*. Toda izenačevanje je bilo kljub temu še vedno bolj stvar

predpisov kot pa realnosti. In da se v bodoče omenjene napake ne bi več ponavljale, je bila dodana še zahteva po ministrskih odposlancih, ki tedaj ni bila v navadi niti za gimnazije, niti za strokovne šole: *»Ne bi bilo napak vnovič razmisliti o imenovanju predsednikov izpitnih komisij, ki naj bi bili (kot je to bilo v praksi pred leti) iz drugih vzgojno izobraževalnih organizacij.«*

Vsaj prva leta po novih predpisih je svojevrstno težavo predstavljal tudi predmet novejše zgodovine narodov Jugoslavije z družbeno-politično ureditvijo SFRJ. Ker takšnega predmeta na urniku ni bilo, sta morala pri spraševanju dijakov sodelovati tako profesor zgodovine kot sociologije. Kombinatoriko so reševali na različne načine, običajno pa sta bili zastavljeni po dve vprašanji iz zgodovine in eno iz sociologije. Zahtevana snov je bila zamejena po precej ideoloških kriterijih, ki so bili takrat v veljavi za družboslovje; bolj ali manj se je omejevala na zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilne vojne s povojnim socialističnim razvojem, vse skupaj pa naj bi slonelo na marksistični interpretaciji dogodkov. Kljub določeni ozkosti je bil predmet živahno dopolnilo zaključnega izpita in so na vseh gimnazijah složno ugotavljali, da omogoča dijakom pridobiti zaokroženo podobo o svetu, v katerem živijo.

Podrobnejšo analizo o tem, kako srednje šole opravljajo svojo vlogo v izobraževalnem procesu, je leta 1974 opravil Pedagoški inštitut Univerze v Ljubljani z anketo med visokošolskimi učitelji in poročilom, ki ga je sestavila dr. Barica Marentič Požarnik. Med številnimi odgovori in pripombami visokošolskih profesorjem se jih je veliko dotikalo tudi vloge mature v šolskem sistemu. Kar 87% vprašanih je odgovorilo, da so gimnazijci boljše »opremljeni« za visokošolski študij kot absolventi srednjih strokovnih šol, med anketiranci pa so bili v večini profesorji z naravoslovno-tehniških fakultet, kjer so imeli najbolj mešane študente po srednješolski izobrazbi. Kritike na delo v srednjih šolah so letele predvsem na prevelike zahteve po memoriranju in na premajhno spodbujanje k samostojnemu razmišljanju. Boljše rezultate bi lahko, po mnenju visokošolskih profesorjev, dosegli z ostrejšimi kriteriji na srednjih šolah, lahko že s selekcijo ob vpisu na gimnazije, še bolj pa z ostrejšo maturo. Z Biotehnične fakultete so odgovorili: *»Posamezniki so povsem nesposobni za univerzitetni študij, verjetno zaradi preblagega kriterija v srednjih šolah, kar je v škodo njim samim in družbi. Potrebna je torej predvsem zadostna selekcija za študij na univerzi oziroma za presojo maturitetne zrelosti.«* Še bolj konkretni so bili na Medicinski fakulteti: *»Najprej bi bilo ponovno treba uvesti maturo v starem smislu, t.j. podobno, kot se sprašuje na univerzi. Tako bi imeli absolvente gimnazij (brez mature) in maturante. Le maturanti bi se lahko vpisali na univerzo. Absolventi srednjih strokovnih šol bi morali opravljati na gimnazijah maturo, če bi se hoteli vpisati na univerzo.«* Da je potrebno še posebej zaostri zaključni izpit so menili tudi na Pedagoški akademiji: *»Zaključni izpiti v tej izbirni obliki sploh ne ustrezajo. Zamenjajmo jih raje s sprejemnimi izpiti na visokih šolah, pa bo v 1. letniku na visokih šolah takoj mnogo manjši osip.«*

Predlogi za izboljšavo dela in kakovosti srednjih šol so se tako gibali v različne smeri, od predlogov za sprejemni izpit, do zaostritve mature, če pa do tega ne bi prišlo, naj bi vpeljali ostrejšje sprejemne izpite na višjih in visokih šolah. Toda nobenemu od teh predlogov se ni obetalo nič dobrega, kajti v istem času, sredi sedemdesetih let, je slovenska komunistična oblast že začela razmišljati o usmerjenem izobraževanju. Ta pa je namesto v izboljšave vodil v nadaljnjo degradacijo srednješolskega dela.

Zadnji veljavni pravilnik o izpitih na osnovnih in srednjih šolah pred popolno ukinitvijo zaključnih izpitov v usmerjenem izobraževanju je januarja 1975 izdala republiška sekretarka za prosveto in kulturo Ela Ulrih - Atena. Bistvenih novosti ni prinesel, le drugi obvezni predmet na ustnem delu izpita so preimenovali v »*novejša zgodovina narodov Jugoslavije (NOV in povojni razvoj) in samoupravljanje s temelji marksizma*« in mu s tem dali še bolj ideološki predznak.

Še nekaj let je trajalo, da so se srednješolci ob zaključku šolanja meseca junija, v času, ko so prejšnja leta običajno premišljevali, kako bodo preživeli poletne počitnice, potili ob naporni maturi. Toda uspeh na njej jim je povrnil izgubljeni čas, saj jim po njej ni bilo potrebno več iti v šole »že« v septembru, temveč večini »še« oktobra, ko so se začela predavanja na večini visokošolskih ustanov. Z zrelostnim izpitom so namreč zakorakali stopničko više, dokazali, da so sposobni za tovrstni študij, potrdili, da so pripravljeni na nov življenjski izziv.

Temeljne značilnosti šolske reforme 1953 - 1962

Čas neposrečenih eksperimentov (1945 - 1952)

Vse od prevzema oblasti ob koncu 2. svetovne vojne je poskušala na Slovenskem Komunistična partija Slovenije (oz. v Jugoslaviji KPJ) podrediti šolstvo lastnim ideološkim in političnim potrebam. V prvih povojnih letih, do srede petdesetih let, je nova oblast več pozornosti namenjala političnim in gospodarskim vprašanjem, o kulturni problematiki pa še ni imela izdelanega celovitega koncepta zaželenih sprememb. Za prvo povojno obdobje je v prosvetni politiki značilno krpanje lukenj in zapolnjevanje praznin, ki so nastale ob poddržavljenju vseh šolskih institucij po 2. svetovni vojni in to brez sistematičnega reševanja novonastalih problemov. Že v času prvih petih povojnih let so bili nakazani cilji in smernice, ki si jih je zastavila komunistična oblast v šolstvu. Nadzor nad šolstvom so prevzele ustrezne partijske komisije, najprej šolska komisija in zatem agitpropovski aparat Komunistične partije Slovenije/Jugoslavije. Te strukture so kontrolirale izdajanje učnih knjig in ostalih učnih pripomočkov, sodelovale pri sestavi učnih načrtov, vplivale na sestavo in porabo prosvetnega proračuna, vodile kadrovsko politiko itd. Vpliv ustreznih političnih komisij na oblikovanje podo-be šolstva je bil bistveno večji kot pa vpliv tistega dejavnika, ki je bil zakonsko zadolžen za vodenje šolske politike, tj. prosvetnega ministrstva. Komisije političnih organizacij so bile pobudnik akcij, katerih cilj je bilo omejevanje vpliva politično in ideološko drugače usmerjenih posameznikov in skupin v šolskih prostorih. V prvi vrsti je šlo za omejevanje vpliva katoliške cerkve. S čistko med učitelji, dijaki in študenti je skušala nova oblast iz vzgojnega procesa izločiti večji del politično sumljivih posameznikov, ki so bili označeni kot »državni izdajalci«. V izločanju ideološko »neprimernih« vsebin iz učbenikov in učnih načrtov pa so videli oblastniki sredstvo, kako preprečiti vpliv na vzgojo otrok tistim ideologijam, ki niso slonele na dialektičnem materializmu.

Kot na ostalih področjih življenja je skušala Komunistična partija Jugoslavije tudi v šolstvu odpravljati razlike med posameznimi republikami in ga približati nekemu imaginarnemu jugoslovanskemu povprečju. To pa je škodovalo bolj razvitim predelom Jugoslavije, ki so imele boljši izhodiščni položaj. Za Slovenijo je bil

kot posledica poenotenja šolstva v Jugoslaviji izrazit korak nazaj uvedba obveznega sedemletnega šolanja leta 1946. V Sloveniji je bilo namreč že pred tem uveljavljeno osemletno šolanje.

V letih 1950-1952 je bilo odpravljenih veliko napak, ki so jih v prvih petih povojnih letih zagrešile šolske oblasti. Slovenski politični vrh je potihoma priznal, da so mnoge spremembe Sloveniji bolj škodovala kot koristile. Boris Kraigher je januarja 1950 nakazal, da je časov eksperimentiranja dovolj in da se je treba s težavami resno spoprijeti, če si oblast ne želi nadaljnjega padanja kakovosti poučevanja v slovenskih šolah. Spremembe po letu 1945 je ocenil takole: *»Organizacija uredbe 7 letk pomenja nazadovanje od tega, kar je bilo pred vojno. Največ sedemletk je s 6 razredi, skoro nikjer niso kompletne in je bila cela organizacija z uredbo 7 letnega šolanja bistveno zmedena (učni programi itd.). Postavlja se problem, kako to popraviti. V Sloveniji je treba to vprašanje rešiti tako, da bi se predvsem orientirali na nižje gimnazije, kjer pa to ni mogoče, pa sedemletke spremeniti v osemletke.«* Po naštevanju napak, narejenih v zadnjih letih v šolstvu, je Kraigher primerjal delo v šolskih prostorih pred 2. svetovno vojno, torej pred spremembami, ki jih je naredila povojna oblast, in po spremembah: *»V naših šolah je bila pred vojno pedagoška plat slaba, dočim so bili programi dobri. Lahko trdimo, da je še danes pedagoška plat slaba, učni programi pa še slabši, ideološka plat pa se tudi ni izboljšala, ker smo to skušali rešiti samo s kontrolo in sicer birokratsko in izredno sektaško do učiteljev, dočim je bilo včasih gibanje učiteljev za izboljšanje ideološke plati.«* Takšne in podobne ocene so jugoslovanski oblastni vrh v Beogradu vedno bolj prepričevale, da je treba začeti resno razmišljati o celoviti prenovi šolstva. Korak od ideje do realizacije pa je bil vse kaj drugega kot lahak.

Priprave na reorganizacijo šolskega sistema (1953 - 1958)

Do sprememb v šolskem sistemu je prišlo šele ob koncu petdesetih let. Vzrok tej zamudi je vsaj dvojen. Prvega moramo iskati pri jugoslovanskem partijskem vrhu, ki je rabil še nekaj let za spoznanje, da odločitve, sprejete brez poprejšnjih analiz stanja na terenu in točno določenih ciljev (to so namreč počeli v letih 1945-1950), prinašajo po večini slabe rezultate.

Ko so nova spoznanja prevladala v partijskem vrhu, je le-ta sklenil, da mora dobiti pri reformi šolstva večjo vlogo strokovni kader. Ta pa jih je opozoril, kakšne analize je treba opraviti pred sprejetjem končnih odločitev. Potrebne so bile predvsem analize socialnih in ekonomskih zmožnosti ljudi in gospodarstva ter potrebe gospodarstva po novih kadrih v prihodnosti. Delo na terenu je zatorej treba šteti kot drugi odločilni dejavnik pri zaostajanju na izdelavi celovitega načrta preoblikovanja šolstva.

Spremembe stališč pristojnih oblastnih organih so pri prosvetnem kadru naletele na ugoden odmev. Ti so namreč že nekaj let opozarjali na nevzdržne razmere v šolstvu. Skupni interesi so se močno odrazili v poteku šolske reforme. S terena so začeli prihajali številni novi predlogi in kritike tistih, ki po mnenju pedagogov niso bili dovolj premišljeni. Šolska reforma je bila ena najbolj živahnih akcij petdesetih let, saj se je v njen potek vključilo toliko ljudi, kot le v redko katero dogajanje.

Velika šolska reforma je trajala celo desetletje. Za njen začetek bi lahko šteli ustanovitev Komisije za reformo šolstva zvezne skupščine maja 1953. Prek nje je oblastni vrh šele začel spoznavati, kaj vse bo potrebno narediti za izvedbo reforme. Zato je prvi sestav komisije s prevlado ljudi iz političnih krogov že leto dni kasneje doživel močne spremembe in so bili k delu v večjem številu pritegnjeni strokovnjaki. Kot simboličen zaključek naglega spreminjanja slovenskega šolstva pa lahko štejemo poročilo slovenske vlade slovenski skupščini iz novembra 1962, s katerim se bomo seznanili ob koncu članka. V poročilu so zajete vse bistvene novosti, ki jih je prinesla velika šolska reforma.

Zveza komunistov Jugoslavije je na svojem šestem kongresu novembra 1952 v Zagrebu precej spremenila lastna politična izhodišča. Iz stranke na oblasti se je skušala preleviti v vodilno idejno silo, nasilne metode vladanja, značilne za prva poveljna leta, pa je skušala zamenjati z navidezno bolj demokratičnimi sredstvi. Da bi bila lahko tudi v šolstvu (oz. širše na kulturnem področju) sprejeta načela vodilne idejne sile na navidezno demokratičen način, je morala oblastna struktura preoblikovati politični sistem do te mere, da je omogočal uveljavljanje njej lastnih stališč kljub nasprotovanju stroke in precejšnjega dela praktikov na terenu.

Zato so oblasti sprejele zakonske akte, s katerimi so na kulturno področje uvedle sistem t.im. družbenega upravljanja. S tem so uzakonili do dvotretjinsko večino od ustanovitelja imenovanih članov kulturnih ustanov; v javnosti se je uveljavil izraz »zunanji« član. Zgolj eno tretjinska zastopanost »notranjih« članov in strokovnjakov seveda ni omogočala preglasovanja številčnejšega dela upravnih odborov. Za oblastnike je postal eden od bistvenih problemov vprašanje pravičnega kadrovanja v upravne odbore, da bi lahko politično zanesljiva večina preglasovala skeptike iz vrst kulturnikov.

V šolah so tovrstne upravne odbore predstavljali šolski sveti. Urednica Sodobne pedagogike, glasila slovenskih pedagogov, Marica Dekleva je sredi leta 1954, ob uvajanju družbenega upravljanja v šolstvo zapisala, da »ni vseeno, kdo sestavlja ta odbor. Vsekakor je izven diskusije, da sodijo sem le ljudje, ki žele, da bi šola zrasla z našo stvarnostjo, ki žele socializma in so ga vedno in povsod tudi pripravljeni graditi in izpopolnjevati.« Imenovanje dvotretjinske večine zunanjih članov v upravne odbore kulturnih ustanov je povzročilo precejšnja nasprotja med člani, delegiranimi iz političnih in iz kulturniških vrst. Čas uvedbe družbenega upravljanja je zatorej hkrati čas, ko je prišlo

do večjih političnih afer v delovanju slovenskih kulturnih ustanov. Kot primer naj navedem le, da je ljubljanska univerza delovala notranje avtonomno do leta 1954, do imenovanja prvega univerzitetnega sveta z večino od oblastnih struktur imenovanih članov. Do takrat je vodila kadrovsko politiko imenovanja univerzitetnih profesorjev univerza sama, v času prvega mandata univerzitetnega sveta pa je to pravico izgubila.

Stališča, cilji in zahteve, ki naj bi jim zadostila šolska reforma, so bili izdelani v Beogradu. Različne predloge je usklajevala Komisija za reformo šolstva, ki jo je vodil Miloš Žanko. Slovenski člani komisije so bili Draga Humek, Vlado Majhen in Franc Kimovec, vsi trije zagovorniki sprememb v skladu s političnimi potrebami vladajoče stranke. Potek reforme je nadzoroval odbor za prosveto Zveznega izvršnega sveta (ZIS) pod predsedstvom Rodoljuba Čolakovića.

V Sloveniji je osnovne ideološke zahteve glede načrtovane šolske reforme najbolj celovito pojasnil Vlado Majhen decembra 1955. Do tega časa je namreč zvezna komisija za reformo šolstva že izdelala prve osnutke sprememb v osnovnem in srednjem šolstvu. Majhen je ob tem poudaril, da *»ne moremo postavljati šolske reforme drugače kot postavljamo vsa druga vprašanja. Torej tudi tu moramo izhajati iz stališč delavskega razreda. Na tej ideologiji gradimo ves družbeni sistem, gradimo naše gospodarstvo, tolčemo za nove družbene odnose.«* Precej jasno je torej v ospredje postavil podrejenost šolskih vprašanj ideologiji stranke, ki se je štela za avantgardo delavskega razreda, ideologiji ZKJ. Poleg tega je Majhen poudaril še načelo enotnosti za vso državo: *»Drugo vprašanje (...) je, da je šolska reforma po svojem bistvu jugoslovansko vprašanje. (...) Eden je socializem v Jugoslaviji in eden mora biti v svojem bistvu tudi šolski sistem.«*

Predlagane spremembe v šolstvu in mnenja stroke

V Sloveniji je v zvezi s posameznimi problemi bodoče šolske reforme obstajalo več različnih mnenj. Da ne bi našteval vseh, se bom pri posameznih vprašanjih omejil na dvoje najbolj značilnih. Po eni strani na mnenje političnih struktur; le-tega je v večini primerov zagovarjala tudi Komisija za reformo šolstva. Za primerjavo je seveda treba dodati večinsko mnenje med slovenskimi znanstveniki, pedagogi in šolskimi praktiki, ki največkrat ni našlo mesta v uradnih stališčih Komisije za reformo šolstva.

Poleg razlik, ki so nastale znotraj ene republike, so na končne odločitve vplivala še razhajanja med predstavniki različnih republik, ki pa nas tu ne zanimajo v tolikšni meri kot nasprotovanja med slovenskimi politiki in stroko. Seveda tudi mnenja med slovenskimi znanstveniki in pedagogi niso bila enotna. Del jih je podpiral s pomočjo politikov sprejeta načela šolske reforme, nekaj ljudi je imelo svoja ločena mnenja. Po

odmevih s strani stroke pa je bilo le čutiti večinski odpor do načel, ki so izhajala in so bila podrejena ideološkim načelom vladajoče stranke.

Glede temeljnega vprašanja reforme, obveznega osemletnega šolanja, je Komisija za reformo šolstva v imenu političnih zahtev po enakopravnosti zagovarjala popolno enotnost na osnovni stopnji šolanja. Diferenciacija naj bi sledila šele po petnajstem letu starosti na srednješolski stopnji, torej po dokončani osnovni šoli. Za ta princip so se zavzeli tisti slovenski šolniki, ki so podpirali načela šolske reforme kot npr. Draga Humek, Vlado Schmidt, Marica Dekleva, Henrik Zdešar in drugi.

Nasproti tem glasovom so prihajala številna nasprotovanja s strani osnovnošolskih praktikov ter srednješolskih profesorjev, predvsem gimnazijskih, ki so trdili, da popolna enotnost pomeni zaviranje bolj sposobnih pri njihovem razvoju.

Kot enega najbolj značilnih primerov nasprotovanja uradnim stališčem si oglejmo mnenje Jožeta Širca, ravnatelja nižje gimnazije v Laškem. Po njegovem mnenju bi morali že v osnovni šoli upoštevati različne prirojene psihične determinante: »Naloga socialistične družbe ni, po mojem mnenju, v tem, da tajimo te endogene psihične determinante, ki objektivno eksistirajo, če je to komu prav ali ne. (...) Tega bi se morali zavedati ljudje, ki hočejo obesiti vsem državljanom kalup nepopolne srednješolske izobrazbe. Enotni šolski sistem je nadalje neizvedljiv zaradi neenotnega življenjskega okolja šoloobveznih otrok. (...) Socialnih in drugih razlik ne gre reševati z enotnim šolskim sistemom obveznega šolstva. Sedanja praksa nesporno dokazuje, da ne more biti višja stopnja obveznega šolstva, na primer sedanja nižja gimnazija, istočasno pripravljavnica za višjo gimnazijo (kar dejansko skuša biti) in obenem zadostiti bodočemu kmetu in delavcu. To sta dva različna smotra, ki se ne dasta združiti.«

Pri vprašanju šolanja učiteljev za bodočo enotno osnovno šolo so nastale velike razlike v predlogih zastopnikov različnih republik. Slovenski zastopniki v Komisiji za reformo šolstva so zagovarjali mnenje slovenskih profesorjev, da morajo vsi učitelji doseči visoko stopnjo izobrazbe. Toda na račun poenotenja šolstva v vsej državi je Komisija za reformo šolstva sprejela predlog o začasni uzakonitvi le dvoletnih pedagoških akademij, torej zahteve po višješolski namesto po visokošolski izobrazbi za učitelje osnovnih šol.

Sprejetje takšnega predloga je naletelo v Sloveniji na številne negativne odmeve, pritrdjevanj pa skorajda ni bilo slišati. Rudolf Mencin je, kot eden najostrejših kritikov te odločitve v Sloveniji, maja 1956 zapisal sledeče misli: »Pozornost zbuja, da se Komisija ne zavzema za neko v perspektivi obvezno, čeprav še trenutno morda neizvedljivo štiriletno akademijo visokošolskega značaja, ampak predlaga neko za naše razmere kompromisno rešitev, ki naj bi bila obvezna za vso federacijo. (...) Tu se začenja po mojem mnenju na ljubo načelu enotnosti kompromis, ki bi ga morali za Slovenijo

odkloniti, ker bi se kompromisna rešitev utegnila spremeniti v dokončno in ker bi v nekem pogledu celo pomenila korak nazaj nasproti današnji praksi.«

Tako kot ostali kritiki sklepov Komisije za reformo šolstva se je tudi Mencin zalzal za uzakonitev in postopni prehod na štiriletno pedagoške akademije. V Sloveniji naj bi imeli po predlogih prosvetnega kadra dve tovrstni šoli, v Ljubljani in v Mariboru.

Tudi o problematiki gimnazij so se mnenja predstavnikov različnih republik v pristojnih organih močno razlikovala, kar je bilo posledica različne vloge gimnazij v sklopu srednjih šol v predelih, ki so sodile pod Avstro-Ogrsko, in v starih srbskih deželah. V južnih predelih Jugoslavije, kjer gimnazija v preteklosti ni bila elitna srednješolska ustanova, so se zavzemali za ukinitvev gimnazij oz. za njihovo preoblikovanje v neke vrste srednjo strokovno šolo za specialne poklice.

Milivoj Urošević je na plenumu učiteljskih združenj Jugoslavije aprila 1954 v Sarajevu predlagal ukinitvev gimnazij, svoj predlog pa utemeljeval povsem ideološko: »Gimnazija je tipično buržoazna šola. (...) Prav zato, ker so dijaki v gimnaziji postavljeni v nenaravne pogoje življenja in ker ne vidijo praktične uporabe rezultatov svojega učenja, se nauče dvoličnosti, hinavščine, prilizovanja, neznačajnosti, varanja itd. Zato je tudi moralna vzgoja v taki šoli zelo sumljiva. (...) Zato gimnazijci živijo samo v breme skupnosti.« Tovrstni predlogi v Sloveniji niso dobili podpore. V odzivih slovenskih pedagogov lahko najdemo dvojne prevladujoče mnenja. Na eni strani zagovornike krepitve vloge gimnazije na srednješolski stopnji - pri tem so bili zelo glasni univerzitetni profesorji - in na drugi strani zagovornike postopnega izenačevanja gimnazije z ostalimi srednjimi šolami. To je veljalo predvsem za tiste ljudi, ki so podpirali stališča Komisije za reformo šolstva.

Ob načelnem vprašanju - gimnazija: da ali ne - sta obstajali še dve nejasnosti. Prvo je bilo vprašanje nižjih gimnazij, ki pa je kot problem odpadlo že s sprejetjem načela o enotni obvezni osemletni osnovni šoli. To je praktično pomenilo ukinitvev nižjih gimnazij oz. njihova izenačitev z osemletkami. Več nejasnosti je bilo pri vprašanju ali naj ostanejo klasične gimnazije posebna oblika šole ali pa jih je treba izenačiti z ostalimi gimnazijami. V predlogih Komisije za reformo šolstva klasična sploh ni bila omenjena, kar je pomenilo, da so v bodočem šolskem sistemu nepotrebne in jih bo potrebno ukiniti.

Vprašanje strokovnih šol so v pristojnih organih reševali skladno s problematiko gimnazij. V »deželi delavcev in kmetov« so ideologi Zveze komunistov Jugoslavije večjo veljavo kot umskemu pripisovali fizičnemu delu. V šolstvu se je to odražalo v podpori šol, ki so poučevale bodoče strokovnjake za proizvodno dejavnost. Torej bi morali na srednješolski stopnji strokovne šole popolnoma izenačiti z gimnazijami. Edvard Kardelj je predlagal, da bi morali šolstvo organizirati tako, da bi dobili čedalje

manj inteligence iz klasičnih šol, tj. gimnazij, in vse več iz šol, kjer je poudarek na praktičnem delu: »Mislim, da bi bilo prav, če bi tudi z administrativnimi ukrepi - kjer je to potrebno - zmanjšali število gimnazij v korist strokovnih šol, zlasti pa v korist industrijskih šol, iz katerih bi izhajali strokovno visoko kvalificirani kadri, ki bi bili na nivoju srednje tehničnih kadrov.« Najostrejši nasprotniki tem tendencam so bili univerzitetni profesorji, ki so zatrjevali, da dajejo srednje strokovne šole preslabo splošno znanje in da maturanti teh šol ne morejo slediti študiju na fakultetah v takšni meri kot gimnazijski maturanti.

Zahteve po izenačevanju gimnazij in strokovnih šol so postale zelo aktualne tudi zato, ker so pod vplivom zahtev vodilnega političnega kadra prosvetne oblasti od srede petdesetih let dalje postavljale čedalje lažje pogoje za vpis na visokošolske ustanove. V prve letnike visokih šol so tako začeli prihajati študentje z zelo različno predizobrazbo, kar je v precejšnji meri onemogočalo normalen potek študija.

Na reformo visokošolskega študija se je Zveza komunistov pripravljala najbolj temeljito, saj je zaradi političnega poseganja v ustaljen sistem študija pričakovala na tem področju najmočnejši odpor slovenskih kulturnikov. Komisija za reformo šolstva se ni ubadala s problematiko visokih šol. Predloge za reformo visokošolskega študija je pripravljala posebna zvezna komisija, ki jo je vodil Krste Crvenkovski. Stališča, ki jih je oblikovala ta komisija, so pomenila precejšen odstop od uveljavljenih akademskih razmerij. Zato so tudi naletela na odpor vseh univerz v Jugoslaviji.

Nasproti celovitosti univerze je komisija predlagala krepitev vloge fakultet, nasproti zahtevam po manjših fakultetah so se iz političnih krogov javljale zahteve po združevanju fakultet v večje enote. Zahteve univerzitetnih profesorjev po zahtevnejših diplomskih delih in disertacijah so v političnih strukturah »preslišali« in se zavzemali za znižanje zahtev za diplome in doktorat. Predloga po le štiriletnem študiju ni sprejela nobena ljubljanska fakulteta. Prav tako so vodstva fakultet nasprotovala večanju števila višjih šol in možnostim prestopa z višjih na visoke šole, zatrjujoč, da gre za dva različna tipa šol. Politični krogi so zahtevali še znižanje zahtev za dosego stopnje univerzitetnega profesorja in poglobljanje razlik med znanstvenim in pedagoškim delom na univerzi. Fakultete naj bi namreč postale primarno pedagoške ustanove, z znanostjo pa naj bi se ukvarjali inštituti. Skorajda ni bilo predloga iz političnih krogov oz. za to problematiko imenovane zvezne komisije, ki ga na ljubljanski univerzi niso zavrnil.

Da so se vodilni slovenski politiki zavedali, da posegajo v ustaljena razmerja, je jasno povedal predsednik vlade Boris Kraigher; resda sicer za zaprtimi vrati Izvršnega komiteja CK ZKS, maja 1957. Kraigher je po tem, ko je naštel spremembe, ki jih predlagajo v visokošolskem študiju, pripomnil: »V zvezi s tem pa nas čaka precejšnja borba z organi na univerzi, borba proti raznim intervencijam tudi iz drugih republik. To bo v nekem smislu politična akcija, ker se bomo s tem nekako vmešali v av-

tonomijo univerze - tu pa so ljudje zelo občutljivi. Vendar ne smemo dopustiti, da se ta vprašanja formalno demokratično rešujejo samo na univerzi, ker potem ne bomo dosegli niti reelekcije, niti ne reorganizacije fakultet, niti skrajšanja študija.«

Ob doslej obravnavanih organizacijskih vprašanjih se moramo zavedati, da ta niso bila sama sebi namen. Organizacijske spremembe so le omogočale vpeljavo številnih novosti v predmetnikih in v učnih vsebinah. Tu pa se je najbolj jasno odražala ideologija vodilne politične sile v državi. Partijski ideologi so v »deželi delavcev in kmetov« zagovarjali stališče, da je treba v vseh šolah povečati delež šolskih ur, namenjenih tehnični vzgoji in praktičnemu delu. Nasproti temu naj bi se zmanjšalo število ur za tiste predmete, ki so po mnenju ideologov zgolj odvrčale učence od realnih problemov sedanjosti in jih vodile k idealističnemu gledanju na življenje. Takšne »napake« so našli predvsem pri humanističnih strokah, ki v vseh političnih sistemih najbolj trpijo pod udarci ideoloških nestrpnežev.

Največ nesoglasij je nastalo pri učnih načrtih za slovenščino in za zgodovino. Popolno izenačevanje šolskih sistemov v Jugoslaviji bi za Slovenijo pomenilo zmanjšanje števila učnih ur za slovenski nasproti srbsko-hrvaškemu jeziku. Toda zaradi enotnega nasprotovanja tako iz vrst slovenskih politikov kot pedagogov do bistvenih sprememb na tem področju ni prišlo.

Več nejasnosti je bilo o vprašanjih obravnavanja posameznih za oblasti ideološko in politično spornih literarnih ustvarjalcev v šolskih načrtih. Slavisti so zagovarjali stališče, da je treba v šolah obravnavati slovenske književnike v skladu z njihovo literarno vrednostjo. Partijski ideologi pa so nasprotovali obravnavi posameznika zgolj zaradi njegovih umetniških dosežkov in so kot pogoj zahtevali še politično primernost.

Najbolj so se razhajala mnenja glede obravnave Antona Martina Slomška in Alojza Gradnika. Slavisti so zahtevali, da je treba oba podčrtati, kar je pomenilo, da jih morajo učitelji obravnavati kot zelo pomembna slovenska književnika. Partijski ideologi pa so menili, da ju je potrebno le naštet med ostalimi literati svoje dobe, ne pa tudi posebej obravnavati. Najbolj pa so šolski reformatorji posegli v učni načrt zgodovine. Partijski ideologi, predvsem Boris Zihlerl, so zagovarjali bolj splošno, sociološko gledanje na družbena vprašanja v preteklosti in sedanjosti. Predlagali so vpeljavo novega predmeta v šole vseh vrst in vseh stopenj. To je bila sociologija (izrazu marksizem so se tedaj še namerno izogibali, da bi vsaj na zunaj prikrili bistvo sprememb!), ki je začela pridobivati učne ure na račun zgodovine. Na nekaterih šolah pa so celo črtali zgodovino iz predmetnika, z utemeljitvijo, da predstavlja le nepotreben balast. Hkrati s črtanjem zgodovine pa je bil vpeljan nov splošni družboslovni predmet, sociologija (predmet je imel na različnih vrstah šol različna imena).

Tudi v samem učnem načrtu zgodovine so bile iz političnih struktur predlagane novosti. Z argumentacijo, da gre za bolj oddaljeno preteklosti, ki nima neposrednega vpliva na sedanost, so se partijski ideologi zavzemali za hitrejšo in bolj površno obravnavanje starejših obdobj. Predvsem na račun antike naj bi prihranili precejšnje število učnih ur. Višek, ki bi s tem nastal, bi porabili za obravnavanje najnovejše zgodovine, v prvi vrsti za zgodovino delavskega gibanja in narodno-osvobodilne vojne. Strokovnjaki so nasprotovali predvsem predlogom o površnem obravnavanju antike, češ da gre za obdobje, ki je zibelka humanističnih pogledov.

Zmagoslavje stališč oblastnih struktur (1958 - 1962)

Kratek pregled predlogov Komisije za reformo šolstva (skozi to se po večini odražajo zahteve partijskega vrha) in slovenskih kulturnikov seveda ne nudijo vse raznolikosti in živahnosti procesa priprav na izvedbo šolske reforme. Šlo je za postopen proces, ki se je začel z uvajanjem novosti v osnovnih šolah v šolskem letu 1957/58 in se v začetku šestega desetletja tega stoletja nadaljeval na srednji in visokošolski stopnji.

Osnovni jugoslovanski zakonski akt o šolski reformi je bil Splošni zakon o šolstvu, sprejet 25. junija 1958, torej pet let po ustanovitvi Komisije za reformo šolstva. V njem in njemu sledečih zakonskih in podzakonskih aktih so bili po večini zapisani predlogi Komisije za reformo šolstva.

Uzakonjena je bila enotna osemletna osnovna šola in za učitelje le dvoletna pedagoška akademija. Na srednješolski stopnji sta bili izenačeni gimnazija in strokovna šola, vpisni pogoji za na visoko šolo pa so bili vse bolj blagi. Na visokošolski stopnji je bila razbita celovitost študija na tri dvoletne cikle (višji, visoki in podiplomski), uzakonjena inverzija študija, znižane zahteve za diplomu, doktorat in dosego naziva univerzitetnega predavatelja.

Da so bila sprejeta načela, ki v vrstah pedagogov in kulturnikov niso imela večinske podpore, so se v vrhu slovenske partije zavedali. V poročilu za sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bil leta 1958 v Ljubljani, je vodstvo slovenske Zveze komunistov zapisalo: *»Kljub njihovim različnim mnenjem o posameznih nebistvenih vprašanjih, so skoraj vsi (med njimi so tudi člani ZKS) zavzeli odklonilno stališče o najbolj važnem vprašanju šolske reforme - o reformi osemletne šole. (...) Njihovo stališče ni bilo odklonilno samo do stališča Zvezne komisije o reformi šolstva, temveč je bilo v bistvu nenapredno, ker je zagovarjalo konservativne poglede na vlogo gimnazije, ker je bilo proti možnosti prehoda dijakov iz srednjih strokovnih šol na univerzo in ker je bilo proti enotni osemletni šoli v času obveznega šolanja. (...) Od začetka razpravljanja o reformi*

šolstva se je v razpravah in na sestankih prosvetnih delavcev jasno izražala tendenca, 'da je šolstvo področje, na katerem se pojavljajo vprašanja, ki so jih sposobni obravnavati in reševati samo strokovnjaki', skratka živo se je kazal odpor proti kakršnemukoli vmešavanju družbeno političnih sil v področje šolstva.» Po sprejetju Splošnega zakona o šolstvu (oz. v manjši meri že pred tem) so zvezna in republiške (nas seveda najbolj zanima slovenska) skupščine pospešeno izdajale predpise o delovanju na šolskem področju. To so bili zakoni, odloki in priporočila o delu osnovnih šol, srednjih in višjih strokovnih šol ter gimnazij, o načinu vpisa na šole naslednje stopnje, o organiziranju visokega šolstva, o financiranju šolstva, o izvenšolskih ustanovah (tečajih, večernih šolah ipd.), o financiranju šolstva, o delu posebnih šol, o šolah za madžarsko in italijansko manjšino ter še številni drugi podzakonski akti.

V začetni stopnji šolanja je reforma izničila poprejšnje razlike med nižjimi gimnazijami, višjimi osnovnimi šolami in osemletkami in uzakonila obvezno enotno osemletno osnovno šolo. Novosti so začele v Sloveniji nastajati s šolskim letom 1957/58, po sprejetju slovenskega zakona o osnovni šoli 8. oktobra 1958 pa so bile dokončane s sprejemom novega učnega načrta aprila 1960. Nova osnovna šola je vsem državljanom omogočila enake pogoje obveznega šolanja in vpisa na srednje šole, saj je nova mreža osnovnih in podružničnih šol enakomerno pokrila mesta in podeželske predele. Ob tem, vsekakor pozitivnem rezultatu, pa je treba poudariti, da je poenotenje škodovalo prej zahtevnejšim šolam, torej nižjim gimnazijam. Učni načrt v enotni osnovni šoli je bil manj zahteven kot v nižjih gimnazijah, s tem pa so bili ustvarjeni vsi pogoji za zaviranje bolj sposobnih učencev. O dodatnih predmetih ali dodatnem pouku za zahtevnejše učence v tistem času prosvetna oblast še ni premišljevala.

Korak nazaj so bile spremembe v šolanju učnega kadra. Tudi tu so bile spremembe prilagojene manj zahtevnemu tipu šole v času pred spremembami. Zahtevani nivo izobrazbe z dokončano višjo šolo je bil tako kompromis med starimi osnovnimi šolami, v katerih je poučeval kader iz učiteljišč, in nižjimi gimnazijami z visoko izobraženi diplomiranci s fakultet.

Poleg tega so učitelji že kmalu občutili praznino, ki je nastala z ukinitvijo šolskega inšpektorata. Nadomestek le-tega je bila v letih 1959-60 ustanovljena prosvetno-pedagoška služba, ki pa ni mogla enakovredno zamenjati starih inšpektorjev. Prvenstvena naloga te službe je bila izdelava poročil in analiz, ne pa neposredna inšpekcija na terenu, ki je poprej učiteljem pomagala najti izhod iz nastalih težav v delu z učenci. Poleg tega pa novi zakonski predpisi niso niti spregovorili o tem, kaj narediti z učitelji, ki so dobili za svoje strokovno delo negativno oceno. Na srednješolski stopnji je bil največji rezultat, ki bi ga lahko ocenili pozitivno, izenačevanje nivoja vseh tovrstnih šol in možnost enakopravnega prepisa na visokošolske organizacije. Toda to izenačevanje je bilo narejeno predvsem z administrativnimi predpisi, ne pa z dejanskim približevanjem zahtevanega nivoja znanja, izenačevanjem predmetnikov

za splošnoizobraževalne predmete in izenačevanju zahtev za pedagoški kader, ki je poučeval na tej stopnji. Za gimnazijo so še naprej veljale visoke zahteve, za strokovne šole pa niso bili predpisani obvezni splošnoizobraževalni predmeti in tudi ne diploma visoke šole kot pogoj za profesorje na tovrstnih učnih ustanovah. Izenačevanje ravni šol je bilo torej bolj navidezno kot dejansko.

V predmetniku in učnih vsebinah je dobilo praktično delo prednost pred umskim. Enako značilnost opazimo tudi pri visokošolskih organizacijah. Odprtih je bilo veliko novih višjih šol, ki so bile večinoma tehniških usmeritev, in tudi med fakultetami so se neprimerno hitreje razvijale tehniške. Uzakonjen je bil stopenjski študij, inverzija študija in znižane zahteve za vpis, za diplomu in doktorat ter za dosego naziva univerzitetnega profesorja. Največje pridobitve šolske reforme so bile nedvomno tiste, ki jih do sedaj še nisem omenil. Šlo je namreč za pomembne novosti, ki jih stari šolski sistemi niso obravnavali po enotnem principu in je bilo reševanje težav prepuščeno tistim, ki so se s temi težavami srečevali.

Kot prvo je treba omeniti izvenšolsko izobraževanje. S šolskim letom 1959/60, ko je bila ustanovljena Zveza delavskih in ljudskih univerz, so začeli veljati enotni zakonski predpisi. Od večernih šol, dopolnilnih tečajev itd. so prosvetne oblasti zahtevale enako stopnjo zahtevnosti kot od istovrstnih šol v rednem šolstvu. To je bil pogoj za izdajo veljavne diplome, ki je omogočala enakopravno možnost vpisa na višjo stopnjo šole kot maturantom iz rednih šol. Z vpeljavo novega, celovitega sistema izvenšolskega izobraževanja je bila omogočena pot do izobrazbe marsikateremu posamezniku, ki zaradi vojnih let ali slabih socialnih razmer ni mogel priti do izobrazbe po redni poti.

Druga pomembna pridobitev je organizacija šolstva za italijansko in madžarsko manjšino. Pri tem se je morala sicer slovenska stran ozirati na pritiske znotraj Jugoslavije in tudi od zunaj. V državi je predvsem srbska stran nasprotovala preveč radikalnim spremembam, saj bi sicer morala tudi ona popuščati Albancem na Kosovu, kar pa ni bila pripravljena storiti. Od zunaj pa so pomisleki prihajali predvsem iz sosednje Italije, ki ni bila pripravljena Slovincem v Italiji dovoliti toliko, kolikor so bile slovenske oblasti pripravljene dati Italijanom v Sloveniji. Slovenski partijski vrh je začel ob koncu petdesetih let zagovarjati zahtevo po popolni dvojezičnosti v šolstvu in v javnosti na jezikovno mešanih področjih. Tega pa zaradi že omenjenih nasprotovanj in praktičnih težav (pomanjkanju učiteljev, ki bi tekoče obvladali dva jezika!) ni bilo moč narediti v nekaj letih. Kljub temu pa so spremembe od leta 1959 naprej pomenile velik korak naprej v uveljavljanju enakopravnosti jezikov obeh avtohtonih narodnosti v Sloveniji. S tem letom je republika Slovenija prevzela finančno odgovornost za manjšinske šole. S šolskim letom 1959/60 pa so začeli v šolah na jezikovno mešanih področjih okrajev Koper in Murska Sobota veljati predpisi, po katerih sta italijanščina in madžarščina pridobili na veljavi.

Nov način financiranja šolstva pa je bila tista novost, ki je omogočala izvedbo reforme. S pomočjo sredstev iz novoustanovljenih skladov, v katera so se stekala namenska sredstva, je dobilo šolstvo od začetka šestdesetih let naprej mnogo boljše materialne pogoje za delo. V Sloveniji se je to najbolj odrazilo v gradnji novih visokošolskih ustanov in vzpostavitvi enakomerne mreže osnovnih in podružničnih šol. Precejšen delež sredstev je bil porabljen tudi za uvoz najnovejših učnih pripomočkov. Poleg občinskih skladov za šolstvo, iz katerih so se pokrivala zahteve osnovnega in srednjega šolstva, je veliko breme nosil še republiški sklad za šolstvo. Iz tega so se financirale visokošolske ustanove, posebne šole in v dogovoru z lokalnimi oblastmi tudi manjšinske šole in delavske ter ljudske univerze.

Pridobitve in pomanjkljivosti šolske reforme

Vse te spremembe, ki so pomenile močno zarezo v šolstvu v Sloveniji, so po pripravi od leta 1953 dalje nastajale v obdobju petih let med leti 1958 in 1962 (le pri osnovnih šolah je pomembnejše spremembe prineslo že šolsko leto 1957/58). Že samo ta podatek nam pove, da je prosvetna oblast zelo resno in intenzivno pristopila k delu na preobrazbi slovenskega šolstva. Poudariti je treba še to, da je orisana reorganizacija največja, najbolj temeljita in najbolj celovita šolska reforma, ki smo jo v preteklosti doživeli Slovenci. Zajela je vse stopnje šolstva, od osnovne prek srednje do visoke in podiplomskega študija ter poleg tega prinesla še bistvene spremembe v organizaciji manjšinskega šolstva, izvenšolskega izobraževanja in financiranja šolstva. V osnovi je sicer šlo za realizacijo načrtov, ki jih je komunistična oblast nakazala že takoj po prevzemu oblasti, toda tokrat so bile stvari pripravljene na bistveno višjem strokovnem in političnem nivoju kot spremembe v prvih povojnih letih. Začrtane smernice so temeljile na strokovnih analizah, sistematičnosti in sočasni obravnavi vseh stopenj šolanja. Mnenje strokovnjakov je pridobilo na veljavi, a je bilo še vseeno podrejeno ideologiji vladajoče stranke.

Šolska reforma je prinesla tako dobre kot slabe rezultate. Pozitivni so bili predvsem organizacijske narave, saj je bil izdelan prožen šolski sistem, ki je v veliki meri odpravil stare težave pri prepisih na šole višje stopnje. Z novim načinom financiranja pa so se precej izboljšali pogoji za delo v prosvetnih ustanovah.

Negativne posledice so se najbolj pokazale pri oblikovanju novih učnih vsebin, saj je šolstvo dobilo izrazito enostransko ideološko usmeritev, ki je bila do šolske reforme še najmanj zaznavna na splošno izobraževalnih šolah, na gimnazijah in na univerzi. Enako negativno lahko označimo še zgolj navidezno, administrativno izenačevanje nivoja isto stopenjskih šol (najbolj razvidno pri gimnazijah in srednjih

strokovnih šolah), saj zakonskim določbam niso sledili še podzakonski akti, ki bi za manj zahtevne šole dejansko pomenili korak naprej.

Vse omenjene značilnosti najdemo tudi v poročilu Izvršnega sveta Slovenije skupščini iz novembra 1962; poročilo so sestavili v republiškem Svetu za šolstvo. Že po-datek, da je poročilo nastalo na pobudo Ideološke komisije centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, jasno kaže, kdo je imel odločujočo besedo pri izpeljavi šolske reforme. Na začetku poročila je rečeno, da je bilo v zadnjih letih v celotnem šolstvu uvedeno družbeno upravljanje, »ki je kljub mnogim pomanjkljivostim in objektivnim preprekam z močnejšim angažiranjem državljanov omogočalo reševanje mnogih problemov in pomagalo šolam pri uveljavljanju reforme«. Temu sledi naštevanje dobrih, manj pa slabih rezultatov reforme.

Odprava diferenciacije v osnovnih šolah je v poročilu utemeljena iz izhodišč ideologije vladajoče stranke: »Z ukinitvijo dvotirnega sistema na področju obveznega šolanja in uvedbo enotne obvezne osemletne šole smo odpravljali ostanke razredne diferenciacije v šolstvu.« Pri osnovnih šolah je Svet za šolstvo LRS ugodno ocenil dvig deleža učencev, ki so redno dokončali vseh osem razredov, pri tem pa ni omenil, da je šlo to na račun lažjega učnega načrta. Prave pridobitve so bile redno, skorajda 100% obiskovanje pouka in pa močno znižanje deleža otrok, ki so obiskovali šole s kombiniranimi razredi. Spremembam na srednješolski stopnji so sestavljavci poročila namenili manj prostora. Poudarili so predvsem novosti, kot je npr. bila možnost izvenšolskega izobraževanja. Ustanovitev novih višjih šol, tristopenjski študij in inverzija študija so bili ocenjeni kot prvi pomembni koraki v reformi visokošolskega izobraževanja. Kljub spremembam pa oblastniki z doseženim le niso bili povsem zadovoljni in so omenili, da »proces šolske reforme ne teče dovolj hitro in skladno«. V tistem delu poročila, ki govori o spremembah s političnega zornega kota, je rečeno, da »gre za kompleks problemov in odnosov, za urejanje katerih imamo v uvodoma omenjenih materialih podane politično-idejne temelje in stališča, ki pa se zaradi revolucionarnega značaja in daljnosežnosti s težavo in mnogimi nihanjem prebijajo v življenje«. Tistim, ki povzročajo težave pri sprejemanju ponujenih predlogov, pa je slovenska oblast sporočila: »Če člani šolskih odborov, člani svetov za šolstvo itd. ne bodo razumeli bistva in cilja sedanjih procesov, se ne bodo mogli jasno opredeljevati za stališča, ki dajejo podporo progresivnemu, ampak bodo lahko v kratkovidnem praktikizmu celo zahajali na konservativne pozicije.« Takšni ljudje pa so bili po mnenju komunističnih oblastnikov nasprotniki državnih oblasti.

Pridobitve in napake šolske reforme so bile poudarjene tudi v številnih obsežnih elaboratih za interno uporabo, ki jih je v začetku šestdesetih let na osnovi rezultatov nekajletnega dela šol po novem sistemu, sestavil Odbor za prosveto in kulturo Zveznega izvršnega sveta. Posamezni v elaboratih omenjeni podatki so bili znak, da reforma ni prinesla zgolj pozitivnih rezultatov, tako da so bile nekatere »pri-

dobitve« šolske reforme odpravljene že sredi šestdesetih let. Kljub napakam, ki so bile narejene v izvajanju šolske reforme, je le-ta le pomenila pomemben napredek. Po prvem povojnem obdobju, za katerega sta v šolstvu značilni eksperimentiranje in krpanje lukenj, je namreč slovenska oblast le prišla do spoznanja, da lahko pozitivne rezultate na določenem področju prinese le celovita preobrazba. (Način, kako je bila realizirana ta sprememba, je seveda drugo vprašanje.) Podobnega prosvetljenja bi si lahko zaželeli od vseh oblastnikov v preteklosti in v sedanjosti. Poleg celovitega pristopa k problemu pa si je moč želeli še nekaj, česar komunistični ideologi niso upoštevali. Ob celoviti reformi je potrebno v prvi vrsti prisluhniti strokovnjakom, ki ustvarjalno delujejo na tem področju.

Komisija za proučevanje šolstva - predhodnica Zavoda za šolstvo

Prva leta po koncu 2. svetovne vojne so slovensko šolstvo zaznamovale preštevne spremembe, ki so bile običajno nedomišljene, kratkega veka, brez eksperimentalnih preizkusov v praksi. Bile so bolj ali manj le sad političnih odločitev komunističnega vodstva. Strokovna mnenja so bila običajno utišana, navezava na predvojna polemiziranja o šolskih vprašanjih prekinjena, z vzhoda pa je zavel nov hladni veter, ki je puščal odprta vrata političnemu diktatu nad šolstvom. V takšnem zamorjenem in javnim razpravam nenaklonjenem vzdušju so bile, gledano z očmi oblastnikov, posebne ustanove, ki bi se ubadale zgolj s šolskimi strokovnimi vprašanji, pravzaprav nepotrebne, saj naj bi reformiranje teh ali onih šol sledilo bolj političnim kot pa pedagoškim kriterijem.

Do spreminjanja odnosa do strokovnih institucij in stališč je v šolski politiki prišlo na začetku petdesetih let. Tudi tokrat so bile spremembe v prvi vrsti sad političnih odločitev, toda med delom političnega vodstva je že dozorevalo stališče, da je bolje prisluhniti tudi strokovnjakom, da povedo, kaj mislijo o konkretnih vprašanjih. Na kulturnem področju je bila leta 1952 najboljši pokazatelj prehoda v bolj milo obliko enopartijskega sistema ukinitve agitpropa, vrhovnega cenzorskega aparata Komunistične partije, ki je prva povojna leta dušil kulturno ustvarjalnost in intelektualne potenciale ljudi. Odločitev državne oblasti iz leta 1953, da je trenutek dovolj primeren za celovitejšo šolsko reformo, tako sovпада s časom prvega obdobja ti. partijskega liberalizma, ki je sicer kmalu vzel slovo. Toda pot bolj odprtim razpravam v javnosti in možnostim, ki so jih za izpovedovanje lastnih stališč dobili strokovnjaki, je bila vendarle odprta in se tudi v naslednjih nekoliko bolj zaostrenih letih niso nikoli več tako zaprla, kot so bila zaprta v prvih povojnih letih.

V šolstvu se sicer še ni zaključilo spreminjanje sistema, začeto ob začetku petdesetih let, saj je bilo maja 1952 izdano Splošno navodilo o šolanju v splošno izobraževalnih šolah, ki je predpisovalo obvezno osemletno šolanje od sedmega do petnajstega leta starosti. Zvezne oblasti so pri tem dopuščale razlike glede na tradicijo ali zmožnosti različnih delov Jugoslavije, saj so v navodilo zapisali, da se uvaja »*postopoma glede na pogoje in možnosti v posameznih ljudskih republikah*«. Pristojni organi v

Sloveniji so na temelju splošnega navodila 8. oktobra 1953 izdali Odlok o obveznem osemletnem šolanju, ki je pravzaprav le povzel stanje, ustvarjeno od leta 1950 dalje. Slovenski osemletni šolski sistem se je tedaj delil na dva štiriletna ciklusa, tudi na dve organizacijsko različno zasnovani šoli, saj so lahko učenci po končanih štirih nižjih razredih osnovne šole šolanje nadaljevali bodisi na osemletki ali pa v nižjih gimnazijah oziroma v nižjih razredih osemletnih gimnazij.

V istem času, kot je bilo že omenjeno, je bila sprejeta tudi odločitev državnih organov, da se je potrebno lotiti temeljite šolske reforme. V zvezni skupščini je 22. maja 1953 predsednik odbora za prosveto Zveznega izvršnega sveta Rodoljub Čolaković predlagal, naj ustanovijo Komisijo za reformo šolstva splošnega izobraževanja. Ta naj bi analizirala dotedanji sistem, učne načrte in programe splošnoizobraževalnih šol, materialne pogoje, v katerih delajo šole, ter materialni in družbeni položaj učiteljev in profesorjev, od bolj nepedagoških vprašanj pa še problematiko samoupravljanja na področju izobraževanja. Komisija naj bi o svojih izsledkih poročala zvezni skupščini in predlagala, kakšen šolski sistem bi bil najbolj primeren za naše šolstvo. Poslanci zvezne skupščine so podprli stališče ter ustanovili Komisijo za reformo šolstva splošnega izobraževanja ter imenovali njene člane. Za predsednika komisije so imenovali dr. Miloša Žanka, od leta 1950 ministra za prosveto in kulturo v Vladi Ljudske republike Hrvaške.

Komisija niti ni začela dobro delovati, ko je bila zaradi sprememb v upravni strukturi države po sprejetju zveznega ustavnega zakona ukinjena. Poslanci nove zvezne skupščine so se na zasedanju 23. februarja 1954 seznanili s poročilom Komisije za reformo šol splošnega izobraževanja in se v diskusiji dotaknili vprašanj, s katerimi naj bi se komisija ukvarjala. Miloš Žanko je nato na zasedanju skupščine 11. marca 1954 predlagal ukinitve te komisije in prenos njenih nalog na odbor za prosveto zveznega zbora, kar so poslanci soglasno potrdili. Ukinjena je bila ena komisija, a je bila namesto nje pri odboru za prosveto Zvezne ljudske skupščine ustanovljena nova Komisija za reformo šolstva, ki naj bi se ubadala s širšim spektrom pedagoških vprašanj. Tudi drugo komisijo je vodil Miloš Žanko, njeni slovenski člani pa so bili Franc Kimovec, Draga Humek in Vlado Majhen.

Ob predstavitvi dela prve komisije 23. februarja 1954 je Miloš Žanko omenil le splošno znane slabosti in poudaril, »*da komisija glede reforme šolstva, to je v najvažnejšem vprašanju, ki ji je bilo postavljeno, ni dosegla nič posebnega*«. Ob delu so namreč spoznali, da bi se morali soočiti z vrsto vprašanj, česar pa ni sposobna opraviti majhna skupina ljudi v kratkem času, temveč bi se morala s tovrstno problematiko ubadati večja skupina ljudi na daljši rok.

Poudarki iz Žankovih besed so nakazovali pomemben premik politične volje v začetku petdesetih let. Še nekaj let pred tem bi namreč politik na takšnem mestu le poudaril, kaj je treba spremeniti, in to bi bil tudi program dela. Tokrat pa je vodja

komisije za reformiranje šolstva nakazal, da je treba probleme najprej skrbno evidentirati in jih analizirati in se šele nato v skladu z različnimi ugotovitvami odločati, kaj in kako. Sklepov ne bi smeli sprejemati, če bi podatki nakazovali, da je njihova realizacija praktično nemogoča ali če obstojajo dovolj tehtni zadržki do tovrstnih predlogov. Posredno so besede nakazovale tudi, da bi bilo potrebno precej razširiti krog sodelavcev, to pa bi lahko naredile le posebne ustanove z usposobljenim kadrom, torej ustanove, kakršnih v Jugoslaviji še ni bilo.

Državni vrh je skušal s celovitejšo šolsko reformo poenotiti šolski sistem v Jugoslaviji, saj so poročila kazala, da so navodilo o osemletnem šolanju izpolnjevali na (približno) sedem različnih načinov, kar naj bi onemogočalo primerljivost in prehodnost med šolskimi sistemi po republikah. Komisija za reformo šolstva naj bi določila en šolski sistem, ki naj bi ga upoštevali v vsej državi. Slovenski javnosti je osnutke predvidene šolske reforme na tiskovni konferenci 25. maja 1954 predstavil član slovenske vlade Franc Kimovec. Izhodišče je bila enotna nediferencirana osemletna šola ter enotni programi in učni načrti za vse istovrstne šole.

Zvezna Komisija za reformo šolstva, v kateri je Slovenijo zastopal tudi Kimovec, se je prvič sestala 30. junija 1954 v Beogradu. Mitra Mitrović, v prvih povojnih letih ministrica za prosveto v Vladi Ljudske republike Srbije, je ocenila, da neustrezen šolski sistem zahteva temeljite spremembe. Ponovila je načelo, naj bi bila obvezna šola osemletna in splošnoizobraževalna, za tem pa kritično ošvrknila gimnazije kot elitne šole srednješolske stopnje izobraževanja, ki naj bi zavirale razvoj strokovnih šol, dodala pa je še, da ni izdelan sistem izvenšolskega izobraževanja, ki bi omogočal zviševanje izobrazbe tudi starejšim.

Iz vseh izrečenih besed je bilo opazno, da so imeli šolski reformatorji trdnejša izhodišča izdelana le za reformiranje obveznega osemletnega šolanja, ne pa tudi za reformiranje nadaljnjih stopenj šolanja ali za konkretnjša strokovna vprašanja. Vodilni šolski politiki so zato pozvali zainteresirane k javni diskusiji o teh, grobo zasnovanih in še precej neizdelanih stališčih. V medijih se je razvila zelo živahna diskusija, ki je prinašala zelo različne odmeve, a hkrati odpirala tudi nova vprašanja in s tem nakazovala, da šolska reforma le ni tako preprosta zadeva, da bi jo bilo moč opraviti precej na hitro. V časopisih so bila v času priprav na reformo in med njenim izvajanjem objavljena tudi mnenja, ki niso soglašala s stališči političnega vrha, kar jasno priča o delni demokratizaciji družbe v petdesetih letih. Toda mnenja, ki so bila v popolnem nasprotju z načeli, ki jih je zagovarjala politika, niso imela nikakršnega vpliva na oblikovanje reformnih predlogov.

Pristojen državni organ za šolsko problematiko v Sloveniji je bil tedaj Svet za prosveto in kulturo Ljudske republike Slovenije, ki se je z novostmi v zvezi z načrtovanjem šolske reforme seznanil na seji 4. in 5. junija 1954 in na njej tudi

ustanovil Komisijo za proučevanje šolstva. Da so bile mnoge stvari o načinu delovanja in vlogi bodoče ustanove še dokaj nejasne, pove že sklep seje: »*SPK LRS* (Svet za prosveto in kulturo Ljudske republike Slovenije, op.p.) je sprejel načelni sklep o ustanovitvi Inštituta za proučevanje šolstva pri SPK LRS.« Že pripomba »načelni« kaže, da orisi dela in vloge še niso bili jasno precizirani, prav tako pa tudi ime Inštitut za proučevanje šolstva ni nikoli postalo uradno ime te ustanove ali njegovih naslednikov, saj inštitut v zamišljeni obliki ni zaživel. Toda že v imenu »inštitut« je bila nakazana tendenca, da bi morala na Slovenskem zadihati ustanova, ki bi se trajno in strokovno ukvarjala s šolsko problematiko.

To je v mislih o inštitutu v Prosvetnem delavcu zapisal tudi Josip Kotnik. Omenil je velik obseg dela, s katerim naj bi se ukvarjala tovrstna ustanova. Uvodoma bi ji bilo seveda potrebno zagotoviti primerno osebje, prostore in opremo, ustanova pa bi morala razpresti široko mrežo zunanjih sodelavcev iz vseh delov Slovenije. Iz zbranih podatkov bi morali sestavljati elaborate in predloge za izboljšanje šolstva, kajti inštitut ne bi mogel »*služiti svojim nalogam, če bi iz njega ustvarili le aparat za golo statistiko.*«

Namesto inštituta je jeseni istega leta zadihala ad hoc komisija, Komisija za proučevanje šolstva. O njej so na seji Sveta za prosveto in kulturo LR Slovenije prvič razpravljali 1. oktobra 1954 in vanjo imenovali »*dr. I. Šegulovo, prof. B. Stupana, inšp. M. Vrtačnika in inšp. E. Serpana*«, kasneje pa je bilo imenovanih še več članov komisije in njenih zunanjih sodelavcev. Komisijo je vodil Bogomir Stupan, posamezni člani pa so pokrivali ožja strokovna področja. Potrebo po obstoju posebnega telesa, ki bi se ukvarjal s šolsko problematiko, so utemeljili takole: »*Doslej nismo imeli v LR Sloveniji telesa, ki bi študijsko proučevalo vprašanja izobrazbe, vzgoje naše mladine in organizacije šolstva. Zlasti naše delo na področju organizacije šolstva je bilo premalo načrtno in ni zadosti slonelo na znanstvenih izsledkih. Po svoji organizacijski strani pa tudi po vsebini je bilo in je še danes preveč zakoreninjeno v preteklosti. Vsem nam je jasno, da so na šolskem področju že dolgo potrebne temeljitejše spremembe. Te pa bomo mogli uresničiti le ob poglobljenem študijskem proučevanju.*«

Na oktobrskem zasedanju leta 1954 je Svet za prosveto in kulturo potrdil tudi »*Začasni pravilnik komisije za proučevanje šolstva*«; začasni zato, ker so bile še mnoge stvari nedorečene in ker je bilo že v obrazložitvi pojasnjeno, da gre le za začasni organ, za predhodnika bodočega inštituta za šolstvo. Komisija, za njim pa naj bi to prevzel inštitut, je bila zadolžena za zbiranje podatkov o stanju šolstva, vodenju pedagoške evidence, za teoretično-znanstvene raziskave na področju šolstva, za proučevanje ustreznosti šolskega sistema, za pripravo gradiv za potrebe reforme šolstva, dajala pa naj bi tudi pobude za uvedbo novih učnih in vzgojnih metod, za ustanavljanje poskusnih šol in oddelkov, za organizacijo in usmerjanje pri sestavljanju predmetnikov in učnih načrtov, kot zadnja točka med nalogami komisije pa so bile navedene »organizacijske priprave, potrebne za ustanovitev Inštituta za proučevanje šolstva«. Komisija je imela

predsednika ter stalne in občasne člane, prvotna shema pa je predvidevala (za začetek) dvanajst delovnih mest.

Prve mesece se je komisija borila s klasičnimi težavami novorojenih institucij, ki so na svet privekale v času silnega optimizma o hitrem reševanju vprašanj, brez realne ocene o dolgotrajnosti procesov, s katerimi se bodo morali soočiti. Komisija si je morala najprej izboriti prostor, pogoje za delo svojih članov in širiti mrežo zunanjih sodelavcev. Predvsem slednje so beležili kot enega pomembnejših rezultatov, doseženega v relativno kratkem času. Komisiji in s tem posredno Svetu za prosveto in kulturo LR Slovenije ter vsem organom, ki so se ukvarjali s šolsko reformo, je to omogočalo, da so v relativno kratkem času prišli do dovolj relevantnih podatkov o slovenskem šolstvu, ki so jih rabili za nadaljnje načrtovanje reforme. Med zunanjimi sodelavci so bili posamezni učitelji ali profesorji s slovenskih osnovnih in srednjih šol, celotni učni kolektivi in pedagoška društva iz raznih slovenskih mest. Navezali so tudi stalni stik z institucijami, ki skrbijo za vzgojo, kot sta bila pedagoški in psihološki inštitut, pa tudi z Zveznim zavodom za proučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj, ki je bil ustanovljen februarja 1955, torej tako kot Komisija za proučevanje šolstva in sorodne ustanove v drugih jugoslovanskih republikah v času načrtovanja šolske reforme. Več članov komisije je šlo v tujino, da so se seznanili z načinom organizacije šolstva po različnih državah in poročali pristojnim v domovini. Raznolikost dela je dovolj zgovorno pričala, da ta presega obseg običajne komisije in da njeno delo, tako kot je bilo zamišljeno v prvotnem osnutku ustanovitve, že nakazuje tudi delokrog opravił njenega naslednika, torej stalne poklicne ustanove, kakršne Slovenci pred tem še nismo imeli.

S prvimi koraki Komisije za proučevanje šolstva je širšo javnost seznanila Iva Šegula s prispevkom v Ljudski pravici 10. novembra 1954. Že uvodoma je poudarila, da komisija *»predstavlja v sedanji obliki pripravljeno stopnjo k ustanovitvi Inštituta za šolstvo«*. Položaj na področju, ki naj bi ga pomagala reševati komisija, je omenila Iva Šegula, *»ni ravno rožnat: mnoga vprašanja, med njimi važno vprašanje reforme šolstva, so neobdelana in nerešena, pedagoški teren je s svojim delom bujno, a neurejeno prerasel pedagoško teorijo in začel s tem izgubljati tisto osnovno načelno orientacijo, ki je v republiškem merilu potrebna«*. Komisija naj bi sodelovala s sorodnimi ustanovami v drugih republikah. Povsod so pobudo zanje dajala Združenja prosvetnih delavcev, ki so, po mnenju Šegulove, *»najbolj živo čutila potrebo po sistematičnem in raziskovalnem delu na področju šolstva«*. Naloge komisije so bile proučevanje šolskih vprašanj, pri tem pa naj bi prednost imela najbolj kritična vprašanja slovenskega šolstva, ki jih ne bi mogli več prelagati na prihodnja leta. Komisija je snovala tudi oddelek za šolsko dokumentacijo, ki naj bi poleg domačih slovenskih zbiral tudi gradivo Unesca, tako da bi bile mogoče primerjalne študije slovenskega in šolskih sistemov drugod po svetu. Proučevanje problemov se ne bi smelo ustaviti na teoretični ravni, temveč naj bi prakticirali ustrezno kombiniranje teorije in prakse. *»Redni in vnanji člani Komisije ter njeni strokovni sodelavci s terena se bodo pri svojem delu v glavnem posluževali induktivne metode: njihov stik s terenom, odkoder bodo črpali svoje gradivo, bo torej intenziven, kar*

najbolj neposreden, naslonjen na tisto živo prakso, ki mora najplodneje bogatiti teorijo», je svoja razmišljanja zaključila Iva Šegula.

V svojem delu je Komisija za proučevanje šolstva največjo pozornost posvetila vprašanjem, ki jih je že Miloš Žanko omenil kot najbolj problematične in najbolj pomembne za predstoječo šolsko reformo. To sta bili vprašanji bodoče organizacije osemletnega obveznega šolanja in šolanje učiteljskega kadra za bodoče osemletne šole. Pri problematiki obveznega osemletnega šolanja je komisija odprla široko razpravo, ko je 29. decembra 1954 na številne naslove razposlala sledeče anketno vprašanje: *»Katere so po Vašem mnenju dobre in slabe strani našega 8-letnega obveznega šolstva glede na njegov sistem, organizacijo, metode dela in izobrazbeno vsebino; česa se učenci preveč in premalo učé?«*

Komisija je prejela 50 odgovorov, kar je dokazovalo, da je posebna ustanova za proučevanje šolstva med slovenskimi pedagogi naletela na plodna tla, saj je izgledalo, da so ti komaj čakali, da bi lahko povedali svoje mnenje o žgočih šolskih vprašanjih. Med odgovori so bili takšni, ki so vztrajali na dotedanji diferenciaciji osemletnega obveznega šolstva z dvema povsem ločenima štiriletnima cikeloma, nekateri so že zagovarjali enotnost vseh osmih razredov, pojavile pa so se tudi ideje za nekaj med tema skrajnima možnostma, ki so sicer temeljile na enotnosti osemletnega šolstva z možnostjo notranje diferenciacije v zadnjih razredih šole; poudariti je treba, da pojma osnovna šola tedaj še niso uporabljali v kasnejšem pomenu reformirane enotne obvezne osemletne šole in da se je kot takšen izkristaliziral šele v zadnji fazi zakonodajnih priprav na sprejem šolskoreformnih predpisov. Naj kot zanimiv in lepo domišljen sistem omenimo le stališče, ki ga je komisiji posredoval ravnatelj nižje gimnazije Brdo – Št. Vid Jože Bitenc. Predlagal je obvezno osemletno šolo, ki naj bi bila enotna in naj bi imela dva štiriletna izobrazbena cikla. Štiriletno osnovno šole naj bi bile tudi v odročnih krajih, a bi morale imeti vsaj dva učitelja, da bi bilo čim manj kombiniranega pouka. Naslednja štiri leta pa naj bi hodili učenci, kot jih je imenoval, v centralne šole, ki bi imele širši šolski okoliš in bi prevzemale učence z vseh manjših šol nižje stopnje obvezne šole, pri tem pa bi bilo treba poskrbeti za dnevno migracijo učencev ali pa za njihovo oskrbo v internatih. V višjih razredih osemletne šole bi bili tako vsi otroci deležni enakovrednih pogojev šolanja, s tem pa tudi bolj enakovredne možnosti prestopanja na višje stopnje šolanja brez ločevanja med mestom in vasjo. Bitenc je v svojem predlogu že nakazal shemo bodočih osnovnih in podružničnih šol, idejo, ki je bila tedaj še zelo redka, saj se je večina razpravljalcev omejevala le na temeljno vprašanje enotnosti oziroma enotnosti do katere meje.

Komisija je, potem ko je predhodno zbrala že veliko stališč o teh problemih, 17. maja 1955 pripravila delovni sestanek, na katerem sta širša prispevka predstavili Marica Dekleva in Milica Bergant. Deklevova je nakazala spreminjanje pojma enotnosti šole skozi čas in pri različnih mislecih ter poudarila, da so v socializmu odpravljeni ekonom-

ski privilegiji, kar naj bi tudi v razvoju šolstva narekovalo ustvarjanje zunanje in notranje enotnosti. Dotlej diferencirano osemletno šolsko obveznost naj bi po njenem mnenju v bodoče preoblikovali v enotnost vseh osmih razredov, kjer bi sicer dopuščali *»možnost notranje diferenciacije ob fiksiranih jedrnih predmetih«*. Enotna šola, je zaključila Marica Dekleva, *»je socializmu veliko bližja in mnogo bolj ustrezajoča kot diferencirana, ki kljub socialistični vsebini nujno nosi v sebi klice družbenih nasprotij«*.

Milica Bergant se je v svojem prispevku bolj osredotočila na pojmovanje in zahteve po enotnosti šole pri Slovencih pred prvo svetovno vojno in po njej. S tem je nakazala, da imajo ideje po enotni šoli v času obveznega šolstva pri Slovencih že močne korenine in da naj bi o sorodnih idejah, kot naj bi jih načrtovali za bodočo šolsko reformo, neuspešno sanjarili že številni svobodomiselno usmerjeni slovenski pedagogi.

Druga temeljna zadeva, s katero se je ukvarjala Komisija za proučevanje šolstva - tako kot Komisija za reformo šolstva -, je bilo vprašanje reforme učiteljskega študija. Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije se je že junija 1954 zavzel, da bi ustanovili v Sloveniji dve pedagoški akademiji, eno v Ljubljani in drugo v Mariboru. Toda ideja se je kmalu izkazala za problematično, saj ni bilo jasno, kako naj bi ena ob drugi obstajala učiteljišča, Višja pedagoška šola in pedagoške akademije, torej tri vrste različnih ustanov s sorodnimi delovnimi nalogami. Za odgovor na ta vprašanja je Svet za prosveto in kulturo, potem ko ni bil zadovoljen s prvotnimi koncepti, 27. decembra 1954 zadolžil Komisijo za proučevanje šolstva in ji naročil: *»Komisija za proučevanje šolstva naj preštudira vprašanje kompleksno, in sicer v zvezi z vprašanjem Višje pedagoške šole - ter elaborat predloži Svetu.«*

Komisija je obsežen elaborat predložila Svetu za prosveto in kulturo marca 1955 in v njem navedla, da izhaja zahteva po višji izobrazbi za učitelje iz ugotovitve, da učiteljišča v novih pogojih ne nudijo več dovolj visoke izobrazbe, in iz želje po emancipaciji učiteljskega poklica v sodobnem svetu. Navedli so vrsto pomislekov do prvotnega predloga hitre ustanovitve pedagoških akademij in dodali, da bo šolska reforma odprla še nova vprašanja. Med temi je bilo tudi vprašanje, če ne bo prihodnost zahtevala od učiteljev celo visoko izobrazbo, zato bi bilo vprašljivo ustvarjati nove oblike šol, če pa univerze že šolajo ustrezno specializiran visoko izobraženi kader, ki bi mu morali v študijskem procesu dodati le še potrebno pedagoško komponento.

Pomisleki komisije, da *»bi utegnila biti preuranjena ustanovitev akademije le eksperiment, ki bi v nekem smislu celo prejudiciral kompleksno rešitev vprašanja o izobrazbi učiteljev osnovne šole«*, so se izkazali za realne. Čeprav je Svet za prosveto in kulturo 13. aprila 1955 sprejel sklep, da se *»načelno strinja s predlogom o ustanovitvi Pedagoške akademije in naroči Komisiji za proučevanje šolstva, da naj o tej zadevi še izve za mnenje prirodoslovno-matematične in filozofske fakultete«*, se je ta projekt bližal koncu oziroma je bil za nekaj časa odložen. Osnutek zakona o pedagoških akademi-

jah je bil nasploh prvi osnutek zakona, ki ga je pripravila in usklajevala Komisija za proučevanje šolstva, njegova dokončna potrditev pa je bila zamrznjena tudi ali pa prav zaradi strokovnih pomislekov komisije, ki je z jasno izraženo strokovno skepso tudi upravičila svojo vlogo in namen.

Komisija je spremljala tudi sprejemanje in učinke novih učnih načrtov. Ko je začel v šolskem letu 1954/55 veljati nov učni načrt za nižje gimnazije, je Komisija želela zbrati čim več gradiva o tem, kako so se novosti obnesle v praksi in so vodstvom gimnazij in više organiziranih osnovnih šol naročili, naj posredujejo podatke o odzivih vseh prizadetih na šolske novosti, saj bi bila to dobra izkušnja za načrtovanje predmetnika v prihajajoči šolski reformi. Pri proučevanju problematike strokovnega šolstva je Komisija za proučevanje šolstva delo usklajevala z drugimi državnimi in gospodarskimi subjekti in se z njimi dogovarjala o reformi strokovnega šolstva, sodelovala pri izdelavi nomenklature standardnih poklicev in opisov del zanje na ustreznih šolah.

Delo in obveznosti, ki si jih je komisija zadala sama ali jih je zanje zadolžil Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije, so že kmalu presegli normalni obseg dela priložnostne komisije (ki so običajno ustanovljene ad hoc za rešitev enega problema, če ne upoštevamo devize, da ustanoviš komisijo takrat, ko se znajdeš pred problemom, ki se kaže nerešljiv, a imaš vsaj komisijo, da se ubada s to kvadrato kroga). Svet za prosveto in kulturo je »začasnost« komisije, kot je bila omenjena že v sklepih sveta, odpravil 25. oktobra 1955, ko je sklenil: *»Namesto Komisije za proučevanje šolstva pri Svetu za prosveto in kulturo LRS naj se ustanovi samostojen proračunski zavod z imenom Zavod za proučevanje šolstva.«* Zavod je dejansko začel delovati šele maja 1956, ko ga je formalno ustanovil Izvršni svet Ljudske skupščine LR Slovenije, toda funkcija, naloge in način dela, ki ga je novoustanovljeni zavod prevzel od »začasne« komisije, so bili že dodelani in domišljeni. Zavod za proučevanje šolstva kot samostojna proračunska ustanova je bil tako ustanovljen v istem mesecu, maja 1956, ko je bil tudi pristojni slovenski vladni organ dokončno ločen na Svet za kulturo in prosveto in Svet za šolstvo Ljudske republike Slovenije, Zavod za proučevanje šolstva pa je ob ločitvi seveda prišel v pristojnost slednjega.

Od ustanovitve komisije za reformo šol splošnega izobraževanja leta 1953 do leta 1956 so bile tako v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji ustanovljene številne komisije in ustanove, ki naj bi se ukvarjale s strokovnimi šolskimi vprašanji. Nekatere med njimi so bile komisije, zadolžene za izdelavo zgolj enega konkretnega elaborata ali zakonskega osnutka, druge pa so bile zametki stalnih, še danes delujočih ustanov, vsem pa je bilo skupno, da so bile njihove naloge ob ustanovitvi tesno povezane z načrtovanjem šolske reforme. Rezultati njihovega skupnega dela so bili že kmalu vidni v zametkih bodoče šolske reforme, ki se je od svojih predhodnic razlikovala po tem, da so zakonske predloge spremljale številne analize, elaborati, eksperimentalni preizkusi in statistične tabele, ki so dokazovali upravičenost ali neupravičenost posameznih idej in pobud.

Oblast in katoliško šolstvo na Slovenskem po letu 1945

Frontalni napad na versko šolstvo (1945 - 1950)

S prihodom Komunistične partije Jugoslavije na oblast se je začelo povsem novo obdobje v zgodovini Jugoslavije, s tem pa tudi v zgodovini Slovencev. Leto 1945 predstavlja enega od treh velikih prelomnih letnic v zgodovini Slovencev v 20. stoletju, v katerem so nekateri Slovenci videli uresničenje in potrditev ciljev, za katere so se borili med vojno, za druge pa se je začelo obdobje nesvobode, omejevanja delovanja in preganjanja. Med slednje nedvomno sodijo tudi verske skupnosti, saj so ideologi marksističnega svetovnega nazora, ki naj bi po prepričanju vodilnih politikov zavzel vodilno mesto tudi v duhovnem in kulturnem življenju, ocenjevali kot svojega največjega idejnega nasprotnika prav verske skupnosti in njihove ustanove, v katerih so vzgajali in poučevali v duhu, nasprotnem ideologiji nove vladajoče oligarhije. Ideologi novega časa, ki so gradili svetovni nazor na materialistični doktrini, so idealistične svetovnonazorske poglede rimskokatoliške cerkve ocenjevali za verski misticizem, idejne konstrukte brez znanstvene podlage, ki ljudi vodijo v zasanjanost in proč od realnih tuzemskih problemov.

Da bi še bolj očrnila katoliško cerkev na Slovenskem, je komunistična oblast njenim vodilnim osebnostim očitala, da so se med vojno postavili na stran okupatorja in podpirali kolaboracijo. Beg ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana v tujino ob koncu vojne je bil za oblast le dodaten dokaz temu dejstvu, njegovega namestnika Ignacija Nadraha pa so aretirali. Za zapahi je bil prav tako zagrebški nadškof Alojzij Stepinac, osebnost, zaradi katere so se v naslednjih letih razhajanja med Jugoslavijo in Vatikanom le še poglobljala. Tako kot papež Pij XII. je bil tudi Stepinac brezkompromisni protikomunist, to pa je bila politična drža, ki je bila porok za zaostrovanje odnosov med državo in cerkvijo. Ena ob drugo sta tako trčili dve netoleranti ideologiji, dve nedemokratični organizaciji, ki bi bili z nasprotnikom zadovoljni le, če bi ta podpisal brezpogojno kapitulacijo.

Komunistična oblast je v Jugoslaviji ostro nastopila proti rimokatoliški cerkvi predvsem zato, ker je bila ta edina močna delujoča ustanova, ki ni bila pod nadzorom državne oblasti. Kolikor jasneje je cerkev pokazala, da se ne bo dala vpreči v jarem novega režima, toliko ostrejši je bil nastop državnih oblastnikov in aparata proti cerkvi, njenim vodilnim osebnostim in njeni dejavnosti. Ekonomski položaj cerkve so poslabšali ukrepi nove gospodarske politike, zlasti agrarna reforma, saj so bile cerkvenim ustanovam odvzete velike posesti. Tudi v premoženju, podržavljenem prek sekvestra in nato nacionalizacij, je bilo več gospodarskih objektov, ki so bili v lasti cerkvenih ustanov; zlasti je cerkev prizadelo podržavljanje tiskarn. Katoliške tiskarne, tisk in učbeniki so delili usodo drugih zasebnih tiskarn in tiskovin, saj so bile tiskarne v dokaj kratkem času odvzete iz rok prejšnjih lastnikov, tisk in učbeniki pa so šli skozi postopek čiščenja starih zalog v knjigarnah in knjižnicah, pri čemer je bilo uničenih tudi veliko del, pisanih iz katoliškega svetovnonazorskega pogleda. Z monopolizacijo društvenega delovanja je bilo prepovedano delovanje katoliških prosvetnih društev, s podržavljanjem zdravstvenih in socialnih ustanov pa onemogočena katoliška karitativna dejavnost. Našteti ukrepi oblasti niso bili namenjeni zgolj pritisku na cerkev, temveč so bili sad doktrine ideologije vladajoče Komunistične partije, da mora politični revoluciji slediti še revolucija v gospodarski in kulturni politiki. Katoliška cerkev kot ena od najbogatejših ustanov na Slovenskem, z velikim vplivom na kulturno in duhovno življenje, je pri tem prestregla velik delež udarcev, ki jih je nova državna oblast usmerila proti »ostankom preteklosti«.

Rimokatoliška cerkev je na spremenjen položaj, ki ji je bil odrejen v novi jugoslovanski stvarnosti, opozorila s pastirskim pismom katoliških škofov, sprejetim 20. septembra 1945 na škofovski konferenci v Zagrebu. Pri naštevanju težav duhovnega in vzgojnega dela cerkve so škofje opozorili, da so katoliške tiskarne »*po večini zaprte in onemogočene*«, da je onemogočeno delovanje bogoslovnih semenišč, da je verouk postal neobvezen predmet in da se postavljajo dodatne praktične omejitve za obiskovanje tega predmeta. V pismu so še omenili, da je pred vojno katoliška cerkev vzdrževala večje število privatnih srednjih šol in internatov, ki so deloma ali naj bi še bili ukinjeni, kar nasprotuje naravni pravici cerkve in staršev po prosti izbiri šolanja otrok. Državni komisarji, nadzorniki cerkvenih zavodov, pa si, so zapisali škofje, »*odkrito in prikrito prizadevajo onemogočiti delovanje katoliških vzgojiteljev*«. Pri šolski problematiki škofje v pismu niso omenili teoloških fakultet.

S pastirskim pismom so jugoslovanski katoliški škofje opozorili na krutost novega režima in neenakopraven položaj cerkve v novi družbeni ureditvi, nakazali, da se težko soočajo z odrivanjem na stranski tir in depolitizacijo lastnega delovanja (pastirsko pismo so sprejeli ravno na isti dan, ko je opozicija napovedala, da bo bojkotirala volitve v konstituantno!), hkrati pa posredno nakazali, da jih z oblastjo družijo vsaj naziranje, da obstaja dvoje nepomirljivih stališč: moje in napačno. Enako kot ideologija komunistične partije tudi ideologija rimokatoliške cerkve ni bila pripravljena na kom-

promise. Razlika med njima je bila seveda v tem, da je bila ideologija prvega ideologija novih oblastnikov in se je uveljavljala z vso brutalnostjo, ki jo ima na razpolago totalitarni sistem, ideologija drugega pa je bila največja tarča prvega, v katero so z vsemi sredstvi ciljale orožja represivnega aparata nove oblasti.

Ideologija nove politične elite naj bi se uveljavljala tudi skozi šolski sistem. Šolstvo, kultura in znanost so bili v federativni Jugoslaviji v republiški pristojnosti, saj je imela ministrstvo za prosveto (ki je združevalo vse te resorje) le republiška vlada, zvezni vladi pa ne in je lahko zvezna oblast po novem ustavnem redu sprejemala le okvirne predpise in priporočila, ki jih je za Slovenijo natančneje opredelila slovenska oblast. Temeljne smernice pa so seveda sprejemali na enem mestu, v vrhovih Komunistične partije na javnosti nedostopnih sejah njenih organov. Na seji šolske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije so tako novembra 1945 določili, da je *»samo Partija tista, ki daje smer prosvetne politike za vso državo, jo po partijski liniji vodi, usmerja in kontrolira«*.

Nov šolski sistem naj bi temeljil na povsem novih pedagoških načelih, pri čemer je bilo kot »novo« »napredno« označeno vse, kar je propagiralo nov politični sistem, vse drugačno pa so bili »reakcionarni« »ostanki preteklosti«. Prosvetne delavce so načrtovalci nove šolske politike poučevali, da obstajata tudi v prosveti dve vrsti politike, *»progresivna in reakcionarna politika in da je produkt te zadnje, reakcionarne, zahteva, stroko ločiti od politike, podajati snov nepolitično, to se pravi nepravilno«*. Vse drugačno je bilo torej apriorno nepravilno. Da je enaka logika, da je vse drugačno apriorno nepravilno, vladala v katoliški cerkvi, so škofje pokazali tudi v že omenjenem pastirskem pismu. V njem so namreč ocenili, da se v državi širi nov *»materialistični duh, od katerega ne sme človeštvo ničesar dobrega pričakovati«*. Hkrati s tem duhom so obsodili *»tudi vse ideologije in vse one družbene sisteme, ki svoje življenjske oblike gradijo ne na večnih načelih razodetja in krščanstva, marveč na napačnih temeljih materialističnega, torej brezbožnega filozofskega nauka«*.

Ena temeljnih značilnosti novega časa je bilo tudi poddržavljenje vseh vzgojnih zavodov. V Sloveniji drugih privatnih šol in vzgojnih zavodov kot katoliških praktično ni bilo, tako da so bili tovrstni ukrepi usmerjeni izrazito v omejevanje dejavnosti rimokatoliške cerkve. To velja zlasti za prepoved delovanja verskih srednjih šol, za poddržavljenje premoženja internatov in zavodov za dijake in študente. Slovensko ministrstvo za prosveto je 3. junija 1945 zasebnim srednjim šolam ukazalo, da *»do nadaljnega prekinite z delom na šoli«*. To je praktično pomenilo prepoved delovanja verskim šolam, saj ni nič kazalo, da bi bila lahko začasnost preklicana. Za razliko od Slovenije je veliko zasebnih verskih vzgojnih zavodov na Hrvaškem nadaljevalo z delom in vanje se je v naslednjih letih usmeril tudi tok dijakov s slovenskega ozemlja, ki jim slovenska oblast ni omogočila šolanja v slovenščini v šolah po njihovi izbiri. Tudi želje po vrnitvi imovine in vnovičnem začetku delovanja, npr. škofijske gimnazije v Ljubljani ali Vi-

soke bogoslovne šole v Mariboru, so ostale zgolj neuslišane želje.

Edina katoliška šola, ki je leto 1945 preživela brez za to leto značilnih pretresov, je bila Teološka fakulteta, ki je bila članica »državne« Univerze v Ljubljani. Vendar tudi to ne pomeni, da je šlo brez težav. Vpis nanjo je bil relativno majhen, saj so oblasti pritiskale na potencialne študente teologije, da naj se odpovedo vpisu na ta študij. Po eni strani so, kot je zapisal Matej Kobal, kot študenti državne univerze *»imeli urejeno socialno in zdravstveno zavarovanje, popuste pri voznih kartah, možnost odložitve služenja vojaškega roka«*, po drugi strani pa *»so vpisu na Teološko fakulteto sledila zasliševanja, za nekatere tudi zapor«*.

Kot težavo ali kot protiversko nastrojene je vodstvo katoliške cerkve štel tudi nekatere spremembe, ki jih lahko ocenjujemo kot zapoznili odsev modernizacijskih procesov. Eden od teh je bila npr. prepoved spolne segregacije v šolskih prostorih, ki jo je avgusta 1947 odpravila prva ženska na položaju prosvetne ministrice Lidija Šentjunc, ko je odločila, da se na osnovnih in srednjih šolah, *»kjer se je doslej še vršil pouk ločeno po spolih, uvede s šolskim letom 1947/48 skupen pouk za učence in učenke«*. Katoliške šole na Slovenskem česa takšnega seveda niso poznale in tudi edina delujoča katoliška šola, Teološka fakulteta, ni odprla vrat za vpis nežnejšemu spolu. Tudi zasebne verske šole, ustanovljene v naslednjih desetletjih, se vse do naslednjega političnega prevrata v začetku devetdesetih let 20. stoletja niso ravnale po tem načelu. Katoliška cerkev je obsojala tudi spreminjanje vloge predmeta, ki je bil dotlej kazalec privilegiranega položaja cerkve v duhovnem življenju in ki po svoji zasnovi ne sodi v šolski predmetnik državnih šol. Že v partizanskih šolah so verouk iz obveznega spremenili v neobvezni predmet. V Sloveniji je bil, zaradičasne veljavnosti predmetnika za šolsko leto 1945/46, verouk še naveden na prvem mestu. Že naslednje leto pa je kot neobvezni predmet padel na zadnje mesto; pri tem, je npr. Slovenija *»zaostajala«* za Hrvaško, ki je verouk že v prvem povojnem letu uvrstila na zadnje mesto v predmetniku. Učenec, ki je hotel obiskovati verouk, je moral na začetku šolskega leta prinesiti podpisano prijavo staršev, da želi obiskovati ure tega predmeta, drugače so mu lahko prepovedali obiskovanje verouka.

Državna oblast si je prva povojna leta prizadevala, da bi na vsakršne legalne in nelegalne načine ovirala pouk verouka. Ni ga svobodno dopuščala niti v šolah, niti v cerkvi ali župnišču. Za poučevanje verouka so morali duhovniki dobiti dovoljenje od notranje oblasti, na vprašanje škofijskega ordinariata pa je ministrstvo za prosveto marca 1947 tako odgovorilo, kateri duhovniki lahko dobijo tovrstno dovoljenje: *»Na šolah smejo poučevati verouk vsi duhovniki, ki v času narodnoosvobodilnega boja niso bili naši nasprotniki in ki tudi danes ne nasprotujejo ljudski oblasti.«*

Podatki ministrstva za prosveto kažejo, da je v šolskem letu 1946/47 verouk obiskovalo 84,92 % osnovnošolskih otrok, na podeželju, kjer so duhovniki imeli

dovoljenje za poučevanje, pa je bil obisk dejansko 100 %. Na nižjih gimnazijah je bil obisk dvo tretjinski (66,54 %), v višjih razredih gimnazij pa nekaj več kot tretjinski (37,94 %). Številke bi bile višje, če ne bi imeli duhovniki težav s pridobivanjem dovoljenj za poučevanje, saj verouka na veliko šolah sploh niso poučevali. Pred šolskim letom 1948/49 je ministrstvo za prosveto LR Slovenije črtalo verouk iz predmetnika višjih gimnazij. Ob začetku šolskega leta 1948/49 so verouk poučevali na 689 osnovnih šolah, medtem ko ga na 483 šolah ali 41 % ni bilo, obiskovalo pa ga je 43 % vseh osnovnošolskih otrok. Če pa bi upoštevali le šole, na katerih je potekal pouk verouka, ga je obiskovalo 67 % otrok. Na nižjih gimnazijah je pouk verouka potekal na treh petinah šol, obiskovala pa ga je približno tretjina otrok. V elaboratu Problem verskega pouka v šolah, ki so ga aprila 1949 sestavili v vodstvu Ljudske mladine Slovenije, so menili, da so duhovniki *»v pogledu verouka zelo aktivni. Poslužujejo se najrazličnejših metod dela, da privabljajo otroke - od delitve raznih svetih podob, pripovedovanja pravljic, prepevanja svetih pesmi, deljenja bonbončkov, posebnih izpričeval za verouk, priprav za birme in prvo obhajilo, do zastraševanja in pritiska na religiozne starše s posebnimi obiski na domovih in oznanili s prižnice.«* Na koncu pa so, kot je bilo običajno, poudarili, da problemu pouka verouka politične organizacije ne posvečajo dovolj pozornosti.

To je bilo seveda v velikem nasprotju z dejanskim stanjem, saj je bil že sam elaborat, kot mnoga druga sorodna poročila, dokaz, da je oblast intenzivno premišljevala in se intenzivno ubadala z vprašanjem, ki bi ga v normalnih političnih razmerah prepustili v vodenje in organiziranje tistim, ki so se zanj zanimali, torej cerkvenim ustanovam. Oblast je poskušala zmanjševati obiskovanje veroučnih ur z ostrim nadziranjem izvajanja pouka (npr. če imajo otroci veljavno dovoljenje, podpisano od obeh staršev), z organiziranjem drugih dejavnosti v istem času, npr. iger z žogo, krajših izletov, izvenšolskih dejavnosti ipd. Še večjo zaskrbljenost zaradi pouka verouka in *»vpliva klera na mladino«* pa so v Ljudski mladini Slovenije pokazali leto dni kasneje po ustanovitvi duhovniškega društva: *»Ker je bila s strani ministrstva izdana direktiva, da letos lahko poučujejo verouk samo člani CMD (Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LR Slovenije, op. p.), se je precej duhovnikov vpisalo v društvo samo zato, da je dobilo dovoljenje za pouk. V tem je verjetno poleg ostalega tudi vzrok povečanega obiska verouka.«*

Med politično zaostritvijo in delnim popuščanjem (1950 – 1958)

Po informbirojevskem sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo je Jugoslavija v začetku petdesetih let iskala drugačno politično pot od drugih komunističnih držav. Delna demokratizacija družbe je bila pogoj, ki jo je morala »plačati« za vojaško in finančno pomoč Zahoda, ta pa je od Jugoslavije med drugim zahteval, naj spremeni

tudi politiko do cerkve. Toda ravno rimokatoliška cerkev je bila v teh letih najbolj na udaru oblasti. Vzrok za nasprotje, da so se v času delne demokratizacije Jugoslavije odnosi med državo in cerkvijo še poslabšali, gre v precejšnji meri iskati v še nerešenem vprašanju zahodne meje z Italijo. Pri tem je Jugoslavija - ne brez vzroka - Vatikan ocenjevala kot podpornika italijanskih političnih teženj, rimokatoliško cerkev v Jugoslaviji pa le za zastopnika interesov Vatikana. Z njim pa se ni hotela pogajati, ker je bil še živ spomin na dobre odnose Vatikana oziroma papeža Pija XII. z italijanskim fašističnim režimom, ki je preganjal primorske Slovence in po okupaciji leta 1941 še Slovence v t.i. Ljubljanski pokrajini. Poleg tega jugoslovanskim oblastem ni bilo všeč, da je Vatikan še vedno štel za zagrebškega nadškofa zaprtega Stepinca, za ljubljanskega škofa pa Gregorija Rožmana, ki ni imel stikov s svojo škofijo, oba pa sta v očeh komunističnih oblasti veljala za vojna zločinca.

Oblast je poskušala razdvojiti duhovščino in Vatikan s podpiranjem duhovniških društev, kakršno je bilo tudi septembra 1949 ustanovljeno Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LR Slovenije. Medtem ko je oblast članstvo v društvu spodbujala z različnimi ugodnostmi za člane (socialno in zdravstveno zavarovanje, pridobivanje dovoljenj za poučevanje verouka ali za obnovo cerkva itd.), je Vatikan prepovedal članstvo v tovrstnih združenjih, grozil članom z ekskomunikacijo, izrekal opomine. Od višjih cerkvenih dostojanstvenikov je društvo sprva najbolj podpiral apostolski administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije Mihael Toroš, pa tudi drugače je na društvo z naklonjenostjo najbolj gledala duhovščina na Primorskem, ki je v povojnem času kot steber slovenstva na tem ozemlju zagovarjala priključitev tega ozemlja k Sloveniji/Jugoslaviji. V nasprotju s tem je dejstvo, da je kljub vse večji oddaljenosti od podpisa mirovne pogodbe Vatikan na tem območju še vedno imel zgolj apostolsko administraturo, ne pa škofije, jugoslovansko oblast navdajalo z občutkom, da tudi Vatikan (tako kot Italija) še ni prepričan o stalnosti meje med Jugoslavijo in Italijo.

Zaradi omenjenega je bila v času delne demokratizacije Jugoslavije v začetku petdesetih let v cerkveni organizaciji na Slovenskem večjih »popustkov« deležna le goriška apostolska administratura. Boris Kraigher je na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 20. novembra 1950 omenil, da je Cirilmetodijsko društvo *»dejansko samo vprašanje notranjega razkrajanja cerkve in hierarhije«*, da pa je oblastem bolj naklonjeno stališče primorske duhovščine, ki bo zato deležna tudi večjih ugodnosti. Nakazal je, da bi bilo treba narediti radikalne spremembe v odnosu do verouka, kajti *»vprašanje dovoljenj je ukrep, ki se izvaja edino v Sloveniji, drugod pa lahko poučujejo brez dovoljenj«*. Zato bi bilo najbolje, je menil Kraigher, *»če bi verouk vrgli iz šol in ga dovolili v cerkvah«*.

Začetek petdesetih let je tako prinesel poskus oblasti, da bi zabila klin med duhovščino in višjo cerkveno strukturo, kar pa ji ni uspelo. Poskusi ločevanja med takšno in drugačno duhovščino so vodili tudi v različne ukrepe na duhovnem

področju. Medtem ko sta bila v letih 1951 in 1952 ukinjena škofijska lista ljubljanske in mariborske škofije, je dobila goriška administratura dovoljenje za izdajanje novega štirinajstdnevnik Družina. Izhajati je začel leta 1952 kot verski list za goriško administraturo, a se je mreža njegovih bralcev, ker je bil edini tovrstni verski slovenski časopis, kmalu raztegnila čez celotno slovensko ozemlje.

V šolstvu je bila novost izdaja dovoljenja za ustanovitev srednje verske šole. Odločbo o tem je na Toroševo prošnjo in po ugodni oceni Verske komisije slovenske vlade 10. oktobra 1950 izdal minister za prosveto LR Slovenije Ivan Regent. Z odločbo je dovolil odprtje *»gimnazije kot verske šole za pripravo duhovniškega naraščaja za goriško administraturo s sedežem v Vipavi pod imenom 'Slovensko malo semenišče v Vipavi'.* Šola je bila pod državnim nadzorom, dovoljeno ji je bilo imeti lasten internat, osebje šole pa je v službo sprejemal apostolski administrator goriške administrature. Učni program naj bi bil enak tistemu na klasičnih gimnazijah, le da *»se na šoli z ozirom na njen značaj poučuje tudi verouk«.* Absolventom šole je bil dovoljen neposreden vpis le na Teološko fakulteto.

Priprave na odprtje prvega semenišča s šolo po drugi svetovni vojni so se začele že leto poprej, prvotno pa so kot sedež šole predvideli Vipavski Križ, s selitvijo administrature v Novo Gorico pa je postal kot možni sedež šole aktualen tudi frančiškanski samostan v Kostanjevici. Malo semenišče je po obnovitvenih delih sprejelo prve gojence 6. septembra 1952. Prvih pet let so dijaki obiskovali nižjo gimnazijo v Vipavi, višjo gimnazijo pa v Ajdovščini. V semenišču je vladal strog režim, dijaki pa so smeli domov le trikrat letno, za božič, veliko noč in za počitnice. Toda že po letu dni se je moralo semenišče začasno izseliti, saj so ga v času tržaške krize in pošiljanju vojske na italijansko mejo oktobra 1953 zasedle enote Jugoslovanske ljudske armade. Komaj obnovljeno šolsko poslopje je v naslednjem več kot letu in pol vojska precej poškodovala, škode pa nato po umiku iz semenišča Jugoslovanska ljudska armada, značilno za njen aroganten odnos do državljanov, nikoli ni poravnala. Ko so že bile znane zasnove nove šolske reforme in je bilo v njih predvideno tudi postopno ukinjanje gimnazije v Ajdovščini, je Mihael Toroš 19. avgusta 1957 izdal odlok o ustanovitvi Srednje verske šole v Vipavi, ki je prvi letnik *»gimnazijcev«* vpisala v šolskem letu 1957/58. Šola je imela na začetku kar nekaj težav, da je pritegnila ustrezno izobražen profsorski kader. Prva leta so jo obiskovali le dijaki iz apostolske administrature za Slovensko Primorje, v šolskem letu 1959/60 so se jim pridružili še dijaki iz mariborske škofije in v šolskem letu 1961/62 še dijaki iz ljubljanske škofije. Srednja verska šola v Vipavi je prevzela program klasične gimnazije, kar je po izvedbi šolske reforme, v kateri so bile klasične gimnazije ukinjene, pravzaprav pomenilo, da je bila edina srednja šola na Slovenskem, v kateri je bila latinščina obvezen učni predmet za vse dijake.

Vipavski vzgojni zavod je bilo največ, kar je dobila katoliška cerkev od oblasti od »demokratizacije« v začetku petdesetih let. Najhujša zaostritev odnosov med državo

in cerkvijo se je ob koncu leta 1952 končala s prekinitvijo diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Vatikanom. Na šolskem področju sta bila največja »stranska« produkta pritiskov komunistične oblasti na cerkev dokončno slovo verouka iz učnih načrtov državnih šol in izločitev Teološke fakultete iz javnega šolstva. O verouku so govorili na seji politbiroja Komunistične partije Slovenije 20. decembra 1951. Šlo je za nadaljevanje že prej nakazane politike, kot povod pa je partija izkoristila okrožnico škofov Antona Vovka in Maksimiljana Držečnika z dne 26. novembra 1951, v kateri sta kot odgovor na preganjanje cerkve od duhovnikov zahtevala, naj verouk in božjo resnico poučujejo na vseh možnih mestih.

Verouk je bil iz šolskih predmetnikov državnih šol črtan v začetku drugega polletja šolskega leta 1951/52, v začetku naslednjega šolskega leta pa je svet za znanost in kulturo Jugoslavije sklenil, naj ga »nadomesti« nov predmet družbena in moralna vzgoja, slovenski Svet za prosveto in kulturo pa je tozadevna navodila izdal v začetku oktobra 1952. V navodilih za uvedbo novega predmeta so se vprašali tudi: *»Ali je torej vpeljava novega predmeta nadomestilo za verouk?«* Odgovorili so si, da temu ni tako, kajti *»razlike med enim in drugim so namreč tako številne kakor velike, saj hoče naš predmet več in drugo kot verouk«*. Največja razlika pa je bila očitno v poanti, *»da tu ne gre za nadomestilo verouka, marveč za vzgojo v duhu moralnih vrednot, ki nam jih narekuje socialistična družba ob razvoju znanosti in zavesti«*. Precej dolgovezno zagovarjanje stališča, da ne gre za nadomestilo verouka, je bilo sila neprepričljivo. Razlaganje vrednot o spoštljivem odnosu do drugih ali pozitivnih osebnih značilnostih so pač skupne večini vrednostnih sistemov in si jih ne more monopolno lastiti nobena ideologija; razlike so bile tam, kjer je besedo »krščanski« »zamenjal« pridevnik »socialističen«. En idejno zasnovan predmet se je moral tako v šolah umakniti drugemu idejno zasnovanemu predmetu, to pa je jasno nakazalo, da šolstvo še precej časa ne misli izplavati iz političnih vod.

Drugi udarec za katoliško cerkev v šolstvu je bila izločitev Teološke fakultete iz sklopa javnega šolstva. Najprej je bila 21. oktobra 1949 po novem slovenskem visokošolskem zakonu izločena iz Univerze v Ljubljani (pri čemer ni bila nikakršna posebnost, saj je bilo tovrstnih fakultet več), a je ostala del državnega šolstva. Z Univerzo v Ljubljani je še naprej zgledno sodelovala, njeni profesorji in študenti pa so uživali pravice, ki so pripadale vsem na državnih visokošolskih ustanovah. Dne 4. marca 1952 pa ji je svet za prosveto in kulturo Vlade LR Slovenije poslal dopis, *»da z 31. junijem (datumom, ki ga ni na koledarju!; op.p.) t.l. teološka fakulteta preneha biti državna ustanova«*. Enaka usoda je mesec dni prej doletela Teološko fakulteto v Zagrebu. Da pa je lahko še naprej dobivala subvencije iz državnega proračuna, izplačevane prek vladne komisije za verska vprašanja, je morala sprejeti statuta teološke fakultete in semenišča, ki sta državnemu aparatu dovoljevala in omogočala vmešavanje v nekatere notranjeorganizacijska vprašanja teh dveh ustanov.

Teološka fakulteta in semenišče sta tako kot malo semenišče in Srednja verska šola v Vipavi postala zasebna cerkvena vzgojna zavoda. To je v takratni zakonodaji pomenilo, da dijaki, študenti in profesorji v teh ustanovah niso bili deležni ugodnosti socialne in vojaške zakonodaje, ki so veljale za dijake, študente in profesorje državnih šol. Poleg tega diplome slušateljev zasebnih verskih šol niso bile javnoveljavne listine. V primerjavi s profesorji in slušatelji državnih šol so bili torej profesorji in slušatelji zasebnih verskih šol državljani drugega reda.

Leta 1953 v zvezni skupščini sprejeti zakon o pravnem položaju verskih skupnosti je le »potrdil« politične spremembe, s katerimi so bile verske ustanove v zadnjih letih stisnjene v kot in potisnjene v zasebnost. Verski pouk je bil dovoljen *»v cerkvah, hramih oziroma v drugih prostorih, ki so za to določeni«*, verske skupnosti so lahko ustanovljale in upravljale verske šole za pripravo duhovnikov, določale učni program in načrt ter izbirale učitelje. Na koncu zakona je bilo določeno, da naj bi natančnejše predpise o uživanju pravic, ki naj bi jih omogočal zakon, izdali Zvezni izvršni svet ali pa republiški izvršni sveti. Ker do tega ni prišlo kmalu, so določbe o svobodnem šolanju za duhovniški poklic ostale bolj ali manj mrtva črka na papirju.

Šolska reforma in iskanje sožitja za verske šole (1958 - 1970)

V času priprav na sprejem nove šolske zakonodaje, ki je svojo temeljno podo-
bo dobila junija 1958 s sprejetjem splošnega zakona o šolstvu v zvezni skupščini, je
Zvezna verska komisija v začetku leta 1957 sprožila tudi vprašanje položaja in značaja
verskih šol v novi šolski shemi. Menili so, da verske šole nimajo urejenega pravnega
položaja za delo in zato naj sploh ne bi bilo mogoče nadzirati njihovega šolskega dela.
Zato so predlagali nadzorovanje državne šolske inšpekcije tudi v verskih šolah, česar
dotedaj ni bilo, ter uvedbo študija družbene in državne ureditve Jugoslavije in pred-
meta predvojaške vzgoje tudi za dijake verskih šol.

Ocene verske komisije slovenske vlade iz februarja 1957 so se nekoliko razlik-
ovale od ocen zvezne verske komisije. V slovenski so poudarili, da imajo semenišča
in verske šole v Sloveniji svoje statute od leta 1952, kar naj bi bilo za zgled drugim
v državi; s tem so mislili na statuta semenišča v Ljubljani in Teološke fakultete ter
pravila o delovanju Srednje verske šole v Vipavi in njenega semenišča. Število vpisanih
na verskih šolah v Sloveniji je bilo zadnja leta stabilno, čeprav po navedbah sloven-
ske verske komisije niso več pritiskali na tiste, ki so se nameravali vpisati na te šole,
naj tega ne storijo. Slovenska komisija je zahtevala tudi, da *»bi gojenci verskih šol,
ki bivajo v verskih internatih, morali obvezno uživati enake pravice do osebne svobode,
kot jih uživajo gojenci državnih internatov (pravico do obiskovanja svojcev, kulturnega*

izživljanja, posečanja kina in drugih prireditev, pravica čitanja dnevnih časopisov, knjig, revij itd.)«. Cerkvenemu vodstvu pa bi - če bi bilo o teh stališčih jasno obveščeno - bolj ustrezalo drugo stališče slovenske komisije, da naj namreč verskim šolam ne bi vsiljevali predvojaške vzgoje: *»Če nima pravic (zavarovanje, dodatek itd.), naj nima dolžnosti!*« Na koncu poročila je Komisija za verska vprašanja LR Slovenije zapisala, da *»bi kazalo predvideti ustanovitev srednje šole za vzgojo duhovniškega naraščaja za potrebe ljubljanske in mariborske škofije pod pogojem, da bi škofa pristala na to, da odstopita od dosedanje prakse pošiljanja gojencev v hrvatske srednje verske šole in semenišča*«. Pri tem so očitno ignorirali dejstvo, da so slovenski fantje hodili v srednje verske šole na Hrvaško ravno zaradi tega, ker jim je slovenska oblast to onemogočila v Sloveniji. Ljubljanski in mariborski škof sta v naslednjih letih večkrat izrazila željo za izdajo dovoljenja za osnovanje novih verskih vzgojnih ustanov. Najprej je željo povsem konkretno oblikoval lavantinski škof Maksimiljan Držičnik, ki je 2. decembra 1959 na pogovoru na Komisiji za verska vprašanja zaprosil, *»da bi se mu dovolilo osnovati malo semenišče v Mariboru za cca 80 do 100 gojencev iz njegove škofije*«.

Tovrstne želje so imele ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let vse več možnosti za realizacijo, saj so se začeli odnosi med državo in cerkvijo nepričakovano hitro izboljševati. Jugoslavija je bila notranje, kljub porajajočim se nacionalnim nasprotjem, stabilna država s hitro gospodarsko rastjo in hitrim izboljševanjem življenjskega standarda, na zunaj je držala ravnotežje med Vzhodom in Zahodom ter se uveljavljala v tretjem svetu, v notranji politiki pa so dobivali več veljave bolj »liberalno« usmerjeni komunisti. Do velikih sprememb je prišlo tudi na drugi strani. Oktobra 1958 je umrl Pij XII., njegov naslednik Janez XXIII. pa je pokazal dosti več posluha za sporazumevanje z državami onkraj železne zaves. Ko je novembra 1959 umrl Gregorij Rožman, se je odprla možnost, da bo ljubljanski škof zopet stoloval v Ljubljani, po smrti kardinala Alojzija Stepinca februarja 1960 pa je za oblast odpadel še zadnji zadržek za bolj odprto sporazumevanje s katoliškimi dostojanstveniki. Oblast je začela izdajati škofom dovoljenja za obisk Vatikana, kar je poprej onemogočala, pa tudi za udeležbo na Vatikanskem koncilu ni delala težav. V istem času, leta 1958, je prvič po drugi svetovni vojni dobil dovoljenje za študij v Rimu diplomant Teološke fakultete v Ljubljani. To je bil Štefan Steiner, kasnejši profesor moralne teologije na ljubljanski Teološki fakulteti.

Višja duhovščina je na novo opredelila zahteve do države v spomenici o položaju rimskokatoliške cerkve v Jugoslaviji, ki so jo sprejeli na škofovski konferenci novembra 1960. Nanjo je oblast reagirala povsem drugače kot na pastirsko pismo pred petnajstimi leti, čeprav so bili nekateri očitki cerkvene na račun državne oblasti enaki kot pred desetletjem in pol. Med drugim so škofje v spomenici zahtevali, *»da bi se gojencem verskih šol dale iste ugodnosti, ki jih uživajo gojenci državnih šol, zlasti glede vojaške službe, glede znižane voznine in oskrbe v bolnišnicah*«. Šolskega področja so se dotikale še zahteve po vrnitvi verskih vzgojnih ustanov, delno zahteva po možnosti tiska verskih

del ter točka, v kateri so spregovorili o verouku. Za razliko od izključujočega stališča iz pastirskega pisma iz leta 1945 so se tokrat škofje zavzeli za enakopravnost svetovnonazorskih opredelitev in enako pravico kot za svetovni nazor vladajoče politične opcije zahtevali tudi za svoj svetovni nazor.

Večja pripravljenost na dialog z obeh strani je vodila v hitro izboljševanje odnosov med državo in cerkvijo, kar se je pokazalo tudi v drugačnem odnosu slovenske oblasti do verskih vzgojnih ustanov. Vzrok, da ni prišlo do še hitrejšega reševanja odprtih vprašanj, so bila tako razhajanja znotraj slovenskega političnega vodstva, kot razlike v pogledih med slovensko in zvezno versko komisijo. Slovenska se je po sprejetju temeljnih določb šolske zakonodaje postavila na stališče, da naj bodo srednje verske šole strokovne šole za bodoče duhovnike, ne smejo pa biti splošnoizobraževalne šole z gimnazijskim programom. V nasprotju s tem pa je zvezna verska komisija menila, da so verske šole po določbah zakona o pravnem položaju verskih skupnosti avtonomna zadeva verskih skupnosti in da jim zato ni mogoče diktirati predmetnika. Slovenska stran je tudi zagovarjala stališče, da se lahko na Teološko fakulteto vpisujejo le dijaki, ki so šolanje zaključili z državno maturo, in so zato tudi zavirali odpiranje novih srednjih verskih šol, pristajali pa na odpiranje semenišč. Bodoči študentje teologije naj bi torej obiskovali srednje državne šole in na njih poslušali humanistične predmete, obravnavane z materialističnega in ne idealističnega svetovnega nazora, ter se hkrati seznanjali z jugoslovansko socialistično družbeno stvarnostjo, kar jim je bilo na cerkvenih šolah praktično onemogočeno. Zvezna verska komisija pa je v nasprotju s slovensko menila, da naj bi bil pogoj za šolanje na teoloških fakultetah prav dokončanje srednje verske šole, maturantom državnih gimnazij pa bi bil tako vpis na teologijo onemogočen.

Ta vprašanja, je jeseni 1960 poročal Mitja Ribičič predsedniku slovenske vlade Borisu Kraigherju, *»so postala še posebej aktualna za nas ob prošnji mariborskega škofa dr. Držečnika, da bi se mu dovolilo osnovati v Mariboru 'malo semenišče' v svojstvu srednje verske šole«*. Držečnik je marca 1960 pisno zaprosil za dovoljenje za odprtje srednje verske šole z internatom, če pa to ne bi bilo mogoče pa vsaj semenišča, v katerem bi gojenci dobili primerno izobrazbo za svoj bodoči poklic, medtem ko bi obiskovali državne gimnazije v Mariboru. Poleg tega pa razpolaga z informacijo, je dodal Ribičič, da *»namerava v kratkem tudi škof Vovk pismeno konkretizirati vprašanje formiranja lastnega semenišča v svojstvu srednje verske šole za ljubljansko škofijo«*, kar je sicer ustno sprožil že leto dni pred tem. Ribičič je kot predsednik vladnega odbora za notranjo politiko dodal, da nasprotuje(jo) temu, da bi izdajali dovoljenja za odpiranje novih verskih vzgojnih zavodov, pa tudi za šolo v Vipavi je menil, *»da je treba to versko šolo ukiniti«*.

Da bi dobili konkretnejše podatke o načinu dela verskih šol, je Svet za šolstvo Slovenije odredil uradni obisk državne šolske inšpekcije v obstoječih verskih vzgojnih zavodih v Sloveniji. Šlo je za novost, saj je praksa minulih stoletij poznala kvečjemu obratno, da so cerkvene ustanove nadzirale tudi delo v državnih vzgojnih zavodih.

Aprila 1960 je inšpekcija Sveta za šolstvo LR Slovenije opravila pregled delovanja verskih šolskih ustanov. Njeno poročilo nam ponazarja stališča in ocene pedagoških delavcev, vajenih načina in pogojev dela v državnih šolah, o verskih vzgojnih ustanovah. Najprej so bili 27. aprila 1960 v centralnem semenišču v Ljubljani in ugotovili, da so vsi semeniščniki dokončali srednje državne ali verske šole in da so vsi študentje škofijski štipendisti, da pa so nekateri *»pri vojakih, ker študenti teologije ne uživajo glede vojaščine ugodnosti, kakor jih imajo drugi študenti«*. Nadzorniki so bili nemalo presenečeni nad *»malo osebne svobode«*, ki jo uživajo semeniščniki. Niso jim bili sicer prepovedani stiki z drugimi študenti, ogledi kulturnih prireditev v mestu ipd., toda zaradi omejitev in dodatnih pogojev je bil stik z zunanjim svetom, po mnenju delegacije Sveta za šolstvo, skorajda onemogočen in *»so študenti odrezani od vsega kulturnega, političnega in družabnega življenja, ne da bi jim to kdo formalno prepovedal ali branil«*. Večjo sproščenost so naslednjega dne opazili na ogledu Teološke fakultete, kjer so naleteli na sodobnejšo orientacijo šolanja, a ob tem pripomnili, da *»je koncept dosledno idealističen«*. Delovni dan študentov je bil razpotegnjen od jutra do večera, kajti *»študenta tudi še v teh letih štejejo za 'nerazsodnega', zato 'dobrohotno mislijo' zanje drugi«*. V zaključnih ocenah so ocenjevalci vnovič poudarjali, da je celotno delo na Teološki fakulteti in v semenišču zelo odtujeno družbeni stvarnosti in zunanjim vplivom, da je vse pod strogo kontrolo cerkvenih dostojanstvenikov, da pa si študentje teologije želijo, da bi bili po pravicah izenačeni z drugimi študenti v državi.

Teden dni kasneje, 5. maja 1960, so inšpektorji opravili nadzor Srednje verske šole v Vipavi in tamkajšnjega malega semenišča. Za Srednjo versko šolo so ugotovili, da poučujejo po gimnazijskem programu, le da nimajo predmeta predvojaške vzgoje in da imajo manj ur telesne vzgoje. Zaradi latinščine je bila šola pravzaprav posebnost v Sloveniji, saj je bila *»to stara klasična gimnazija«*, kakršne so po šolski reformi leta 1958 v Jugoslaviji ukinili. Učiteljski zbor je na eni od konferenc celo predlagal preimenovanje šole v Škofijsko klasično gimnazijo, a je to preprečil škof Toroš, *»zavedajoč se, da bi oblast v tem primeru lahko nastopila proti taki šoli«*. Šolska zakonodaja namreč ni omenjala klasičnih gimnazij. Profesorski kader na šoli je bil po mnenju inšpektorjev pomanjkljivo izobražen, pouk je bil povsem idealistično zasnovan, humanistične teme pa obravnavane izrazito versko, brez povezave s širšo družbeno stvarnostjo. Tudi izvenšolsko delo je bilo, tako kot v Ljubljani, določeno do podrobnosti, tako *»da že samo po sebi onemogoča gojencem usakršno sprostitev po lastni volji«*. Za vse stavbe, v katerih je potekala vzgojna dejavnost, so ocenjevalci menili, da so sicer stare, da pa v njih vladata primeren red in snaga. Pri opreми pa jih je zmotilo dejstvo, da so bile na čelnih in bolj vidnih stenah slike papeža, škofov in svetnikov, slike jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita pa so bile običajno manjše in obešene na malo vidnih mestih. Nekako v nasprotju z ocenami inšpekcije o nesvobodnem ozračju v verskih vzgojnih ustanovah pa je bila navedba, da se nad tem ne pritožujejo tisti, ki so bili temu strogemu redu podrejeni, torej dijaki in študenti. Večinoma so izhajali iz socialno šibkejših družin kmetov in delavcev in jim je prav

popolna oskrba v semeniščih sploh nudila možnost šolanja. Poleg tega so se za vstop v semenišče odločali samostojno in so vedeli, kaj jih tam čaka, torej tudi red in disciplina, ki ju je Janez Juhant, semeniščnik v letih 1962-1966, kasneje pa profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani, slikovito označil kot »špartanskost«.

Ko je na podlagi pridobljenih informacij slovenski politični vrh razpravljal o problematiki verskih šol, ni ubral poti, ki jo je predlagal Mitja Ribičič. Predsednik vlade Boris Kraigher je na seji predsedstva Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 4. novembra 1960 pojasnil, da je bilo pismo iz škofovske konference na zvezni verski komisiji sprejeto kot pobuda, o kateri je vredno razpravljati, saj so tistim, »ki so najdosledneje na liniji sporazuma z oblastjo« (omenil je beograjskega in zagrebškega nadškofa Ujčića in Šeperja ter ljubljanskega in mariborskega škofa Vovka in Držečnika) pritegnili tudi bolj »reakcionarni« škofje. Zahteve škofov je ocenil kot maksimalistične, a dodal, da se obe strani zavedata, da so zapisane tudi takšne, »katerim se oni načelno nikoli na bodo odrekli in na katere tudi mi nikoli ne bomo pristali, *modus vivendi* pa bo vendarle tu«. Zahtevam naj bi vsaj delno prisluhnili, saj »nam nadaljevanje te vrste hladne vojne ni več potrebno«, je menil Kraigher. Na prvem mestu je omenil verouk: »Tu se namreč postavlja vprašanje, čemu ne bi dovolili pouka v župniščih oziroma tam, kjer se ustvarijo pogoji, da se verouk lahko vrši, če je to seveda prijavljeno in če prostori ustrezajo sanitarnim predpisom. V večini primerov pa vemo, da prav cerkve sanitarnim predpisom ne ustrezajo, ker je ta stvar pravzaprav nekje tudi nehumana.« Spremenili naj bi tudi odnos do malih semenišč, kajti nad tem, da se dijaki šolajo na Hrvaškem »pod vplivom raznih reakcionarnih in ustaških elementov« niso bili navdušeni niti škofje (tovrstni njihov argument je Kraigher ocenil kot »zelo taktičen«) niti slovenska oblast. Ker so v Sloveniji s šolsko reformo »stvari že razmeroma močno konsolidirali«, je menil Kraigher, je »mogoče priti do določenih koncesij«.

V razpravi so člani predsedstva Socialistične zveze cerkvi in njenim voditeljem očitali, da so v pismu še vedno zapisali zahteve, ki izhajajo iz miselnega okolja minule dobe in da si cerkev nikakor ne more in ne sme lastiti suverenosti oblasti, ki pripada državi. Nekateri so dvomili v dobronamernost pisma škofov in Vatikana in cerkev ter Vatikan še vedno ocenjevali, kot da bi na papeškem prestolu sedel Pij XII. Kraigher je nejeverne Tomaže pomiril s podatki o izboljšanju dialoga z nekaterimi cerkvenimi dostojanstveniki in z oceno, da »je osnova tega pisma vendarle v tem, da se pri nas v Sloveniji odrekajo s tem stražarsko Erlichove vojujoče se vojske«.

Odnosi med državo in cerkvijo so se začeli v začetku šestdesetih let vidno izboljševati. Prvi otipljivejši kazalec tega na področju verskega šolstva je bilo odprtje Slomškovega semenišča v Mariboru za dijake, ki so obiskovali državne gimnazije v Mariboru. Pomen semenišča za mariborsko škofijo je viden že v podatku, da je bilo v prvih dveh desetletjih delovanja »dobri dve tretjini novih duhovnikov gojencev te ustanove«. Sprva so bili vsi semeniščniki vpisani na I. gimnaziji, od šolskega leta

1962/63 pa tudi na II. gimnaziji. Povečan vpis v semenišča je po navedbah ravnatelja II. gimnazije nekoliko znižal povprečno raven izobrazbe semeniščnikov, saj so prva leta od tam dobivali le dijake, ki so osnovno šolo končali z odličnim in prav dobrim uspehom, sredi šestdesetih let pa so tudi iz semenišča že dobivali posameznike, ki so zaradi neuspehov izstopili iz šole. Vodstvo šole je semeniščnike ocenilo zelo ugodno: *»Disciplinskih prestopkov razen redkih izjem skoraj ni, njihov odnos do profesorjev je korekten, do sošolcev zelo tovariški. V mladinski organizaciji se ne udeležujejo, so samo molčeči člani, pač pa so zelo aktivni v kulturno prosvetni dejavnosti, zlasti v pevskem zboru.«* Na vprašanje, zakaj se raje ne bi vpisali na kakšen drug študij, ki jim je bližji po interesu, namesto na teologijo - to so povprašali tudi semeniščnika, republiškega nagrajenca za matematiko - *»dobimo vedno isti odgovor: 'Če me ne bi vzdrževala cerkev, ne bi tega nikoli dosegl'.*« Zato, je menil ravnatelj, bi morala država primerno poskrbeti za te dijake in jim v prvi vrsti ona omogočiti študij po lastni izbiri in želji. Opozoril je, da so imeli nekaj primerov, ko so dijaki izstopili iz semenišča, a jim je bil nato le s težavo, če sploh, omogočen nadaljnji študij. Ker je večina semeniščnikov prihajala iz kmečkega okolja, *»kmečki sinovi ne dobijo štipendij zaradi posestva, niti posojila - starši pa jim ob izstopu iz semenišča odklanjajo pomoč«.* Zato za večino semeniščnikov, je nakazal ravnatelj II. mariborske gimnazije, edina pot do izobrazbe vodi zgolj skozi semenišče.

Enako - na državnih srednjih šolah - je bil organiziran pouk za dijake malega semenišča v Ljubljani, ki ga je ljubljanska nadškofija odprla leta 1969.

Izboljšanje odnosov med državo in cerkvijo se je pokazalo tudi v povečanju števila slušateljev na verskih šolah v začetku šestdesetih let, v letu 1965 pa je po poročilu komisije za verska vprašanja Slovenije sledil *»kvalitativen skok, ko so številke dotoka novih kadrov presegle vse dosedanje«.* Število študentov na Teološki fakulteti v Ljubljani se je npr. od leta 1961, ko so bili vpisani 103, v nekaj letih podvojilo in jih je bilo leta 1965 vpisanih že 205, s tem pa tudi prvič preseglo rekordno število vpisanih iz let pred začetkom druge svetovne vojne. Če bi k temu prišteli še slovenske bogoslovce, ki so študirali na drugih teoloških fakultetah, ter tiste, ki so v tem letu služili vojni rok, je teologijo študiralo več kot 250 mladih Slovencev. V teh petih letih se je skoraj podvojilo tudi število semeniščnikov. Medtem ko so bili 1961. leta 203, jih je bilo v šolskem letu 1965/66 že 368, od tega v Vipavi 89 in v Mariboru 77, preostali pa še vedno v raznih hrvaških semeniščih. V skladu z naraščanjem števila semeniščnikov so predvidevali, da naj bi vpis na Teološko fakulteto v naslednjih letih še naraščal, številnejše pa so bile tudi prošnje in akcije za širjenje verskih vzgojnih zavodov. Po mnenju komisije za verska vprašanja se je precej spremenilo tudi vzdušje med šolajočo se mladino v teh zavodih, saj so kazali *»željo po sprostitvi in liberalizaciji režima«*, vključevali so se v dejavnosti izven štirih sten cerkvenih zavodov in sledili časopisju: *»To vse pa še ne pomeni, da bi se njihovo po večini odklonilno stališče do našega političnega sistema približalo pozitivnim naporom za socialistično zgraditev naše družbe, ampak predvsem pomeni iskanje novih načinov in novih poti, da bi v naši*

stvarnosti ponovno zavzeli močnejše pozicije med ljudstvom. Stojijo na stališču, da je treba vrniti slovenski narod cerkvi na sodobnejši način. Zato odklanjajo klasični klerikalizem, ki je bil značilen za delovanje cerkve in ga nekateri ocenjujejo kot nasilje, zlorabo cerkve in vere. Za današnje čase, menijo, tak klerikalizem ni več primeren.»

Sprememba politike je bila vidna tudi v odnosu oblasti do poučevanja verouka. Po izločitvi pouka iz šolskega predmetnika so ga duhovniki poučevali v cerkvah ali zakristijah, poučevanje izven teh prostorov pa so oblastniki lahko šteli za kršitev zakonodaje. Cerkevna oblast je sledila načelom šolske reforme in ob uzakonitvi osmletne osnovne šole tudi sama pripravila učni načrt za osem razredov verouka, vodila evidenco prisotnosti in izdajala spričevala o uspehu. Po mnenju oblasti je bil pouk ponekod pedagoško dokaj sodobno zasnovan, saj so uporabljali različne tehniške pripomočke in organizirali izlete.

Po letu 1961, ko je v skladu z načeli, sprejetimi na seji predsedstva Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, izšla republiška uredba za izvrševanje zakona o pravnem položaju verskih skupnosti, je bilo poučevanje verouka dovoljeno tudi v župnišču. Po poročilu Komisije SR Slovenije za verska vprašanja iz julija 1967 »*ima večina župnij ustrezno urejene veroučne prostore v župniščih*«, sprememba pogledov oblasti v primerjavi s časom pred desetletjem in več pa je vidna tudi v stališču, da je »zloraba verouka v sovražne namene zelo redka«. Kot uspešno je oblast delovanje cerkve ocenila na pretežno kmetijskem podeželju, saj je po njenih ocenah k pouku verouka pritegnila med 70 in 80 % osnovnošolske mladine, ponekod celo 100 %, medtem ko je udeležbo v mestnih, industrijskih in delavskih okoliših ocenjevala na 15 do 40 %.

Največja novost šestdesetih let je bilo vsekakor odprtje druge srednje verske šole na Slovenskem. Ustanovil jo je Salezijanski inšpektorat v Ljubljani, ki je kar nekaj časa porabil za iskanje primerne lokacije. Po tem, ko so dobili pristanek slovenskih oblasti, so morali namreč dobiti še pristanek lokalnih oblasti, kjer naj bi zgradili nov zavod. Pri tem se je zapletalo, »v igri« je bilo več krajev, prvotno pa so bili pripravljeni načrti za gradnjo v Šentrupertu na Dolenjskem. Toda po tem, ko so že bila izdana soglasja Komisije za odnose z verskimi skupnostmi in lokalne oblasti, je naknadno svoj »ne« dahnila krajevna Zveza komunistov in načrti so padli v vodo. Na koncu je padla odločitev za gradnjo vzgojnega zavoda v Želimljah pri Ljubljani. Zgradili so dijaško semenišče in šolsko poslopje, ki je kot Srednja verska šola Želimlje prve dijake sprejela v šolskem letu 1967/68. Tedaj so vpisali dijake v prvi in tretji letnik (kar je veljalo za tiste, ki so prva dva letnika dokončali na verskih šolah na Hrvaškem), naslednje leto pa je bila »gimnazija« že popolna štiriletna, ko je imela tudi največ vpisanih (82) do začetka devetdesetih let 20. stoletja. Na šolo so bili vpisani dijaki iz vse Slovenije, tudi iz zamejstva in izseljenstva, pa iz drugih jugoslovanskih pokrajin in tudi nekaj tujcev.

Po pridobitvah na področju verskega šolstva v šestdesetih letih cerkev ni več postavljala novih zahtev za odpiranje novih zasebnih verskih šol. Slovenska verska komisija je julija 1967 poročala, da »po zatrdilu ordinarijev in vodstva bogoslovnega semenišča škofje ne teže za zvišanjem dotoka bogoslovcev preko številke zadnjih let«. Namesto tega so se prizadevanja cerkvenega vodstva usmerila v zahteve po izenačevanju statusa slušateljev na javnih in na zasebnih šolah.

Koraki proti vnovični izenačitvi državnih in zasebnih šol (1971 - 1990)

Izboljševanje odnosov je sredi šestdesetih let dobivalo tudi vse bolj konkretne politične poteze. Po nekajletnih pogajanjih, najprej tajnih nato javnih, sta Jugoslavija in Vatikan junija 1966 podpisala protokol, s katerim sta na novo definirala odnos med državo in rimokatoliško cerkvijo v Jugoslaviji. Časa povojne napetosti med državo in cerkvijo je bilo konec; država je »priznala«, da ne more zatreti cerkve in njenega vpliva na življenje ljudi, cerkev pa se je sprijaznila s svojo »depolitizirano« vlogo in uvidela, da komunizem v Jugoslaviji ni muha enodnevnica, ki bi ga bilo lahko kmalu konec. Za socialistične države sta država in cerkev v Jugoslaviji dosegli zgledno sožitje, kar se je še najbolj potrdilo marca 1971, ko je Josip Broz Tito kot prvi komunistični voditelj obiskal papeža Pavla VI.

Obisk državnega voditelja pri papežu je sprožil konkretne korake k izboljšanju odnosov med državo in cerkvijo tudi na vzgojnem področju. Komisija SR Slovenije za verska vprašanja je že v istem mesecu, ko je bil Tito pri Pavlu VI., pripravila samokritično analizo stanja pravic oseb, ki obiskujejo šole za bodoče duhovnike, in možnosti izenačevanja njihovih pravic s pravicami dijakov in študentov na rednih državnih šolah. Šlo je za vprašanja, ki so vse od ustanavljanja verskih vzgojnih zavodov (za Teološko fakulteto pa od izločitve iz javnega šolstva leta 1952) slušatelje zasebnih verskih šol postavljale v neenakopraven položaj v primerjavi z njihovimi kolegi na sorodnih državnih šolah; večina teh zahtev je bila navedena že v spomenici s škofovske konference novembra 1960. leta. To so bila nerešena vprašanja zdravstvenega varstva, otroškega dodatka, družinske pokojnine, znižanih vozovnic v javnem prometu in možnost odložitve služenja vojaškega roka. Komisija SR Slovenije za verska vprašanja je menila, da »bi kazalo obiskovalcem šol za prijavljanje duhovnikov priznati nakazane pravice, ki se priznavajo osebam na rednem šolanju, ne da bi se pri tem kakorkoli izenačil status obiskovalcev verskih šol s statusom študenta ali dijaka, še manj, da bi se izenačil status verskih šol s statusom državnih šol«, za isto načelo pa se je nato v soglasju z drugimi republiškim komisijami zavzela tudi zvezna komisija za odnose z verskimi skupnostmi. Pri praktični izvedbi vprašanja, kako izenačiti pogoje šolanja dijakom in študentom verskih šol, ne da bi istočasno izenačili položaja šol, so se poka-

zali številni zapleti. Izenačevanje možnosti šolanja slušateljem verskih šol bi zahtevalo spremembe več zveznih in republiških zakonov, kar ni bilo predvideno v kratkem času. Zato so kot hitrejšo in bolj prožno rešitev nakazali možnost, da bi odprta vprašanja, v primerih, kjer je to možno, reševali neposredno s stikom med strankami, npr. skupnostjo zdravstvenega zavarovanja in versko šolo, pri čemer bi Komisija SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi igrala vlogo posrednika in z dotacijami krila tudi potrebna sredstva. Na končno rešitev pa bo treba, je omenil predsednik komisije, še počakati: *»Če rezimiramo, bi kazalo z realizacijo v načelu nedvomno politično nujnega ukrepa počakati toliko časa, da bi se ob sprejemanju ustreznega novega zakona z eno samo določbo brez pompa rešilo tudi to vprašanje. Do tedaj pa naj bi se skušalo v praksi reševati poedine zahteve iz teh naslovov v smislu zgoraj zavzetih načelnih stališč.«*

Po teh načelih se je začel položaj slušateljev verskih šol v primerjavi s prejšnjimi desetletji zelo izboljševati, čeprav šole še niso dobile pravice izdajanja javnih listin. Pravni status dijakov in študentov verskih šol je bil nato uradno izenačen s slušatelji državnih šol s sprejemom zakona o pravnem položaju verskih skupnosti v Socialistični republiki Sloveniji, ki ga je republiška skuščina sprejela 24. maja 1976.

Ena vidnejših sprememb je bila možnost odložitve služenja vojaškega roka za dijake in študente in premika vojaških vaj za profesorje in študente. Posrednik med verskimi vzgojnimi ustanovami in vojaškimi oblastmi je bila Komisija SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, na katero so šole naslavljale prošnje za odložitev služenja vojaškega roka. Komisija je nato prošnjo posredovala vojaškim oblastem in ob navedbi opravičenega vzroka (npr. ponavljanje razreda ali opravljanje popravnih izpitov) izrazila željo, da se prošnji ugodi, saj je bilo enako omogočeno tudi dijakom in študentom na državnih šolah. Med pregledanimi dokumenti sicer ni odgovorov vojaških oblasti, tako da na tej podlagi ne moremo soditi o uspešnosti posredovanj. Nam pa več dopisov verskih šol komisiji kaže, da so bila ta očitno uspešna. Ko je, denimo, Srednja verska šola Želimlje pred začetkom šolskega leta 1982/83 poslala komisiji spisek osmih oseb, *»ki so možni kandidati za vpoklic na odsluženje vojaškega roka v JLA«*, je ravnatelj šole na koncu dopisa izrazil tudi prepričanje, *»da bo Vaše posredovanje uspešno kot vedno doslej«*.

Po novem zakonu o vojaški obveznosti iz leta 1980 in njegovih dopolnilih v naslednjem letu so bili vsi dijaki in študentje deležni enakih ugodnosti glede odložitve služenja vojaškega roka, seveda s to razliko, da je pri verskih šolah vlogo posrednika še vedno igrala republiška verska komisija. Slovenska je zato srednji verski šoli v Vipavi in Želimljah ter Teološko fakulteto pozvala, naj ji redno in pravočasno dostavljajo spiske slušateljev, pri dijakih pa naj tudi navedejo, kateri letnik srednje šole obiskujejo, da *»se izognemo nepotrebnim ponovnim intervencijam iz leta v leto za istega kandidata«*.

Tudi pri plačevanju socialnih dodatkov za slušatelje verskih šol so prinesla sedemdeseta leta precejšnjo spremembo in vse več slušateljev verskih šol je bilo deležno enakih ugodnosti, kot so jih uživali njihovi kolegi na državnih šolah. Ker pa ni šlo za sistemsko zakonsko rešitev, temveč za reševanje vsakega konkretnega primera posebej, je seveda prihajalo tudi do zapletov. Problematične so bile zlasti takšne razlage, kot je bila npr. zapisana na odločbi za dijaka Srednje verske šole v Vipavi v šolskem letu 1976/77, da družina ne uživa pravice do otroškega dodatka, ker se otrok *»šola v Srednji verski šoli v Vipavi, ki nima pravice javnosti in se je ne upošteva za redno šolanje«*.

Tudi v takšnih primerih je posredovala pristojna vladna verska komisija in skušala konkretne primere reševati v skladu z načelom, sprejetim leta 1971 in zapisanimi v zakon leta 1974. To pa še ne pomeni, da so bili tudi po posredovanju komisije vsi problemi rešeni. V šolskem letu 1981/82 se je zapletlo pri dijaku prvega razreda Srednje verske šole Želimlje, ki mu je Skupnost otroškega varstva v Novem mestu začasno odvzela pravico do otroškega dodatka. Ravnateljstvo šole je sicer zaprosilo za pomoč Komisijo SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, ta pa se je nato oprla na pravno mnenje strokovne službe Samoupravnice interesne skupnosti zdravstva in socialnega varstva Slovenije, ki se je sklicevalo na veljavno zakonodajo, ki pri tem ni ločevala med slušatelji državnih in zasebnih šol: *»Otrok, ki je zaradi vzgoje in šolanja v zavodu, kjer ima vso oskrbo in zanj občan, pri katerem otrok živi oziroma h kateremu spada, ne nosi stroškov oskrbe, se denarna pomoč in povečana denarna pomoč za čas bivanja v zavodu ne izplačuje«*. Dijak je bil torej upravičen do prejemanja pomoči zgolj v času počitnic, ko so ga preživljali starši, ne pa tudi za čas bivanja v internatu v Želimljah, ki je bilo zanj in za njegove starše brezplačno.

Da bi preverili, ali se v praksi še pojavljajo razlike med statusom dijakov na državnih in na zasebnih šolah, je Komisija za odnose z verskimi skupnostmi SR Slovenije 3. junija 1985 verske šole povprašala, *»ali vsi slušatelji šol za vzgojo duhovnikov (...) uživajo zdravstveno varstvo (...), prejemajo otroški dodatek in so deležni ugodnosti v javnem prometu enako kot slušatelji javnih šol«*. Šole so vprašali še, kakšne so težave v zvezi s polaganjem in financiranjem izpitov na državnih šolah, kako se seznanjajo z novimi šolskimi programi, če je šola deležna davčnih olajšav pri nabavi učnih sredstev in pripomočkov itd.

Teološka fakulteta je odgovorila, da so vsi njihovi študentje deležni teh ugodnosti, da *»vsi redno prihajajo na dekanat po potrdilo o vpisu, potrdila jim redno izdajamo in doslej se še nihče ni prišel pritožiti, da ni bil deležen teh ugodnosti«*. Sorodna odgovora sta prišla tudi s srednjih verskih šol v Vipavi in v Želimljah, nekatere praktične težave pa niso bile posledica razlikovanja med javnimi in zasebnimi šolami. Stroške polaganja izpitov je že v celoti nosila država, le popravne izpite so morali dijaki plačati sami.

Kljub spremembam, zapisanim v zakonske določbe, je še vseeno obstajala največja razlika - status verskih šol kot zasebnih, ki niso imele pravice izdajati javnih listin. Cerkvene oblasti so večkrat posredovale, uradno in konkretno pa je tovrstni predlog na Zavod za šolstvo SR Slovenije in Komisijo za odnose z verskimi skupnostmi SR Slovenije naslovil nadškof Jožef Pogačnik 28. decembra 1978. Skliceval se je na dejstvo, da imata obe srednji verski šoli enak predmetnik in podobno število ur kot državne gimnazije, da pa morajo ob tem, če se hočejo prosto odločati za nadaljnji študij, dodatno opravljati razredne izpite in maturo na državnih gimnazijah, kar pa zanje in za njihove starše pomeni dodaten strošek in napor. Zato, je zaključil Pogačnik, *»da se jim prehod v druge poklice olajša, prosimo:*

- 1. da se verskima šolama v Vipavi in Želimlju prizna pravica javnosti in bi njihovi dijaki delali razredne izpite in maturo pred državnim odposlancem. To bi ne utegnilo delati težav, ker, kakor rečeno, je njihov študijski red izenačen s predmetnikom in številom ur na državnih gimnazijah, ali*
- 2. da se jim omogoči delati razredne izpite in maturo le na eni gimnaziji in se jim izpitne takse znižajo.«*

Prošnja, kot vse sorodne v času komunistične oblasti, ni bila uslišana, oblast pa je običajno odgovorila z »univerzalnim« izgovorom, da je v Jugoslaviji država ustavno ločena od cerkve. V prvem Pogačnikovem predlogu je bilo za komunistično oblast nesprejemljivo načelo, da bi se priznala »pravica javnosti«, drugemu predlogu pa so, kot je razvidno iz prej omenjenih odgovorov verskih šol, oblast kmalu prisluhnila. Pogoj za uresničitev popolne izenačitve statusa državnih in zasebnih šol je prinesla šele zamenjava političnega sistema v začetku devetdesetih let 20. stoletja, za kar se je sprva najbolj odločno zavzela Slovenska demokratična zveza. Na kongresu stranke junija 1990 je Alenka Potočnik – Lauko jasno navedla: *»Da poravnamo dolg iz preteklosti, moramo takoj priznati cerkvene izobraževalne institucije in izobrazbo, ki jo le-te dajejo, pri čemer naj Teološka fakulteta postane sestavni del slovenske univerze.«* Slovenska demokratična zveza je imela najbolj natančno opredeljene kulturnopolitične smernice med vsemi strankami koalicije Demos, ki je z zmago na volitvah aprila 1990 končala obdobje vladavine komunistov v Sloveniji. Zahtevo po priznanju pravice javnosti zasebnim šolam je imelo v svojih strankarskih programih jasno zapisanih več strank Demosa in tudi stranke izven te koalicije, to pa je v začetku devetdesetih vplivalo na radikalno spremembo odnosa državne oblasti do šolstva verskih skupnosti.

Literatura

- BERGANT, Milica. Poizkusi reforme šolstva pri Slovencih : 1919-1929 : od prevrata do uvedbe diktature. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- BERGANT, Milica. Pojem in pomen enotne šole v zgodovinskem razvoju. V: VRTAČNIK, Milan (ur.), ŠAVLI, Andrej (ur). Zbornik dokumentarnega gradiva o reformi obvezne šole : 1955 – 1. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955, str. 40-66.
- BRODNIK, Vilma (ur.). Pol stoletja Zavoda Republike Slovenije za šolstvo : zbornik ob 50-letnici delovanja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2006.
- BUDNA KODRIČ, Nataša, SERŠE, Aleksandra (ur.). Splošno žensko društvo : 1901 – 1945. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- CIPERLE, Jože. Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1976.
- CIPERLE, Jože. Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1979.

- CIPERLE, Jože. Maturitetni (zrelostni) izpit in spričevala v zgodovinskem razvoju (do leta 1918. V: RIBARIČ, Mateja (ur.). Od mature do mature : zgodovinski razvoj mature na Slovenskem : 1849/50 - 1994/95 : razstava v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana, odprta 7. maja 1998. Ljubljana : Slovenski šolski muzej (Razstavni katalog ; 62), 1998, str. 20-26.
- CIPERLE, Jože. Podoba velikega učilišča ljubljanskega : Licej v Ljubljani : 1800-1848. Ljubljana : Slovenska matica, 2001.
- CIPERLE, Jože. Šolska spričevala. Ljubljana : Slovenski šolski muzej (Razstavni katalog ; 49), 1991.
- CIPERLE, Jože, VOVKO, Andrej. Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja : katalog stalne razstave. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1988.
- CVETKO, Vladimir (ur.). Gimnazija : gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964.
- DEKLEVA, Marica. Pojem enotnosti in enotne šole. V: VRTAČNIK, Milan (ur.), ŠAVLI, Andrej (ur.). Zbornik dokumentarnega gradiva o reformi obvezne šole : 1955 – 1. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1955, str. 29-39.
- DODIČ, Milan. Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije. Novo mesto : Gimnazija, 1971.
- DOLENC, Ervin. Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi v Ljubljani 1918-1920. Časopis za zgodovino in narodopisje, 66, 1995, št. 2 , str. 284-291.

- DOLENC, Ervin. Kulturna zakonodaja v Sloveniji v času jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma 1918-1929. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, št. 1-2, str. 35-45.
- DOLENC, Ervin. Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- GABRIČ, Aleš. Izključevanje Teološke fakultete iz Univerze v Ljubljani. Bogoslovni vestnik, 63, 2003, št. 2, str. 255-280.
- GABRIČ, Aleš. Komisija za proučevanje šolstva - predhodnica Zavoda za šolstvo. V: BRODNIK, Vilma (ur.). Pol stoletja Zavoda Republike Slovenije za šolstvo : zbornik ob 50-letnici delovanja. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2006, str. 9-17.
- GABRIČ, Aleš. Oblast in katoliško šolstvo na Slovenskem po letu 1945. V: DOLINAR, France M. (ur.), PODLIPNIK, Bernard (ur.), ROZMAN, Majda (ur.). Sto let Zavoda sv. Stanislava. Ljubljana : Družina, 2005, str. 207-226.
- GABRIČ, Aleš. Od moškega do unisex šolstva. V: ŽIŽEK, Aleksander (ur.). Ženske skozi zgodovino : zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 215-221.
- GABRIČ, Aleš. Slovenska matura v jugoslovanski državi. V: RIBARIČ, Mateja (ur.). Od mature do mature : zgodovinski razvoj mature na Slovenskem : 1849/50-1994/95 : razstava v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana, odprta 7. maja 1998, (Razstavni katalog, 62). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1998, str. 28-67.

- GABRIČ, Aleš. Slovenske gimnazije po letu 1918.
Šolska kronika, 8, 1999, št. 2, str. 258-278.
- GABRIČ, Aleš. Šolski sistemi na Slovenskem v 20.
stoletju. Šolska kronika, 10 (34), 2001, št. 2,
str. 236-250.
- GABRIČ, Aleš. Šolski sistem, slovenščina in
pismenost na Slovenskem. V: KRAKAR
VOGEL, Boža (ur.). Slovenski jezik,
literatura in kultura v izobraževanju :
zbornik predavanj / 39. seminar slovenskega
jezika literature in kulture. Ljubljana :
Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri
Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete,
2003, str. 161-175.
- GABRIČ, Aleš. Šolstvo na Slovenskem v letih
1945-1951. Zbornik za zgodovino šolstva in
prosvete, 24, 1991, str. 70-71.
- GABRIČ, Aleš. Temeljne značilnosti šolske reforme
: 1953-1962. Šolska kronika, 27, 1994, str.
79-89.
- GABRIČ, Aleš. Tudi učence tepejo, kajne?
Boštanjska afera leta 1953. Kronika, 55,
2007, št. 3, str. 485-506.
- Gimnazija. Beograd: Savremena škola, 1959.
- GLAVAN, Mihael. Boj za slovenščino v šoli in
učbenike za materinščino (1919-1945).
V: ZADRAVEC, Franc (ur.), KORUZA,
Jože (ur.), SKAZA, Aleksander (ur.),
TOPORIŠIČ, Jože (ur.). Socialni realizem v
slovenskem jeziku, književnosti in kulturi :
mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do
28. junija 1985 (Obdobja ; 7). Ljubljana:
Filozofska fakulteta Univerze Edvarda
Kardelja v Ljubljani, 1987, str. 449-465.

GLUK, Jože. Zaključni izpiti na strokovnih šolah.
Vzgoja in izobraževanje, IV, 1973, št. 3, str.
161-164.

HOJAN, Tatjana. Naše prve maturantke. V:
RIBARIČ, Mateja (ur.). Od mature do
mature : zgodovinski razvoj mature na
Slovenskem : 1849/50 - 1994/95 : razstava
v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana,
odprta 7. maja 1998. Ljubljana : Slovenski
šolski muzej (Razstavni katalog ; 62), 1998,
str. 68-75.

HOJAN, Tatjana. Slovenska šolska knjiga ob
200-letnici uradnih šolskih tiskov. Ljubljana:
Slovenski šolski muzej, 1972.

HOJAN, Tatjana. Slovenske učiteljice ob koncu
19. stoletja. Šolska kronika —Zbornik za
zgodovino šolstva in vzgoje, 7/ XXXI, 1998,
str. 134-149;

HOJAN, Tatjana. Žensko šolstvo in učiteljstvo na
Slovenskem v preteklih stoletjih. Zbornik
za historiju šolstva i prosvjete, 4, 1968, str.
47-81.

HRIBERŠEK BALKOVEC, Elizabeta. Avstrijska
statistika in gimnazije na Slovenskem
1881-1913. Šolska kronika - Zbornik za
zgodovino šolstva in vzgoje. I del, XXVII-3,
1994, str. 15-22; II. del, XXVIII-4, 1995,
str. 78-83.

Iz kronike Malega semenišča v Vipavi 1947-1958.
V: ALBREHT, Ivan (ur.). Zbornik ob
zlatem jubileju Malega semenišča, Srednje
verske šole in Škofijske gimnazije Vipava.
Vipava: Malo semenišče, 2002, str. 14-75.

- JUHANT, Janez. Brezskrbna leta življenja 1962-1966. V: ALBREHT, Ivan (ur.), Zbornik ob zlatem jubileju Malega semenišča, Srednje verske šole in Škofijske gimnazije Vipava. Vipava: Malo semenišče, 2002..
- KMET, Janez. Nekaj podatkov o razvoju naših gimnazij. Prikazi in študije, III, 1957, št. 9, str. 23-26.
- KOBAL, Matej. Delo slovenskih študentov teologije. Bogoslovni vestnik, 50, 1990, št. 1-2, str. 35-40.
- KOMPARE, Dušan. Prednosti in pomanjkljivosti sedanjega izpita na gimnazijah. Sodobna pedagogika, XIII, 1962, št. 9-10, str. 250-251.
- KOTNIK, Josip. Inštitut za proučevanje šolstva. Prosvetni delavec, V, št. 13-14, 30. 9. 1954, str. 2.
- Naša prosveta in kultura (O delu Ministrstva za prosveto Narodne vlade Slovenije od osvoboditve). Ljubljana, 1945.
- MARENTIČ POŽARNIK, Barica. Mnenja visokošolskih učiteljev o predmetih in načinu dela na gimnazijah. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1974.
- MILHARČIČ-HLADNIK, Mirjam. Šolstvo in učiteljice na Slovenskem. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- MODIC, Roman (ur.). Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani : 1919-1969. Ljubljana: Univerza, 1969.

MOHOR, Miha. Od mature k zaključnemu izpitu.
Bilten (Prosvetno pedagoška služba okraja
Kranj), 1960, št. 3, str. 13-14.

MARGOLE JUKIČ, Tjaša. V šolo grem, pa pika!
Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč
in danes (ur. Tjaša Mrgole Jukič). Ptuj :
Zgodovinski arhiv, 1998, str. 101-132.

MARGOLE JUKIČ, Tjaša (ur.). Izobraževanje in
zaposlovanje žensk nekoč in danes. Ptuj:
Zgodovinski arhiv (prva knjiga 1998; druga
knjiga 2000).

Nekaj besed o Komisiji za proučevanje šolstva pri
Svetu za prosveto in kulturo LR Slovenije.
V: VRTAČNIK, Milan (ur.), ŠAVLI, Andrej
(ur.). Zbornik dokumentarnega gradiva o
reformi obvezne šole : 1955 – 1. Ljubljana :
Državna založba Slovenije, 1955, str. 3-4.

O delu komisije za proučevanje šolstva. V: Prosvetni
delavec, VI, št. 14, 23. 9. 1954, str. 1.

OSTANEK, France (ur.). Ob 200-letnici splošne
šolske naredbe 1774-1805, Ljubljana:
Slovenski šolski muzej, 1974.

OSTANEK, France. O jezikovnem vprašanju v
osnovnih šolah na slovenskem ozemlju.
Sodobna pedagogika IV, 1953, št. 5-6, str.
155-174.

OSTANEK, France (ur.). Šolski sistemi na
Slovenskem od 1774-1963 =School systems
on Slovene territory from 1774 to 1963.
Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1964.

PEČEK, Mojca: Feminizacija učiteljevanja
1869-1941. Šolska kronika —Zbornik za
zgodovino šolstva in vzgoje, 26, 1993, str.
61-73.

PEDIČEK, Franc. Razmišljanje o gimnazijski maturi. Naši razgledi, XI, št. 11, 9.6.1962, str. 206-207.

PODGORNIK, Jovita. Nekaj misli ob rezultatih pismenih nalog pri zaključnem izpitu na gimnazijah: Sodobna pedagogika, XV, 1965, št. 9-10, str. 295-300.

Pravila o nižem i višem tečajnom ispitu u realnim i klasičnim gimnazijama i realkama. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1930.

Priročnik za šole 1. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.

Problem gimnazija u sistemu srednjih škola. Savezni zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, sv.2, Beograd, maj 1955.

Problemi školske reforme. Beograd: Komisija za reformu školstva Odbora za prosvetu Savezne narodne skupštine, 1956.

REPEŽ, Mojca (ur.). *75 let Univerze v Ljubljani : 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani : 1919 – 1994.* Ljubljana: Univerza, 1994.

RIBARIČ, Mateja (ur.). *Od mature do mature : zgodovinski razvoj mature na Slovenskem : 1849/50 - 1994/95 : razstava v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana, odprta 7. maja 1998.* Ljubljana : Slovenski šolski muzej (Razstavni katalog ; 62), 1998.

RUPEL, Mirko (ur.), BERČIČ, Branko (ur.). *Slovenski protestantski pisci (2. dopolnjena izdaja).* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

- SCHMIDT, Vlado, MELIK, Vasilij, OSTANEK, France (ur.). *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- SCHMIDT, Vlado. Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. Stoletju. Ljubljana : Državna založba Slovenije (Pedagoški tisk ; zv. 6), 1952.
- SCHMIDT, Vlado. *Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem*. Ljubljana: Univerzum, 1982.
- SCHMIDT Vlado. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1-3* [1. ponatis]. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- SERŠE, Aleksandra: Profesorice. *Splošno žensko društvo : 1901 – 1945* (ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 231-236.
- SLAVIČ, Matija. Državni prevrat v mariborski oblasti. *Slovenci v desetletju 1918-1928*. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 241-246.
- Savezna narodna skupština*. Beograd , 1954 - .
- SDZ : *Programski dokumenti – statut*. Ljubljana: SDZ, 1990.
- Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana 1939.
- Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1939/40*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1941.

- ŠAVLI, Andrej. Prosvetni delavci o dosedanji in bodoči obvezni šoli. V: VRTAČNIK, Milan (ur.), ŠAVLI, Andrej (ur.). *Zbornik dokumentarnega gradiva o reformi obvezne šole : 1955 – 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955, str. 113-128.
- ŠEGULA, Iva. Ustanovljena je Komisija za proučevanje šolstva. *Ljudska pravica*, XX, št. 269, 10. 11. 1954, str. 5.
- ŠUŠTAR, Branko. Verouk v šoli 1945-1952. Odnos oblasti do pouka verouka na ljubljanskih šolah. *Sodobna pedagogika*, 42, 1991, št. 5-6, str. 269-287 in št. 7-8, str. 399-411.
- TURK, J. Kultura. *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, str. 175-226.
- VELIKONJA, Narte. Razvoj šolske uprave. *Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (ur. Josip Mal). Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 691-744.
- VRTAČNIK, Milan (ur.), ŠAVLI, Andrej (ur.). *Zbornik dokumentarnega gradiva o reformi obvezne šole : 1955 – 1*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1955
- Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi.*
Ljubljana: Sveta za prosveto in kulturo LRS, 1955.
- URŠIČ, Stanko. Nova 'matura'. *Sodobna pedagogika*, XII, 1961, št. 3-4, str. 73-77.
- Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije*, 1946 —1949 (se nadaljuje kot: *Objave Š*)..

- VOVK, Anton. *V Gospoda zaupam : iz zapisov nadškofa Antona Vovka* (zbral in uredil Bogdan KOLAR). Ljubljana: Družina, 2000, str. 119-121.
- WEBER, Tomaž. Novejša zgodovina narodov Jugoslavije (NOB) pri zaključnem izpitu. *Vzgoja in izobraževanje*, I, 1970, št. 1, str. 20-24.
- WESTER, Josip. *Pravila o nižjem in višjem tečajnem izpitu na srednjih šolah v Sloveniji*. Ljubljana : Učiteljska tiskarna, 1924.
- WESTER, Josip. *Kriza naše srednje šole*. Ljubljana: Društvo prijateljev humanistične gimnazije, 1927.
- VRBIČ, Jule. O delu in napakah na naši srednji šoli. *Popotnik*, LXIII, 1945-1946, št. 4-5, str. 87-90.
- Uradni list LRS, SRS*
- Uradni list FLRJ, SFRJ*
- Začasni pravilnik komisije za proučevanje šolstva. *Prosvetni delavec*, V, št. 17, 12. 11. 1954, str. 2.
- Zaključni izpit na gimnazijah (1964/65). *Sodobna pedagogika*, XV, 1965, št. 9-10, str. 290-295.
- Zaključni izpit na gimnazijah junija 1972. *Vzgoja in izobraževanje*, III, 1972, št. 6, str. 38-39.
- Zapisniki politbiroja CK KPS/CK ZKS 1945-1954* (zbrala in uvodno besedilo napisala Darinka DRNOVŠEK). Ljubljana: Arhivsko društvo (Viri ; 15), 2000.
- Arhivsko gradivo:
Arhiv Republike Slovenije
Slovenski šolski muzej

V toku leta 2009 je pričel Pedagoški inštitut na svoji spletni strani (<http://193.2.222.157/Default.aspx>) objavljati znanstvena poročila v novi elektronski zbirki Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta. Uredniški odbor zbirke v letu 2009 sestavljajo Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

Zbirka služi naslednjim ciljem:

1. promociji in diseminaciji raziskovalnih dosežkov članov PI, tudi študentov in gostujočih kolegov, v obliki končnih raziskovalnih poročil za tretje stranke ali v obliki drugih delno zaokroženih znanstvenih del, z navedbo že opravljenih kolegialnih presoj,
2. objavi prispevkov k širšim akademskim razpravam znotraj in izven PI, s pogojem, da so so/avtorji prispevkov notranji ali zunanji raziskovalci PI, sodelujoči raziskovalci PI ali doktorski študenti v okviru PI.

SCIENTIFIC REPORTS OF THE EDUCATIONAL
RESEARCH INSTITUTE (E-SERIES)

In the course of 2009, a new series Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta (i.e. Scientific Reports of the Educational Research Institute, Ljubljana) has been initiated on the Institute's website (<http://193.2.222.157/Default.aspx>). In 2009 the editorial committee consisted of Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

The Series serves the following goals:

1. The promotion and dissemination of research activities and achievements by PI faculty, students and visiting fellows in the form of final research reports for third parties or in any other forms for a not-fully-completed scientific work, with a fair mentioning of all the already done occasional collegial peer-reviews (i.e. meetings, conferences, symposia etc.),
2. Contribution to academic debates within and outside the PI, insofar as PI researchers and/or external collaborating researchers and/or PhD students take part in such debates.

